

LD

JKS

Johannes Käisi Selts

Kooliuvenduslane

EESTI HARIDUSMINISTEERIUM
EESTI ÕPPEKIRJANDUSE KESKUS

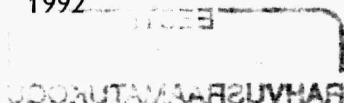
Kooliuuenduslane

JOHANNES KÄISI SELTSI KOOLIUUENDUSLIK
VÄLJAANNE

Nr. 2 (63) 1991

TALLINN

1992

«Kooliuenduslase» toimetus:

Ferdinand Eisen, Eha Jakobson, Kalju Leht (tegevtoimetaja), Paul Lehestik,
Reet Liimets-Sorokina

Kujundanud Kuulo Vahter

SISUKORD

TOIMETAJAMÕTISKLUS (Kalju Leht)	5
KOOLIUUENDUSE MINEVIKUST	
Gustav Reial. Üldõpetus, klassisüsteem, aineõpetus	13
Gustav Reial (Kalju Leht)	24
Herman Rajamaa. Õpetajate seminarid vaekausil	25
Herman Rajamaa (Ilmar Kopso)	28
Ferdinand Eisen. Ühest ebavõrdsest võitlusest meie pedagoogilise mõtte lähiminevikus	30
Aleksander Elango. Mõningaid mälestusi koostööst Johannes Käisiga	36
KOOLIUUENDUSE TÄNAPÄEV	
Lilian Kivi, Milvi Roosleht. Üldõpetusliku töö kavandamine	40
Evi Leštšenko. Loodusega tutvumine 4- ja 5-aastaste rühmas	59
Marju Riisikamp. Lapse meditatsioon	83
9(10)-aastase üldhariduskooli õppeplaani projekt (Kai Võlli)	84
MUJALT MAAILMAST	
Johannes Käis. Pukinmäe riiklik katsekool	89
Maija Toppila. Pukinmäe algkoolis käärrib	90
Pirjo Rätty-Sarho. Minu pedagoogika	97
VARIA * DOKUMENTAALSET	
Johannes Käisi sünniaastapäeva-konverentsist osavõtjate üleskutse Eesti Vabariigi õpetajaile, haridustöötajaile, pedagoogikateadlastele	101
10 küsimust JKSi tegevuse kohta (Paul Lehestik)	102
Kalju Leht, Nikolai Šarubin. Tagasisivaade Käisi-filmi sünniloole — sõnas ja pildis	103
Kuus küsimust Peep Puksile — Käisi-filmi režissöörile	118

HELJU MÄNNILT «Kooliuuenduslasele»	121
Ajaloo võileib	122
Õunapäkk	122
Kevadtilgad	123
Poolik ja terve	124
Gerda ja kääbus	124
Kevad põleb ära	125
Oi kulda, oi kulda!	126
Pole kabjaraudu!	126
Sinised sõnad	127
Kullalkäik	127

Toimetajamõtisklus

«Kooliuuenduslase» («KU») esimene number on nende ridade sündimise aegu lugejal ammu käes. Iseküsimus, kui palju neid, lugejaid, kogunes ja mida nad asjast arvavad. Tegijad on mõistagi ärevil, sest iga tegevusega käib koos tagasiside ootus.

Heitlikul ajal tuli ilmale see väljaanne. Inimesed elavad mingis maailmatumestuses ja küllap see ääreldasa jõuab lastenigi. Kõhure kõrvuti maailmamurega. Haridus, kultuur — kõik vaimsem ja hingekeolisem jääb ääremaaliseks. Muidugi ei saa õpetaja hingekeitsikus olematu ega teistest väiksemgi olla. Teadjamad kinnitavad, et TM-i seanssideltki on neid tähelepandavalt palju läbi käinud. Sest kui Eestimaa õpetajad juba streigiga ärgitavad, peavad sisepinged rängad olema.

Sedamoodi mõtete ristraatluses on mulle tublisti toeks olnud eesti kooli minevik ja eesti õpetajate elusaatused, ka kõige traagilisemad nendest. Käisi-filmi tegemise aegu äärjoonestusid mõnedki neist erilise tähenduslikkusega. Ja koos sellega ergastusid paljud lood ja seigid omaenda põlvkonnast.

Selgemaks on saanud ka varasemast teada tõsiolu: kui halvasti me tunneme oma haridusminevikku — kooliolusid, haridusühendusi (organisatsioone), seadusandlust, õppekirjandust . . . Aga eriti oma «professionaalset eellast», varasemate põlvkondade õpetajat.

Siinne mõtisklus võiks ehk ses suunas kaasa mõtlema ärgitada. Igatahes on «KU» rubriik «Kooliuuenduse minevikust» sedamööda mõtete ootel.

1.

Muidugi võib õpetajast lugeja väita: aja teljel ei kordu inimesed ega olukorrad. Kas ja kuivõrd nüüdne õpetaja oma ametieellasi kujutleda ja tunnetada suudab? Ja mis mõttes see teda tänases töös toetada võiks? Sest meie päevade õpetaja on kujunenud sootuks teistes oludes. Ja teadagi millistes.

Sellega ühenduses võtame märksõnaks «järjepidevus» ja tõdemuseks, et meie juured ulatuvad kaugemale kui arvata oskame. Nad pole otsenähtavad, ent mitte ka läbi raiutud. Kõige hullemadki ajad ja olud pole suutnud eesti rahvuslikult idandatud pedagoogilist mõtet lõpuni välja juurida. Olen veendunud, et valdav osa õpetajaist ei pidanud oma siseminäs õigeks hariduse põhjatirimise üleskütseid. Nagu näiteks: haridus tehnika (tootmise) teenistusse (loe: tuld lapse ja humanitaarhariduse pihta!); kool andku kindlad ja püsivad teadmised! (täispanus mehaanilisele mälutööle); (riiklik-) ühiskondlik kasvatus iga õpilaseni! (ohjamisele üldkoolis veel lisaks internaadid ja erikoolid); (võimalikult) sada protsenti õppeedukust iga hinna eest (hiljem — keskkaridus kõigile)! Leigeks jäi ka õpetajate suhtumine nõukogude pedagoogikateadusse. Kunagi pole meie õpetajaskonna (positiivses) emotsionaalses mälus kinnistunud kommunistliku pedagoogika tugimõisted — kommunistlik (internationalistlik, ateistlik . . .) kasvatus, koolivälised lasteasutused, õpetuslik ja kasvatuslik eesmärk jm. On täheldatud ka jahedat suhtumist näiteks Makarenko õpetusse. Seda ei tulegi imestada, sest Makarenko süsteem tähendab perekonnata kasvatust (lahustumist kollektiivis), ja see on eestlasele loomuldasa võõras.

Olulisim kõigist on see kõigutamatu tõsiolu, et **eesti rahvas vedas ennast läbi ka halvimatest aegadest, ning oma keele ja kultuuri ja hariduse põhifondi püsima jäädes**. Paljudel, sealhulgas suurteil rahvustel (ukrainlased, valgevenelased, tatarlased) läks ses mõttes meist veel halvemini. Lev Gumiljov on osutanud, et igal etnosel on oma käitumuslik stereotüüp, mis tundub talle ainuvõimalikuna. Eestlastes näib ankurduvat enesesäilitamismehhanism, selles on midagi arhetüüpset.

Järjekestvus — see on tõepoolest peamine märksõna, mille toel edasi arutleda. Sest kui ma osutasin, et ka «neljakümnendail-viiekümnendail» ei suudetud eesti õpetajat päriselt tasalülitada (nii aateliselt kui professionaalselt), siis tähendab see ei muud, kui et toimis põlvest-põlve-motiiv. Nii on see keeles, kultuuris ja ka hariduses — kui neid üldse lahus nimetada.

2.

Eesti rahva hariduslugu on ajaldasa auväärne (ulatub kolme sajandi taha), kujunemiskäigult keerukas ja vastuoksuslik, rohkete võõrmõjudega, ent põhiolult ometi **rahvuskeskne**. Ja lõppkokkuvõttes üllatavalt saavutusrikas. (Meie haridusloo varasemast jär gust — 13. saj. 1860. aastani — saab ometi kord põhjaliku ülevaate 1989 ilmunud «Eesti kooli ajalugu» 1. köite toel.)

Eesti rahvusliku ärkamise ajast ilmnes eestlaste eriline osalusjanu vaimuvalguse ja rahvusliku eneseteostuse poole. Kristjan Jaagus ja Vargamäe Indrekus isikustub see eestlase jaoks eriliselt. Nende *per aspera ad astra* püüe, mis pole tunnuslik ainult üksikutele ja tippudele, oli lipukirjaks kooliõpetajate valdavale osale. «Wikmani poistes» tuleb Jaan Kross samade motiivide juurde hoopis hilisemais sotsiaalseis oludes. Ja see on juba elitaarsem väärtusseade meie hariduslikus kihistuses. Tervenisti toetab õpetajakonda otsekuu sissekrüvitud iseõppijaslikkus (eestlased on läbi aegade visad iseõppijad olnud — põllumehest ülemkooliõpetajani) ja see on võimaldanud ka vaimseid valikuid. (Meenutagem selles seoses veel kaht ilukirjandusteost — K. Ristikivi «Rohtaeda» ja M. Traadi «Pommeri aeda»; ei saa olla päriselt juhus ka sõna «aed» mõlemas pealkirjas.) Sel teel jõuti ka hariduse tippu — kõrgkooli ja suurde teadusse. Seda haridusaatelist alpinismi alustati ammu enne rahvusülikooli võimalust; selle alus ja algus on talurahvakoolis.

Rööbiti kujunes pragmaatilisem areng — kutsehariduslik suundumus, mille määrasid otsesed eluvajadused. Ning seegi lähtus talurahvakoolist, seejärel tihedalt elukoolituslikust kihelkonnakoolist, millele lisandusid haridusvõimalused linnades (üldjuhul võõrkeelsed).

Kõiki neid arenguid koondas ja keskustas omariikluse algaastail sündinud demokraatlik ja rahvuslik ühtluskool, mille põhjaks ja — NB! — kooliuuenduslike ideede peamiseks rakendusala kujunes 6-klassiline algkool. Seega siis: kui ma järgnevas püüan sõnastada oma nägemust eesti õpetajast, siis on see mõtisklus Vabariigi aja algkooliõpetajast — tema juurtest ja juurdumustest, eluolust ja elumurest, mõtte- ja tundelaadist. Muidugi ei räägi ma uurimuslikult aluselt. Minu toeks on loetud ja kuulnud mälestused, omaenda algkooli-ajad, õpingud Tartu ja Tallinna õpetajate seminarides. Ja värskeks ergutuseks kõige viimasemad kokkupuuted ühenduses Käisi-filmi sünniga ja seltsi tegevusega.

3.

Minu meelest oli omaaegne õpetaja oma põhiolult ja hoiakult **empaatlik** — inimene, kes iseenda mõistmise läbi ka teisi mõista püüab.

Empaatia pole üksnes Jumala and, ta on ka kujunev ja kujundav loomoomadus. Oli asjaolusid, mis seda kujunemist soodustasid.

Tsaariaegne rahvakooliõpetaja, aga samuti iseseisvusaja algkooliõpetaja pärines enamasti taluperest, sageli ka koolmeistriperest; need olid enamjaolt lasterikkad, nii et üksteise arvestamine ei lask-

nud õilmitseda egolikel kapriisidel. Mida leidis, seda jagati ja ilma-
jääminegi oli ühine. Selles keskkonnas kujunenud eluvaated olid
iseloomulikult talupoja-eetilised ja jäid oluliselt mõjutama edas-
pidist ilmavaadet. Kui Tammsaaret meenutada, siis tema nägi eesti-
liku elutunnetuse veelahet ja polariseerumist «matsi»—«vurle» vas-
tanduses. Algkooliõpetaja jäi selles seades kindlalt «matsi»-reas-
tuse ja temale pidi siis kuuluma ka Tammsaare sümpaatia.

Tol ajal küllalt prestiižika kooliõpetaja-ameti kättesaamisele tuli
kõige soodsamalt vastu õpetajate seminar — õppemaksuvaba ja
mõnesuguse stipendiumivõimalusegagi. Sinna püüdlev õpilaskond
oli vähemalt kahtpidi ühene: a) päritolult peamiselt talupojalik ja
kehvemas ainelises järjes (eriti perifeersed Võru, Rakvere ja Lääne-
maa seminarid), b) vaimselt äratusest rahvuslik-valgustusliku suun-
dusega.

Kui nüüd sellesama «empaatiat» juurde uuesti tulla, siis just semi-
narides sai see uut äratust ja arendust. Need olid väga «kodupere-
lised» koolid, mille sisekliimas andsid tooni kollegiaalsus, mis-
sioonitunne, eneseteostuse püüe. Iseloomulik, et kõigis seminarides
räägiti «seminari vaimust». Tartu Õpetajate Seminaris õppides sain
minagi seda mingil määral mõistma ja midagi sellest on tänini hõõg-
vele jäänud.

Õieti on see omaette teema ja «KU»-l on kavatsus asjakohaseid
inimesi meenutama kutsuda. Praegu võime vaid kurblooliselt
tõdeda, et seesama **empaatiiline** toonus on meie ajaks dramaatiliselt
langenud. Nii paljude (ja üldteada) asjaolude tõttu, et neid ei
mahugi siin üles lugeda. Eestimaalt on minema pühitud ka õpeta-
jate seminarid sellevaimulisel kujul, nagu nad olid. Õigus küll, Tar-
tusse on seminar taas tulnud ja seal, nagu mulle tundub, järjepide-
vustub mõndagi sellest samast «seminari vaimust».

4.

Mul on kuskilt meelde jäänud, et TPedl lõpetanute **parim** kutse-
kindluse näitaja mingil erialal on olnud 70% ümber. Vabariigi ajal
oli see tegelikult 100%. Hirmus mõeldagi. Omaaegne õpetaja oli
põhimõtteliselt ja algusest peale kutsetruu — oma juurte, etteval-
mistuse ja ka olude poolest (õpetajakohti polnud jalaga segada).
Samuti väga paikne: terve tööaeg ühes ja samas koolis oli harilik
asi. Kõigi nende asjaolude koostoimes põhistus see, mida nimetame
missioonifundeks.

Muidugi on rohkesti missioonitundelisi õpetajaid ka meil, praegu.
Vastasel korral oleks kool lausa põhjas. Kui palju neid on — seda
ei mõõda keegi välja. Ometi on praegune õpetaja pidetum ja,

antagu mulle andeks — närvetunum, tema psüühika on labiilsem, küllap esineb enam ka psühhosomaatilisi vaevusi. Põhjusi on palju ja kõige paremini teab neid õpetaja ise. Üks on vahest siiski põhiluline ja eriliselt senistest tööoludest tingitud. Nagu me kõik (ka kogu rahvas), pole õpetajagi saanud oma töö peremees olla. Teda on aina ohjatud ning siia-sinna solgutatud. Tema vabaduse aste on olnud madal, mõnikord alla inimväärikuse piiri. Neil asjaoludel ongi kärbunud see, mida missioonitundeks peame.

Praegu on nii, et kuidas me oma elu ja tööolude üle ka ei kaebaks — õpetaja vabaduse aste on siiski tõusnud. See algas meile üsna ootamatult: õpetajate kongressist (aprill 1987) saadik on meie hariduselu praktiliselt N Liidu haardest lahti kruvitud. Iseküsimus, kuivõrd me seda endile teadvustame ning oma töö iseseisvaks ja minapäraseks korraldada oskame. Igatahes funnistas üks õppealajuhataja mulle hiljaaegu, et tema õpetajad pelgavad ikka veel selga sirgu ajada ning et sedasama pelgab ta ka ise. Otsekui alateadvuslikult. Kummatigi peaks õpetaja kutse-eetiline hoiak selginema ja tugevnema. Sinnapoole märke me ka fäheldame. Ja see on põhjalt tähtis, sest — inimene ei ela tõepoolest üksnes leivast.

5.

Kuivõrd see kedagi lohutab, kui kinnitan, et Eestimaa õpetaja pole õieti kunagi rikas olnud. Vabariigi ajal ei kuulunud ta muidugi puudustkannatajate kilda, kuid teenis märksa vähem arstist, advokaadist, metsaülemast. Minu kodukandi kaks õpetajat/koolijuhatajat võisid pea paarikümneaastase kõva kokkuhoiu tulemusel soetada tillukese talukoha, kolmas ei suutnud — tema kasvatas-koolitas nelja last.

Nii elaski tollane õpetaja õige kasinalt ja kõike ette rehkendades. Äririkkaks saamine ja külluses kümblemine tema kujutlusse ei kuulunudki. Minu kodus teati pentsikut lugu: rikas perepoeg hülgas koolipreilist pruudi seetõttu, et too «unustas» korduvalt kaela pane-mata hinnalise ehte, peigmehe kingituse. Miskipärast tuleb sellega seoses meelde jaapani rahvaütlus: sõrm osutab Kuule, loll vaatab ... sõrme.

Meenutan sedagi, et õpetaja raamatuvara oli üldjuhul napp, ent hoolikalt valitud. Sest raamat oli kallis (nagu ta nüüd meilgi olema hakkab), raamat oli väärtus ja tema ostmine omamoodi rituaal. Joh. Käis kirjutab kuskil, et «KU» (keskelfläbi 30 senti number) püüab kuidas suudab **oma hinna vääriline olla** . . .

Millele veel osutada?

Vahest sellele, et toonane õpetaja pruukis harva telefoni, ent oli usin ja kohusetruu kirjikirjutaja. Veel harvemini läks talle farvis autobussi ja rongi — ka sõit oli kallis ja niisama heastpeast ringi vurada ei tulnud kellelgi mõttesegi. Muidugi tuli ka sõita — ekskursioonile, kooliuuendusnädalale (-päevale), seminari vilistlaste kokkutulekule, koolivaheajal vanematekoju... Õpetaja peamine sõiduvahend oli jalgratas (talvel suusad), edasiviija ja kaubaveok ühtaegu.

Selle jutu põhi peaks olema, et tolle aja kool sisendas realiteeditundelist eluhoiakut, nii õpilasse kui õpetajasse endasse. Mis tahes väärtust, ka ainelist, ei võinud lagastada. Kuid esiplaanile jäi siiski vaimumaaailm, aatelised väärtused. Nii et siiajuurde sobiks (vist) G. Hauptmanni kaunis mõte:

kellad on kaunim kui kirik,
laudakutse — enam kui leib.

6.

Mõnikord jäi eriti maaõpetaja üsna üksildaseks. Naisõpetajal oli toonagi elukaaslase leidmisega probleeme. Külaühiskonna eluvaated ja moraalimallid olid paiguti üsnagi vanamoelised ja alalhoidlikud. Ühelt poolt polnud õpetajanna taluperenaiseks mitmeti «valmis», teiselt poolt ei käinud temaga üldjuhul kaasas märkimisväärt kaasavara. Teisest küljest ei ole kuigi loogiline ametit kuitahes austades üks pool elust elamata jätta. (Mats Traat on sedasama leitmotiivi oma «Ingeris» veenvalt arendanud, mis sest, et uutest ja eriliselt nihestatud oludes.) Nii ei jäänud õpetaja ka noil aegadel pühakuks ja hea oligi. Rahvas ei austa pühakuid ega silmakirjateenreid, vaid ikkagi inimlikke inimesi.

Meesõpetajate eluprobleemid olid lihtsamad, ent mitte olematud. Kuidas ka poleks — õpetajate seminaridest tulnud õpetajad olid innukad ja küllap ka üsna osavad suhtlejad. Nende suhtlusväli oli praegusega võrreldes ahtam, see-eest läbituntum ja inimlähedasem. Maaõpetaja tundis oma regiooni ja inimesi läbilõhki ning võis sel alusel ka pedagoogiliselt mõndagi järeldada. Mis sest, et ametihuvi ja puhtinimlik uudishimu omavahel põimlesid.

Minu kasutuses on koopia Aadu Hindi praktika-aasta aruandest (see oli Saaremaa Ühisgümnaasiumi pedagoogikaharu lõpetamise järel kohustuslik töö ja alus õpetajakutse saamiseks). See ulatuslik tekst (ca 2 ap) annab kooli õppeolude analüüsi kõrval hämmastavalt detailirikka ülevaate oma klassi õpilaste kodudest, vanematest, kihelkonna majanduslikest ja kultuurilistest oludest. Küllap siis pidid ka noore õpetaja pedagoogilised otsustused vägagi adekvaatsed

olema. Muidugi — antud puhul oli vaatlejaks ja kirjapanijaks juba kirjandusliku eneseteostuse hakul noormees.

Väga oluliseks suhtlemismooduseks oli tollasele õpetajale seltsielu oma paljudes võimalustes. Nõukogudeaegsed sõnapaarid «ühiskondlik töö», «kunstiline isetegevus» jms. kõlavad selles seoses lihtsalt lamekoomilistena. Seminarist tulnud õpetaja oli «seltsieluliseks» suhtlemiseks valmis eestvõtjana. Ta oskas mõndagi: kõnet pidada, laulukoori (orkestrit) juhatada, last ristida (kui vaja), kooliaeda rajada . . .

Praegu on meil põhjust küsida: kas Eestimaa maakool hakkab taas selles suunas liikuma? Jällegi jääb üle tõdeda, et aja teljel olukorrad päriselt ei kordu. Nõukogulikest kultuurifiltritest hoolimata on kultuurisituatsioon ka maal väga oluliselt muutunud. Õpetaja ei ole kohapeal enam ainsam või üks vähestest tegijatest. Kõik on mastaapsem, diferentseeritum ja kindlasti ka professionaalsem. Võtkem üksainus näide. Kui pool sajandit tagasi oli õpetaja üks vähestest noodikirja valdajatest või siis mingil tasemel instrumendikäsitseja, siis nüüd on need «kirjaoskused» üsna üldised ja sageli professionaalsed. Kuid esiritta peaks tema, õpetaja, tõusma küll — ka seal, kus ta veel tõusnud ei ole.

Ühes suhtlemisreas ei saa õpetajat asendada keegi, ei nüüd ega edaspidi. See on suhe kooli ja kodu (perekonna) vahel. Mõnikord ongi õigem alustada lapse kasvatamist isast-emast. Aga kuidas asendada isa-ema noomimine, korralekutsumine (kas ka ähvardamine!) nende harimisega, suunamisega, koostööle kutsumisega? Keeruline, mõnikord ka üsna lootusetu — eks ole!

*

Nende pudemeliste mõtete järel on mõistlik rääkida ka vähemalt neist päevamuredest, mis tulenevad «KU» lähemast ja kaugemast tulevikust.

Selle numbriga tahab «KU» enam-vähem kindlajoonelisemat kuju võtta. Esijoones sisukavalises mõttes. Põhirubriigid peaksid üldjooneliselt kaardistama väljaande eesmärki, ainet ja võimalusi. Iseküsimus, milline konkreetsem sisu ühele-teisele anda. Või nagu nüüdsel ajal moekalt öeldakse: mida pidada prioriteetseks?

Ühele tekstile käesolevas numbris juhin eraldi tähelepanu — Kai Võlli koostatud üldharidusliku põhikooli (sh 6-aastase algkooli) õppeplaani projektile. Tunneme eraldi huvi **õpetajate** arvamuste vastu: kui õpetaja 6-aastast kooli tõepoolest tahab ja taotleb, peab ta olema läbimõtleva, kaasamõtleva, isemõtleva.

Üks žurnalistika põhitõdesid on, et korduvväljaande sisu peab arvestama auditooriumi vajadusi ja ootusi.

J. Käis pöörduski lugeja poole otse jonnaka järjekindlusega kahes rõhuasetuses: a) anna märku, mida ootad, b) kui sul midagi kasulikku (huvipakkuvat) leidub — ära hoiä küünalt vaka all. Nii-samuti arvab praeguse «KU» toimetus. Sest iga väljaanne vajab vähemalt kaht: **neid**, kes teda loevad, ja **neid**, kes talle kirjutavad, talle sisu ja suuna annavad.

Toimetusel on kavatsus edaspidi (veel sel aastal) lugeja poole pöörduda ka programmilisema küsitlusega (ankeediga).

Aga seniks loodame: heatahtlikku suhtumist ning head nõu ja abi — kirjatööde näol. Ja toimekat kooliuuendamist!

Kalju Leht

Kooliuuenduse minevikust

Gustav Reial

ÜLDÕPETUS, KLASSISÜSTEEM, AINEÕPETUS*

I

Õppe- ning kasvatustöö edukuseks on äärmiselt tähtis, et üksikute ainete õpetamine toimuks tihedas seoses, milleks tuleb leida kokkupuute-punkte ning siduvaid niite õppeainete vahel ja nende kaudu liita kogu töö ühiseks tervikuks.

Kontsentratsiooni-idee** on vana. Tema teravamal kujul esilekerkimise põhjuseks oli asjaolu, et õpetuse korraldamine õppeainete järgi aja jooksul kivines aineõpetajate mõjul. Iga aine läks oma rada, arvestamata teisi ja arvestamata õpilast kui tervikut. Vastukaaluks sellisele töökorraldusele on ajajooksul püütud mitmeti kontsentreerida õpetust, lähtudes seisukohalt, et õppeainete ja õppeaine üksikute osade vahel valitsev loomulik side nõuab väärilist hindamist õppetöös. Seda mitte ainult õppetöö tervikluse, vaid veel rohkem õpilase pärast, eriti alam-astmel, mil laps pole jõudnud ümbruse eristava vaatlemiseni. Aga ka hiljem on kontsentratsioon vajalik, et koolitöö ei jääks üksikute ainete õppimiseks, vaid toimuks tervikuna. Seejuures ei tohi kontsentratsioon olla ainult õppeainete väliseks sidumiseks, vaid peab baseeruma ainete sisulisel kokkukuuluvusel. Õppetöö ülesandesse kuulub just sisuliste kokkupuute-punktide leidmine ja nende kaudu töö liitmine psühholoogiliseks tervikuks. Kontsentreeritud õppetöö on ühtlasi tulemusrikkam, kuna ühe aine õpetamisel korraldakse seda, mis oli kõne all teise puhul, ja viiakse tervikuna õpilaste teadmiste varasse.

Ei saa siiski unustada, et haridustöö elemendid on iseseisvad ja neil on igal omaette väärtus ning arenemistee, mille tagajärjel kontsentratsiooni piirid määratakse üksikute teadusharude orgaanilise konstruktsiooni poolt. Seepärast ei ole kõik ained ühteviisi seotavad, mida tuleb arvestada õppetöös, et see ei muutuks kunstlikuks ega kannataks üksikute ainete kasvatav väärtus.

Teoreetiliselt on kontsentratsiooni vajadus praegu üldiselt tunnustatud, erinevad vaid teed tema teostamiseks tegelikus koolitöös.

* GR-i ulatuslik artikkel taasilmub siin lühendatult: 1. osa terviklikult, 2. ja 3. osa referaadina.

** Autor pruugib mõistet «kontsentratsioon» siin integratsiooni tähenduses.

Kontsentratsiooni-põhimõtte tippsaavutuseks praeguses koolis võib lugeda **üldõpetust**. Teoreetiliselt seni õieti määrata või lahku minevalt määratud, on üldõpetus läbi elanud metamorfoose, ja sõnale «Gesamtunterricht» pole seni suudetud anda kõigi poolt ühteviisi mõistetavat sisu. Seepärast toob J. Kretschmann¹ teatud ulatuses õigusega arvamuse: kui kolm õpetajat kõneleksid isekesis üldõpetusest, mõistaks igaüks neist küsimust ise viisi. Vaatamata erinevatele vooludele saab siiski märkida üldõpetuse üldise tunnuseksena püüdu korraldada klassitööd ühise tervikuna väljaspool aineõpetuse raame, kusjuures algastmel on õpetuse aluseks kodulooline vaateõpetus ja last ümbritsev maailm tuleb käsitlesele tervikosadena, mitte ainete järgi. Seega on üldõpetuse ühine ja üldine välistunnus **negatiivne**: aineõpetuse puudumine. Seda negatiivset tunnus harilikult loetaksegi üldõpetuse iseloomustajaks, sest et ta otsekohe paistab silma tege likus töös, avaldub ka õppekavades. Tähtsamana tuleb siiski nimetada tahet ühtlaselt mõjustada ja haarata kogu lapse hinge. Praegusel diferentseerumise ajastul, mil üksikisik saab võtta osa ühest kitsamast kultuurialast, on tähtis, et vähemalt kool arvestaks last tervikuna. Ja selleks tahab kaasa aidata üldõpetus. Vähemalt teoreetiliselt. Tegelikult kaldub ta piirduma siiski rohkem välise kontsentratsiooniga, mis suunatud õppeainete arvu vähendamisele või koguni kõrvaldamisele õppetööst. Kas aga on võimalik õppeaineid fühistada, viia õpetus teispoole õppeaineid, nagu seda tahab teha üldõpetuse teoretik W. Albert², selles tuleb siiski kahelda. Pole ju üksikud teadusharud ja neist olenevad õppeained kunstlikeks sünnitisteks, vaid nad on tingitud looduse ja eriti inimvaimu tegevuse kohta maksvaist seadustest. Õppeained peavad jääma ka kooli, sest nende iseärasused vastavad inimese vaimulaadile ja selle tegevusele. Peale selle on igal ainel omad tööviisid, mida peab arvestama. See pole vastuolus ka lapsepärasuse põhimõttega, nagu näitab G. Kerschensteiner.³

Küll saab mitmei korraldada õppeainete jaotust õppekavas ja jätta neile määramata kindel koht tegelikus töökavas. Seda ongi püütud kasustada üldõpetuse korraldusel. Õppeaineist aga pole mööda pääsnud ei kavade koostajad ega tegelikud töötajad. Ka Albert mitte, kes keskustajaks võtab ühendava idee. Töökavade vaatlusel või tegelikkude teemade puhul, mille läbitöötamiseks kulub terve aasta, kordamööda sagedasti pikemaks ajaks domineerivale kohale kerkib üks või teine õppeaine. Kui näifeks

¹ J. Kretschmann. Freier Gesamtunterricht in der Dorfschule.

² W. Albert. Grundlegung des Gesamtunterrichtes.

³ G. Kerschensteiner. Das Bildungsobjekt.

üldteema «Maja ehitamine» käsitlusel tuleb vaatlusele kodumaa pinnaehitus, millel pikemalt peatutakse, siis on see ekskursion geoloogiasse; valgustusseadeldis viib elektri tundmaõppimise kaudu füüsikasse, küttekorraldus — keemiasse, maja ümbruse kaudu — botaanikasse, maja sisustamine ja õhupuhastus — tervihoiu küsimustele. Edasi võiks O. Erleri¹ töökava jätkates juhtida töö ajaloo, usuõpetusele jne. Ja iga aineala puhul tulevad tegelikus töös kasutusele ka vastavale ainele omased tööviisid. Ning küsimuseks jääb, kas lastel kogu töö kestes põhiteema üldse on silme ees. Sest tõepoolest pole ju enamikul alateemadest temaga kuigi palju sidet ja nii mõndagi on siia «karvupidi kistud», nagu sellise töökorralduse kohta tabavalt tähendas üks meie üldõpetuse eestvõitlejaid. Teise sarnase näitena võiks nimetada Alberti² töökava, milles ostmis- ja müügitehingute arvulise külje vaatlus viib kauplemisele vanal ja keskajal, laevasõidule, kompassi kaudu füüsikasse. Iga aine puhul pääseb maksvusele ainele omane vaatlusviis. Seega jäävad ained Albertilgi koguni tema üldõpetuse praktilise teostuse ülemlauluks: pedagoogiline sümfoonia «Meri». Seega pole seni teostunud vabanemine õppeaineist, vähemalt ei ole allakirjutanul korda läinud leida sellist õnnestunud katset. Ja eespool öeldu põhjal on see ka mõistetav. Kokku võttes peaks üldõpetuse ülesandeks olema mitte kaotada õppeaineid, vaid kasutada neid ja nende tööviise vastavalt käsitlusele olevale küsimusele ja töö nõudele. Üldõpetuse väline erinevus aineõpetusest on selles, et üldõpetuse puhul õppeained esinevad kontsentreerituna kas mõne üldteema, idee või juhtaine ümber. Õpetajal on aga, vähemalt peab olema, kindel plaan, kus ja missuguses ulatuses ta annab koha ühele või teisele õppeainele. Seejuures on tõmmatud isegi piirid õpetaja tegevusvabadusele, kui õppimine peab jääma tööks ega tahta teda muuta sihita tegelemiseks. Nende piiride tõmbajaiks on esiteks õppeained ja nende õpetamisteed, teiseks — oskuste omandamiseks vajalikud harjutused, mis peavad toimuma väljaspool üldõpetust. Pole mingit mõtet püüda lugemis- ja kirjutamistehnika ning arvutamisharjutusi alati siduda üldõpetuse teemaga. Need harjutused võivad lõhkuda töö ühtlust ja seepärast on sagedasti asjale kasulik teha neid iseseisvalt. Paremal juhul võib käsitlusele olev teema juhtida harjutuste juurde.

Pikemalt peatumata üksikuil üldõpetuse vooludel, milledest tähtsamatena võiks nimetada töö kontsentratsiooni juhtiva idee ümber, alalist juhtainet, vahelduvaid juhtaineid, juhulist õpetust. Olgu tähendatud, et meil on leidnud pooldamist a u s t r i a ü l d õ p e -

¹ O. Erler. Arbeitspläne für den Gesamtunterricht.

² W. Albert. Rechnen im Rahmen geschlossener Arbeit.

t u s, nähtavasti mitte ainult seepärast, et teda rohkem tuntakse, vaid ka seepärast, et ta tundub teistest vormidest meie koolile kohasem.

Kuna üldõpetus on üks kolmest Austria kooliuuenduse alusest, tuleb tema täielikumaks mõistmiseks nimetada ka teisi.

Kõigepealt on õpetamine vaatlik ja kontsentreerub kodumaise aine ning oleviku elu küsimuste ümber.

Teiseks aluseks on õpilase isetegevuse põhimõte.

Kolmandaks, õieti töö korralduse põhimõtteks, on üldõpetus. Algastmel ei tule pidada kinni tööjaotusest ainete järgi. Õppematerjal töötatakse läbi ja omandatakse tema loomulikus ühenduses üksikute asi- ja elualade järgi, kusjuures tuleb pidada silmas kõiki õpetamise ülesandeid ja õpetamise kaudu omandatavaid oskusi ning teadmisi.

Kuna saksa üldõpetus tahab seista väljaspool aineid ja annab õppeaineile ning oskustele ainult niipalju väärtust, kuivõrd nad on vajalikud õpilaste arendamiseks, peab austria oma silmas ka teadmiste ning oskuste omandamist elunõuete seisukohalt, lubab kunstlikust seosest hoidumiseks kartmatult teotseda aineõpetusega, kui see vajalik oskuste omandamiseks, loeb üheks ülesandeks tõsta õpetamist elualadelt ainealadele ja lõpetab üleminekuga aineõpetusele 4-ndaks õppeaastaks.

Hinnates oskusi ja aineid, määrab austria õppekava kindlaks ka tundide arvu, mis nädala kestel tuleb kulutada üksikuile aineile. Samuti tuleb õpetajal hinnata õpilaste töötulemusi üksikuis aineis ja teha nädalatöö kokkuvõtteid ainete järgi.

Aine valik ja tegelik töö toimub asi- ja elualade järgi, mis on korraldatud nädalateemadeks. Nende määramisel on juhtival kohal kodulooline vaateõpetus, kuid teemaks võib olla ka loetud töö. Raamkavana jätavad austria õppekavad õpetajaile teemade valikul vabaduse. Tegelikult ei toimi siiski õpetajad igaüks omaette, vaid inspekteerimisringkonna õpetajate konverentsidel koostatakse üksikasjalised kavad, mille põhjal juba õpetajad seavad kokku oma töökavad. Aastate kestel on need kavad võtnud kindla kuju, mispärast ei loeta tarvilikuks nende iga-aastaselt ümbertöötamist, lepitakse vaid vajalikeks osutunud muudatustega. Kavad on väga üksikasjalised. Ette on nähtud isegi juhulised küsimused. Üldjoontes on need kavad üsna sarnased, kuna nende koostamisel kasutatakse paremate metoodikute vastavaid töid. Erinevused on tingitud peamiselt kohalikest oludest. Küll ei puudu ka erandid, kuna üldkava ei takista õpetajat koostamast oma vaateile vastavat töökava. Seega on õpetajale jäetud vabadus loovaks tegevuseks. Kuid ka see peab toimuma varem

koostatud kava põhjal, et koolitöö ei muutuks juhuslikuks otsimiseks ja katsetamiseks õpilaste arvel.

Harilikult algab päevatöö kõnelusega sellest, mis nähtud õpikäigul või pandud tähele õpetaja poolt antud ülesande täitmisel. Kõnelusele järgneb, vastavalt küsimuse laadile, lugemine või joonistamine ja edasi arvutamine. Viimaseks tunniks on harilikult laulmine, võimlemine või usuõpetus, mida õpetavad eri aine te õpetajad. Küll pole õpetaja kuidagi kohustatud piirama aineala ühe tunniga, kuid tegelikult sünnib see enamasti ikka nii. Põhjuseks on asjaolu, et igas klassis tuleb aasta kestel teatud aine hulk läbi töötada, mida õpetajal vaja silmas pidada. Ja lihtsamaks teeks on osutunud: määrata töökavas igale ainele vajalik aeg. Seejuures saab õpetaja siiski korraldada tööd võimaluste järgi, pühendades ühel päeval rohkem aega ühele, teisel — teisele ainele. Selles näebki enamik õpetajaid üldõpetuse paremusi tema praegusel kujul.

Selline aine te töö korraldus võib tunduda küll vastuvõetamatuna neile üldõpetuse pooldajatele, kes kardavad töö vaheldumist iga vahetunni järel. Tegelikult see lapsi nii väga ei häirigi, sest vahetunni kestel saadud uued muljed valitsevad last sagedasti sellisel määral, et ka eelmise tunni teema jätkamine tundub talle võõrana. Vaheajata aga toime ei tule. Juba laste tervise pärast mitte. Koolis, kus töötab mitu õpetajat, puudub aga võimalus korraldada vaheaegu töö järgi, vaid töö tuleb korraldada kella järgi.

Tegelikult tööd jälgides paistab silma, et side pole loomulik, vaid kunstlik. Ei anna ju iga teema materjali kõigi ainete jaoks. Osa õpetajaid jätab sellisel korral aine kõrvale, andes talle rohkem tähelepanu järgmise teema puhul; osa laseb teha harjutusi väljaspool teemat.

Ühes komplektis töötavais klassides rakendatakse õpilased vahel tööle ühise küsimuse juures. Pärast siirdub osa klassi iseseisvale tööle, teised jätkavad tööd õpetaja juhatusel.

Kokku võttes tuuakse üldõpetuse vastu järgmisi sisulisi väiteid.

Tegelikus töös tekitab raskusi isetegevuse printsiibi teostamine, mis kergem aine te piirides, kuna siin on hõlpsam leida jõukohaseid ülesandeid ja korraldada tööd nii, et õpilase iseseisvus järkjärgult kasvab. Samuti ei pea alati paika väide, nagu ärkaks lapsel asiala käsitusel huvi aine vastu, mille tagajärjel ta talitab aineid õppides ja harjutuste puhul sihiteadvalt, tundes tarvet oskuste järele, mis vajalikud asiala põhjalikumaks läbitöötamiseks. Lõpuks ei näi asjade ja sündmuste loomulik kokkukuuluvus alati lapsele olevat põhjuseks neid koos tundma õppida.

Lõppeks puuduvad võrdlevad andmed, mille põhjal võiks otsustada, kas ja kuidas üldõpetus rohkem arendab ja paremini elule

ette valmistab õpilast kui aineõpetus, ning kuidas on lugu elus vajalike oskuste andmisega. Raskendab otsustamist veel see, et üldõpetust teostatakse koos teiste põhimõtetega, mis ei jäta avaldamata mõju õppetööle, ja et üldõpetuse pooldajaks on harilikult paremad ning erksamad õpetajad, kelle töö annab häid tulemusi üldõpetusetagi.

Kuna toodud vastuväited samuti baseeruvad osalt rohkem usul kui teadmisel nagu üldõpetuse pooldajate seisukohad nii mõneski osas, ei jätku neist üldõpetuse väärtuse eitamiseks. Küll juhivad nad tähelepanu sagedasti korduvale eksitusele — pidada mõnd uuesti esilekerkinud tööviisi universaalabinõuks, mille varal võimalik korraga kõrvaldada kõik puudused.

Ometi ei saa eitada üldõpetuse väärtust töö soodustajana. Ja seepärast võib öelda: algkooli nooremal astmel võib üldõpetus olla primaks õpilast arvestavaks kontsentratsiooniks teeks, kui teda ei võeta kitsalt õppetööd piirava, vaid just vabamat liikumist lubava põhimõttena. Vanemale astmele pole üldõpetust seni rahuldavalt suudetud kohaldada.

Sisuliste vastuväidete kõrval on üldõpetuse teostamisel küllalt suur kaal ka väliseil takistavatel asjaoludel.

Kõigepealt nõuab üldõpetus väga palju õpetajalt. Õpetaja peab olema tõsine kunstnik omal alal. Selles ollakse teadlik seal, kus on asunud üldõpetuse teostamisele. Samuti kõiksuguste abi- ja käsi- raamatute vajalikkuses. Neid on õpetajal kasutada külluses. Edasi kergendab õpetaja tööd veel see, et töö- ja harjutusteraamatud ning lugemikud on korraldatud asialade järgi ja et iga klassi jaoks on terve rida raamatukesi, kust alati võib leida saateainet, kus ei puudu ka palad, mis ise võivad olla aluseks klassitööle.

Liitklassides lisandub veel uusi raskusi, eriti iseseisvalt töötavale klassile tööülesannete leidmise näol. Nende raskuste kõrvaldamise võimalusi on näidatud peamiselt üldjoontes, kuid üksikasjaline läbiviimine nõuab õpetajalt tunduvalt rohkem efektiivsust tööd kui aineõpetuse puhul. Vahel on raske isegi nõustuda teoreetilistel kaalutlustel antavate juhustega. Nii leiab A. Oengo-Johanson¹, et pole mingit vajadust iga tunni kestel töötada kordamööda I ja II klassiga, ja arvab, et õpetaja võib vabalt töötada II klassiga, kuni peab seda vajalikuks. Katsutagu seda vaid: kogu tunniks rakendada isesisvale tööle ei suuda teinigi klass, rääkimata esimesest.

Arvestades kõiki neid asjaolusid, jõuab A. Rude² otsusele, et esimesel õppeaastal on üldõpetus loomulik, sest õpetuse lähtekohaks peab olema lapse elamus- ja kogemusilm, mis kuueaastasel

¹ A. Oengo-Johanson. Üldõpetuse töökava maa-alkkoolides.

² A. Rude. Der Gesamtunterricht.

lapsel alles diferentseerumata. Teisel õppeaastal on üldõpetus soovitatav, III ja IV võimalik, kui teda saadavad eraldi harjutused lugemises, keeleõpetuses, kirjutamises, õigekirjas, arvutamises. Meister omal alal suudab anda üldõpetust ka vanemal astmel, kuid selleks pole tarvet. Ja oleks mõttetu langeda ühest äärmusest teise ning õpetuse killustamist vältida tahtes üldse mitte arvestada õppeainete struktuuri, mis pole mingi kunstlik sünnitis, vaid baseerub inimvaimu suursaavutistel teadusharude näol. Samuti nagu teadustel on õppeainetelgi oma uurimisalad ja -viisid ning poleks küllalt ratsionaalne jätta neid kasutamata ainult põhimõtte pärast. Tahtes aidata õpilasi kasvada oleviku kultuuri, peab kool juhtima neid õppeainete kaudu teaduste töö- ja mõtlemisviiside mõistmisele.

II

Meil on üldõpetuse iga ligi kolm korda lühem kui Saksamaal. Ometi on ta saanud tõsisema tähelepanu osaliseks kui ükski teine kooliuuendusvooludest. Temale on meie vaeses koolikirjanduses pühendatud rida töid. Teerajajaiks üldõpetusse puutuvate küsimuste valgustamisel on J. Käis, J. Parinbak, E. Martinson, A. Oengo-Johanson. Peale arvustavalt suhtuva E. Martinsoni pole teistele üldõpetus olnud probleemiks, vaid juba lahendatud küsimuseks, mis ootab rakendamist.

Üldõpetus on leidnud meil ka ametliku sanktsiooni: algkooli õppekava soovitatav esimesel kahel õppeaastal üldõpetust, seades töö aluseks koduloolise vaateõpetuse.

Vaatamata lühikesele ajale on meiega üldõpetus teinud läbi evolutsiooni. Alul kaunis täpselt võetud õppeaineist hoidumise nõue on jäänud rohkem tagaplaanile ja vajaduse korral lubatakse teotseda ka aineõpetusega.

Ülevaate üldõpetuse arengust meil saame, kui heidame lühikese pilgu eri aegadel ilmunud kolmes raamatus* väljenduvaile põhimõteteile ja nende rakenduse näiteile.

[G. Reial annab kolmest viidatud allikast üsna ulatusliku ülevaate, mille siin õige kokkusurutult esitame.]

J. Parinbaki-Brandti «Üldõpetus» on GR hinnangus «asjalik ja

* 1. **Parinbak J., Brandt Th.** Üldõpetus. Tln, 1928.

2. **Oengo-Johanson A.** Üldõpetuse töökava. Üldõpetuse töökavad maaalgkoolidele. I—II õppeaasta. Tln, 1930.

3. Teel töökoolile I—VI. Võru Õpetajate Seminari aastaraamat. Toim. **Joh. Käis.** Võru, 1924—1930.

Joh. Käis. Uusi teid algõpetuses. I. Tln, 1931;

II, 1. osa. Tln, 1932; II, 2. osa. Tln, 1932.

veenev» raamat, esimene süsteemi loov töö sel alal. Kuid GR märgib ära ka olulisemad puudused, need on:

— nädalateemadesse on põimitud võimalikult kõik ained, kuid «ilusa ja õnnestunu kõrval /leidub/ ka kunstlikult loodud sidet»;

— ei juhita õpetaja tähelepanu olulisele asjaolule: kui antud seoses mõni aineala käsitlemata jääb, «tuleb võlgujäänu teise teema puhul tasa teha»;

— ei ole õige lugema õpetamist alustada alles teisel kuul, «sest meie lastel on kooli astudes tõsine huvi lugemise ja kirjutamise vastu»;

— raskesti kooskõlastatav on laste kaasatõmbamine teema valikul.

Tallinna üldõpetuse rühmiku tööde puhul toonitab GR keskustuse põhimõtte väga järjekindlat rakendamist. «Seega kontsentratsioon täielik kogu nädalateema keskes, — — — Igas teemas on antud koht kõigile õppeaineile. Eritunde viimaseile ei soovitata.» GR kahtleb vaid selles, nagu võiksid laste huvid «tööüksuste» valikul «teenäitajaks olla». Otsustajaks jäägu ikka õpetaja.

J. Käisi käsitlusest tõstab GR välja selle, mis eelnevatest lahkneb või neid fäiendab.

Nimelt soovitab Käis lühemaid alateemasid (mitte üle kahe päeva). Lähemas seoses vaateõpetusega on Käisil emakeel ja joonistamine. Iga teema puhul pole tarvis kõiki aineid käsitleda.

«Kokku võttes on siin üldõpetus rajatud nii-öelda reaalsele võimalustele, mis selgesti peegeldub ka töökavades.»

Kriitiliseks punktiks peab GR lugemisaine ja arvutusülesannete valikut vastavalt õpilaste individuaalsusele (tema arvates toimub see enamasti juhuslikult).] «Sest maitsele vastavaks valikuks tuleb lugemispala enne otsustamist läbi lugeda, aga . . .» siis on ta oma ülesande juba fäitnud. Seesama käib ka arvutusülesande kohta.

Eelnevast selgub, millisena meil on tahetud ning tahetakse näha üldõpetust ja kuidas teda koolides teostatakse. On ju autorid kõik koolitegelased, kes ise töötanud ja töötavad üldõpetuse alal. Ühtlasi on nende töödega rajatud alused ja tõmmatud sihtjooned üldõpetuse teostamiseks meie algkoolis. Raamatuis toodud töökavad kergendavad tunduvalt õpetaja tööd oma individuaalse kava koostamisel. Eriti tuleb seda tähendada J. Käisi tööde kohta. Kuid raskusi jääb siiski veel küllaldaselt. Olgu nimetatud uute asialade läbitöötamine, vastava lugemisaine valik (pole ju juhutatud raamatud kõigil koolidel kättesaadavad), tööjuhataste koostamine jne. Mitmekesise sisuga tööjuhatused jäävad meie algkooli õpetaja töökoormatise juures muidugi vaid utoopiaks.

Suuri raskusi teeb meil saateaine leidmine,

kuna koolidel sagedasti puuduvad sellekohaselt korraldatud lugemikud. Seni ilmunud lugemikest on kaks — Elav Sõna ja Eesti Lugemik — korraldatud kasutamiseks üldõpetuse puhul, kuid ei saa ainult seepärast asendada nendega teisi lugemikke, kui viimased koolil olemas. Pealegi ei sisalda nimetatud lugemikudki kõigile koolidele kohast materjali saateainena. Soovides leida asialadele vastavat, tuleb kasutada kõiki olevaid lugemikke. Meil suudavad aga üksikud koolid muretseda vajalisel arvul raamatuid. Raamatu tähtsus kultuurivarade edasiandmisel on aga võrratu suur, mispärast vaevalt tohib tulla käsiflusele mõni asiala, milleks puudub saateaine. Samuti puuduvad meil vastavad ülesannete- ja harjutustekogud.

Siia lisandub veel õpetajate ettevalmistamatus üldõpetuses. Osa nooremaid õpetajaid on saanud vastavaid juhatusi seminarides ja täiendanud end kursustel, vanemal on tulnud leppida vaid viimastega ja kirjandusega.*

Arvestades neid seisukohti, missugustele mujal jõutud pikemaajaliste kogemuste põhjal, ühtlasi ka tähelepanekuid meie oma koolitööst, jõuame kokku võttes otsusele, et meie algkooli alammalastmel üldõpetus on teostatav. Ta ei tohi muutuda ainult tegelemiseks, vaid kindlasti pidama silmas õpilaste kasvatamist töö kaudu ja tööle. Ometi ei saa seniste kogemuste ja välismaa ilusate eeskujude põhjal panna maksma meil üldõpetust kõigis koolis. Tuleb arvestada olusid ja ka õpetaja individualiteeti.

Samuti pole vajadust ega suuda meie laiendada üldõpetust vanemate klasside kohta. Viimane oleks vastuolus ka sooviga — anda vanemais klassis rohkem tähelepanu individuaalsele kasvatusel, kuna üldõpetus oma loomult on esijoones ikkagi sotsiaalse kasvatusel ülesannete taotleja. Küll on üldõpetusel koht ka vanemal astmel kordavate kokkuvõtete tegemisel. Siin aitab ta tuua tihedamat sidet õppetöösse, et kõik õppeained võiksid areneda nii ühiselt kui igaüks omaette.

Lõppeks olgu märgitud mõningaid üldõpetuse puhul esinevaid puudusi.

Väga palju kunstlikku ja tehtut toob töösse püüd iga teema puhul anda koht kõigile õppeaineile. Liiga laiaulatuslik teemade venitamine teeb töö üksluiseks ja lastele igavaks.

---

* Üldõpetuse rakendamise raskused artikli kirjutamise aegu (1932—33) olid muidugi ilmsed. Kui just selle kümnendi algusaastad tähendasid mitmeid soodumusi: koolidesse tuli õpetajate seminaride (Võru, Rakvere) lõpetanuid, kes olid saanud üldõpetusliku ettevalmistuse; alustas ilmumist J. Käisi põhjanev metoodiline sari «Uusi teid algõpetuses», millele lisandus õppekirjandust ja tööjuhatusi; üldõpetuslik-koduloolist koolitust anti rohkesti kursustel ja pedagoogilistel päevadel (nädalatel). — Toimetaja märkus.

Mõnikord puudub õpetajal töökava pikemaks ajaks. Elatakse päevast päeva, kuni kevadel selgub, et kogu aeg on küll tegeldud, kuid midagi pole tehtud. Juhtimise andmine laste kätte muudab töö sihita rabelemiseks. Vahel aga toimub töö üldõpetuse raames täiesti passiivselt. Sagedasti teevad erksamad õpilased peaaegu kõik töö, tõrjudes teisi tagaplaanile. I ja II klassi koos töötades jääb I kl. vahel vaeslapse ossa. Puudulikult korraldatud vaafluste puhul kujuneb laste suuline väljendus mõnikord sõnade tegemiseks, lobimiseks asjust, mida ei teata. Ei arvestata küllaldaselt töötehnikasse juhtimist. Lugema- ja kirjutamaõpetust alatakse hilja. Lugemist hinnatakse vähe. Aetakse läbi saateaineta. Tihti jäävad oskused hooletusse. Arvatakse, et nad kõrvalsaadustena igal juhul ise tekiavad ja imestutakse aasta lõpul, et seda ometi pole sündinud. Õigekiri kannatab, kui lastakse lapsi kirjutada sellest, mis neile vahest suuliseks väljenduseks jõukohane. Arvutamisel kulutatakse sagedasti palju aega paari ülesande kombineerimiseks ja lahendamiseks, mille tagajärjel ei jätku aega harjutusteks. Või kui harjutatakse, siis tehakse seda süsteemitult, mispärast tulemused jäävad saamata.

Liitklassides ei suudeta korraldada töid iseseisvalt töötavale klassile, klass jäetakse kas päris tööta, lastakse õpilasi lõpmatult joonistada või kogu aeg kirjutada, nagu eespool nimetatud.

Igasugune töökord loetakse liigseks õpilase vabaduse piiramiseks.

Olgu neist rohkem silmapaistnud vääratustest. Nad näitavad veel kord üldõpetuse teostamise raskusi ja kinnitavad, et õpetaja, kes soovib töötada üldõpetuse põhimõttel, peab olema üle kasvanud algelisemaist klassitöös võimalikest eksimustest, mis siin otse kipuvad esile.

Kui nüüd küsida, missugusena tahaksime näha üldõpetust meie koolis, siis on eelnevaga vastus juba antud. Kokku võttes olgu tähendatud veel järgmist.

Kooli astuva lapse diferentseerumata maailma-käsitelu ja otsese huvi puudumine üksikute ainealade vastu sunnib pöörduma lapse poole tervikuna. Et aidata last orienteeruda ümbritsevas, ei alga me otsekohe selleks vajalike elementidega, vaid viime teda nende juurde sedamööda, kuidas see osutub tegelikus töös vajalikuks ja võimalikuks, võimaldades lapsel rakendada kõiki meeli uute kujutluste saamiseks ja kasutada kõiki teid väljenduseks. Viimane on tihedas seoses lapse endaavalduse tarbega. See endaavaldus võib toimuda mitmeti: sõnaliselt, kirjalikult, käetegevusena. Üheks tõsiseks üldõpetuse ülesandeks on liita kogu klassi ühiskond tervikuks. Selleks ei sobi mingi kunstlik omavalitsuse järeleaimamine, vaid koostöö ühiste ülesannete juures. See on suure

kasvatava väärtusega. Ühises töös arendab laps kõlblaid voorusi, mis seda ühistööd omakorda soodustavad. «Olgu neist nimetatud: abivalmisolek, seltsimehelikkus, sobivus, solidaarsus, vabatahtlik alistumine ühiskonna korra loomulikele seadustele, kohusetunne, vastutustunne ühiskonna ees.»¹

Üldõpetus ei taha aineõpetust kõrvaldada, vaid täiendada ja muuta elulähedaseks, anda talle mõte. Seepärast võiksime üldõpetust nimetada vabalt esinevate ainete süsteemiks. Õppeained jäävad üldõpetuseski, — jäävad ka nende tööviisid. Aga õppeained ei esine alul iseseisvatena, vaid ühenduses koduloolise vaateõpetusega, mille ümber alul kontsentreerub õppetegevus. Mis vaateõpetuses esile kerkinud, väljendatakse suuliselt, kujutatakse käe abil, teisendatakse ja kinnistatakse lugemise teel, elustatakse mängudes ja laulus, töötatakse läbi arutamisel ja vanemal astmel võetakse kokku kirjandis. Ühenduses õpilase arenemisega omandavad üksikud õppeained järkjärgult iseseisva koha õppekäigus. Esimesena hakkab õpilasi köitma lugemine.² Juba tema tehniline külg. Aga veel rohkem loetava sisu. Selle esiletõstmine puht saateaine kohalt iseseisvaks tööks vastab areneva lapse huvidele ja on kooskõlas tõsise lugema õppimisega. Kohased lugemispalad võivad ise omandada kontsentratsioonina ülesande, tekitades vajadust vaatluseks, suuliseks väljenduseks, käetegevuseks jne. Edasi võib isegi arutamine mõnigi kord kerkida lühemaks ajaks iseseisvale kohale. Teised õppeained alul kontsentreeruvad eelnimetatute ümber, kuigi usuõpetus ja laulmine peagi võivad hakata last iseseisvalt köitma. Valitsevaks keskustusaineks jääb kauemaks ajaks siiski kodulooline vaateõpetus.

Kogu aeg toimub töö õpilaste vabal isetegevusel. Ei tule siiski unustada, et see on töö, mitte sihita tegelemine. Seepärast jääb teemade valikul ja ainealade vahetusel otsustajaks ikkagi õpetaja, kellel peab olema kindel tööplaan nii pikema aja kui üksikute päevade jaoks. Teemad olgu võimalikult lühemad või jagu-negu alateemadeks. See hõlbustab töö koordineerimist ja on ka lapsepärasem, sest lapse huvi ühe ala vastu ei kesta kaua. Töotehnikasse juhtimine kuulub õpetaja ülesandesse. Ei ole sugugi vajalik, et iga teema puhul esineksid kõik õppeained. Harjutusi (lugemis-, kirjutamis-, arutamise-) võib peagi hakata tegema iseseisvalt. Paremal juhul viib nende juurde vaateõpetus, edasi jätkub töö iseseisvalt. Õieti korraldatud, sisaldades jõukohaseid raskusi, pakuvad nad õpilastele tõsist huvi, sest just siin tunnevad lapsed, et nad töötavad. Ja kes lastest ei tahaks töötada! Eriti, kui töö tule-

¹ O. Erler. Arbeitspläne für den Gesamtunterricht.

² G. Kerschensteiner. Das Bildungssubjekt.

mused on nii «käega katsutavad», nagu liikuva aabitsa fähtedest laotud või maalitud sõnad, rida liitmisel või lahutamisel saadud arve jne. Lugema õppimisega tehakse algust varakult ja ta võib käia oma rada, kuna valdab küllaldaselt õpilaste meeli. Selliste tööde puhul on kerge arvestada ka õpilaste erinevust töötempo, andes toekamaile lisaülesandeid või lastes neid ise leida. Samuti on võimalus lubada vabadust väljendustööde valikul. Kaugemaie minna algastme töö individualiseerimisel vaevalt on mõeldav ja vajalik. Põhimõtteks üldõpetuse puhul jäägu: mitte midagi ainult põhimõtte pärast, vaid kõik lapse ja töö pärast. Või, nagu ütleb üks vanem koolitegelane: «Töö juures tuleb silmas pidada üldõpetust ja katsuda seda teostada, kus see võimalik eriliste pingutusteta ning töö moonutamiseteta, ilma reklaamita ja sildita.»

Kui kaua peab kestma üldõpetus? Varem toodud andmed näitavad, et ta meil kaugemal III klassist ei ulatu. Ka viimases esineb üldõpetus tunduvalt vähemal määral kui kahes esimeses. See on ka loomulik: III klassi kursus on täiesti mõeldav aineõpetusena, et valmistada üleminekuks uutele õppeainetele IV õppeaastal. Kaheklassiliste komplektide puhul on vaevalt mõeldavgi üldõpetus III klassis IV klassi aineõpetuse kõrval. Seega jääksimegi I—II klassi juurde. Nägime, et tegelikult ka I klassis üldõpetus on leidnud rohkem poolehoidu. Ja korraliku keskustuse puhul võib olla aineõpetus teiseski klassis. Ning viimaseks: vähemalt esimesel semestril peaks I kl. töö toimuma üldõpetuse alusel. Alles siis hakkavad õpilased tundma tõsisemat huvi ainealade vastu ja saab üle minna aineõpetusele. Kuid nõuda üldõpetust vaevalt tohime, eriti vanemalt, oma töösse kasvanud õpetajailt. Suurt sammu edasi tähendab juba põhimõtte arvestamine tihedama kontsentratsiooni näol õppetöös.

III

[Artikli kolmandas osas eritleb GR põhjalikult mõisteid «klassiõpetus» ja «aineõpetus» ning vastavalt tööjaotust õpetajate vahel. Ta esitab ka arvanded nende süsteemide esinevuse kohta ja dünaamikat klasside lõikes. Üldõpetuse seisukohalt on oluline vaid see, et õpetamine klassis toimub ühe ja sama õpetaja teostusel.]

Gustav Reial (1888—1974) on teenekas ja mitmekülgne eesti koolimees. Pikka aega (1920—1941) Tartu maakonna koolinõunik (inspektor), selle kõrval järjekindel osaleja pedagoogikateaduses, rohkete uurimuslike artiklite autor ning populaarse õpiku «Väike looduse sõber» üks autoreid.

Uurijana oli G. Reial teenekas eelkõige kahel alal: üldõpetuse väliskoge-

muste ja teoreetiliste aluste koondajana ning testimise korraldajana ja juurutajana.

G. Reiali üldõpetuslikud tööd tuginevad kõigepealt välismaa allikatele ja tähelepanekutele. Nimelt viibis ta 1927. aastal õppereisil Šveitsis, Saksamaal ja Austrias, kus tutvus kooliuuenduslike suundadega ja eelkõige üldõpetusega, mis tolleks ajaks oli ka Eestis juba endast märku andnud. Kooliinspektorina koostas G. Reial peatähelepanu algklassidele ja liitis sel alal välismaalt saadud teadmised kodumaise praktika kogemustega.

G. Reiali üldõpetust käsitlevad tööd paistavad silma hoolika analüüsi ja vaadete iseseisvuse poolest. Selle õppeviisi põhimõttelise pooldajana on ta J. Käisiga võrreldes siiski kriitilisem ning tegelikke kooliolusid tähelepanelikult arvestav ja eritlev.

G. Reiali töö testimise alal on väga tähelepanuväärne ja teenimatult esile tõstamata ja lähemalt tutvustamata jäänud. «Kooliuuenduslane» kavatses edaspidi seda lünka võimalust mööda tasandada.

G. Reiali olulisemad tööd:

1. Üldõpetus välismaal. — Rmt: Kooliuuenduse päevaküsimusi. Tln, 1930, lk. 193—211.

2. Maa-algkooli päevaküsimusi. — Rmt: Pedagoogiline aastaraamat I. Tln, 1932, lk. 49—85.

3. Üldõpetus, klassisüsteem, aineõpetus. — Rmt: Pedagoogiline aastaraamat II. Tln, 1933, lk. 17—42.

4. Üldõpetuse põhimõttelised alused ja teostamise viisid. — Kasvatus, 1935, nr. 5—6, lk. 220—232.

5. Test hindamise ja kontrollimise vahendina. Trt, 1934.

6. Ühiskondlikust kasvatuses koolis. — Eesti Kool, 1935, nr. 1, lk. 9—15.

G. Reiali kohta:

1. **Vedler K.** G. Reiali osast kodanliku Eesti kooliuuendusliikumises. — Rmt: Nõukogude pedagoogika ja kool V. Trt, 1969.

2. **Elango A.** G. Reiali panus Eesti kooli arengusse. — NÕ, 1988, nr. 20.

3. **Elango A.** Gustav Reial pedagoogina. — Haridus, 1990, nr. 5, lk. 46—48, 62.

Refereerinud ja kommenteerinud

Kalju Leht

Herman Rajamaa

ÕPETAJATE SEMINARID VAEKAUSIL

Praegu seisame kooli alal suurte murranguliste kavatsuste tuule- ja tolmukeerises. Maa-algkool, paljud keskkoolid maal ja õpetajate seminarid — need seisavad kas põhjaliku reorganiseerimise ees või peavad minema kõige liha teed (seminarid). Meie praegune raske majanduslik depressioon, mis tohiks küll olla ajutine ning möödaminev nähe — on pannud kiiremale teotsemisele, revolutsioonilisele ümberkorraldamisele need, kelle kätte on praegusel raskel hetkel läinud poliitiline ja administratiivne võim. Selle kõige taga seisab üks sõna: k o o n d a m i n e.

Siinkohal tahaksin pisut peatuda viimase, s. o. seminaride sulgemise küsimusel. See ei ole kaugeltki enam uus küsimus. See on kerkinud kordkorralt päevakorra ja taas vaibunud mõneks ajaks, et hiljem jälle uuesti üles kerkida. Peale ajakirjanduses aeg-ajalt ilmunud rohkearvuliste kirjutiste seminaride poolt ja vastu, on sõelutud küsimust mitmelt seisukohalt ka «Kasvatuse» veergudel (vt. ms. «Kasvatuse» 1922. a. aastakäigus J. Käisi, A. Kuksi ja J. Torgi sellekohaseid kirjutisi, siis «Kasvatuse» 1925. a. aastakäigus (nr. 6.), 1927. a. aastakäigus ja mujalgi). Seda on arutatud õpetajate kongressidel, kus on olnud peaaegu täiesti üksmeelselt seminaride allesjäämise poolt. Ägedamal kujul oli seminaride küsimus avalikult päevakorral 1926/27. aastal hr. J. Lattiku haridusministriks oleku päevil. Siin käisid seminaride sulgemislained kõrgelt ja räägiti juba kui tõsiasjaks saamas kord pedagoogilise instituudi, kord pedagoogiumi, kord õige kõlava pedagoogilise akadeemia nimelisest õpetajate ettevalmistusasutustest. Lõppeks jäädid nimetuse «pedagoogium» juurde. Selle kursus oleks tulnud 2-aastane keskkooli lõpetanuile. Seminaride sulgemiseks ja uute pedagoogiumide avamiseks otsiti tuge ja põhjendusi just välismaade sellelaadilistest reformikatsustest. Siis (ka mõni aasta varemalt) olid hoos ja moes kahtlemata kulukad sõidud välismaile. Korra käis ka hr. minister ise Saksamaal tutvumas õpetajate ettevalmistusasutustega, õigemini küll uute reformkatsete ebakindlate tulemustega. Kuid vaevalt paar kuud pärast ministri õpireisi tuli valitsuskriis ja J. Lattiku lahkumisega vaibusid seks korraks kavatsused seminaride sulgemisest. Hiljem avati küll Tallinnas pedagoogium, mis oleks jäänud juba varem sulgemisele määratud (kord-korralt) Tallinna seminari asemele, et hiljem näha ja võrrelda selle töötulemusi seminaride töötagajärgedega.

Nüüd on siis uuesti päevakorrale kerkinud seminaride sulgemine, ja resoluutsemal kujul, kui vististi kunagi varemalt. Kui mõned aastad tagasi kavatseti vähemalt 2 seminari jätta ikkagi alles ja nende kõrval avada 1—2 pedagoogiumi, siis kõneldakse ja kirjutatakse nüüd kõigi seminaride sugemisest, neist 2 seminari korraga terves ulatuses arvates 1. aug. s. a. ja ülejäänud 2 aasta-aastalt, arvates käesolevast aastast. Seega oleksid siis seminarid 5 aasta pärast likvideeritud, ja nende asemele kavatsetakse siis avada lisaks Tallinna pedagoogiumile veel 1 pedagoogium Tartus. Sellega olekski kõik korras ja rahu majas õpetajate ettevalmistuse alal.

Siinkohal tahaksin kokku võtta need motiivid, mis pärast tahetakse likvideerida meie seminarid.

1. Pedagoogiumid andvat palju tüsedama ning põhjalikuma pedagoogilise ja praktilise ettevalmistuse tulevasele algkooli-õpe-

tajale (ka maal mitme õppeaastaga koos töötamiseks), kui seda suudavad seminarid.

2. Kas see või teine kõlbab algkooliõpetajaks, ei olevat võimalik kindlaks teha — kutsevalijal endal ega ka teistel — ennem, kui on kutsevalijal üldhariduslik keskkool selja taga.

3. Õpetajate üleproduktatsioon. See minevat eriti teravaks siis, kui teostatakse kavatsetavad eriti maa-alkkoolide klassikomplektide koondamised ja teiseks, algkooli-õpetaja kutse andmine mitmet liiki kutsekoolide lõpetajaile.

4. Seminarid olevat liiga kulukad. Pedagoogiumide kaudu tulevat algkooli-õpetajate ettevalmistus hulga odavam.

5. Seminarides valitsevat maaelule võõras vaim.

Nende asjaolude juures tuleks pisut peatuda.

1. Et pedagoogium suudab paremini algkooli-õpetajaid ette valmistada, see on meie olude seisukohast veel täiesti tõestamata, pealegi kui olemasolev pedagoogium ei ole veel saanud ühtki lendu välja. Ainult välismaade reformkatsetusile, mis on veel mitmes asjas vaieldavad, pimesi heas lootuses järele teha — see ei kannata iial tõsist kriitikat. Pealegi on olud ja tingimused mitmesugustes maades erisugused. Jäetagu omefi ükskord see välismaania, mis meil aina lokkab mõnelgi muulgi alal, sellest peame lahti saama, mida varem, seda parem.

2. Andekamate algkooli lõpetajate hulgast on saadud seni nende kasvatajate-õpetajate hoolikal kaasabil, soovitusil ja sõelumisel seminari vastuvõtmisel kui ka seminarikursuse kestel häid algkooli-õpetajaid. Siin on võimalik seminari praeguse kuju juures seda kvaliteeti veelgi tõsta sellega, et vastu võetakse enam vanemaid (15—16-aastasi). Sellega jõuavad nad seminari vanemaisse klassidesse enam küpsemas eas, mis tagab enam-arenenud ja asjast huvitatud seminaristi tõsist suhtumist oma õpialasse. Seni on küll osalt seda teed käidud, edaspidi tuleks see teha kindlaks süsteemiks. Ja mis peaasi: seminaris kuue aasta jooksul kasvandik kasvatakse õpetajaks, tahaksin rõhutada, et kasvatajaks ei saa ainult loomukohaste kalduvustega õpetajakutseks, vaid ka pikemaajalise sellesihilise süstemaafilise kasvatusel teel.

3. Õpetajate üleproduktiooni-küsimus on fiktiivne. Selle kohta tähendas ka seminaride tulisem vastane hr. A. Kuks, et see ei saa praegu üldse arvesse tulla. Alkkoolide koondamisel tekkiv võimalik kuhjumine tuleb teisiti reguleerida, aga mitte seminaride sulgemisega. Täiesti reaalse arvestuste järgi läheb tarvis üle riigi normaalselt iga aasta vähemalt 100—130 uut õpetajat.

4. Arvatav majanduslik kokkuvõtte on äärmiselt küsitav. Täiesti vale on niisugune enam kui lihtsameelne arvestus, et vaadake:

2-aastane pedagoogium läheks maksma nii ja niipalju ja 6-aastane seminar maksab niipalju. Pedagoogiumi kuludele tulevad arvata juurde veel kuld, mis sama õpilane läheb riigile maksma kesk-koolis. Ja kuipalju läheb maksma õpilane praeguses Tallinna peda-googiumis? See küsimus tahab veel eriti uurimist, enne kui siin mingeid konsekvantse tõmmata.

5. Missugune vaim valitseb ühes või teises seminaris, selle üle võib otsustada alles siis, kui seda on õpitud tundma kohapeal. Seda aga seni väljastpoolt ei ole tehtud, küll aga kiputakse tegema raskeid etteheiteid, mis ei ole millegagi põhjendatud (näit. pr. M. Reisik Riigikogus). Tuldagu ja vaadatagu missugust tööd ja kuidas tehakse kõigis seminarides ja visake siis kiviga!

Seminar praegusel kujul küll ei rahulda. Siin tuleb võtta ette põhjalikum muudatus õppekavades. Kõige pealt tuleb heita välja 2. võõrkeel, kas inglise või saksa — ei ole siinkohal tähtis. Selle üle peavad otsustama asjatundjad, silmas pidades algkooli puht-pedagoogilisi nõudeid. Nii või teisiti — üks võõrkeel seminarist välja! Osa sellest vabanenud tunde lisatagu allesjäänud võõrkee-tele juurde, et õpilased võiksid selle põhjalikumalt omandada. Ülejäänud kasutatagu puhtkutseliste ainete — pedagoogika, didak-tika, üksikute ainete metoodika jne. — tarvis. Peale selle oleks veel tarvis muidki sisemisi ümberkorraldusi, ilma et oleks tarvidust rik-kuda seminari üldkuju, aga nende esitamiseks puudub siin aeg ja ruum.

Sel viisil ei ole meil tarvidust lõhkuma hakata lõpule jõudmas tööd eesti seminari ülesehitamises. Selles ülesehitavas töös on pal-jud rohkesti vaeva näinud, on seda tööd tõsiselt võtnud, selle kül-jes ihu ja hingega olnud, sest seda ei ole tehtud tänaseks ja hom-seks, vaid siin on nähtud ette kaugemaid perspektiive — ja nüüd korraga on see kõik asjata ja mahavisatud vaev! Ja rahulikke töö-võimalusi ei ole eesti seminaril veel õieti olnudki! Üks sulgemise ähvardus tuleb teise peale. Seesugune olukord enam edasi kesta ei või. Lastagu seminaridel areneda ja kujuneda soodsas, tööle ergutavas ja õhutavas meeleolus, antagu talle võimalusi õppe-kavade muutmiseks ja kohandamiseks algkooli tegelikele nõudeile nüüdseis muutunud oludes; ühe sõnaga: lastagu seminaridel kuju-neda tõeliseks kutsekooliks, õpetajate ettevalmistamise alal — ja otsustatagu alles siis!

Herman Rajamaa (kuni 1927 Klein) — (1902—1987).

Haridusteed alustas kodukandi koolides: Jõhvi ministeeriumikoolis, seejärel Jõhvi Ühisgümnaasiumis. Tartu ülikoolis keskendus eesti keelele ja kirjandusele ning pedagoogikale. Kõrgstudium tipnes 1927 magistritööga põhja-eesti mur-rete kohta.

1927—32 töötas HR Läänemaa Õpetajate Seminaris. HR-i tolelaegsete õpilaste mälestused kinnitavad, et tema tulekule LÕS-i kaasnes uus tase emakeele-, eriti aga kirjandusõpetuses. Neis tagasivaateis näeme HR-i kui kirjandusliku silmapiiri avardajat, seminaristide vaimsete otsingute toetajat, soome keele ja kirjanduse tutvustajat ning selle läbi hõimutunde kandjat.

Läänemaa Õpetajate Seminari likvideerimise järel töötas HR 1932—37 Tartu Pedagoogiumis. Niisiis sai oluline osa tollastest algkooliõpetajaist emakeelening kirjandusalase ettevalmistuse ja metoodilise põhja HR-ilt.

Tartu Pedagoogiumi tagasireformimine seminariks tõi kaasa juhtkonna vahetuse ning paljude õpetajate, sealjuures ka HR-i lahkumise. Pärast vahepeatust Tartu I Gümnaasiumis siirdus HR vastloodud Lihula Erarealkooli esimeseks juhatajaks (1938—1940).

HR tõusis kiiresti õpetajaorganisatsioonide juhtkonda: algul Läänemaa Õpetajate Liidu, 1930. aastail Eesti Õpetajate Liidu juhatusse. Hõimuliikumise toetajana oli ta EÕL-is Soome ja Eesti õpetajate kontaktide sõlmijaid.

Ühistöös V. Altoaga valmisid HR-il emakeele lugemikud 5. ja 6. õppeaastale (ilm. 1935). 1936 tuli HR-il trükist «Kuidas tarvitada uusi sõnu? Eesti sõnade muuteline sõltuvus» — abiraamat nii eestlastele kui ka muulastele. Koduse Kasvatuse Instituut andis välja HR-i raamatukese «Kuidas kodus õpetada lapsi lugema ja kirjutama» (1938).

1940—44 töötas HR koolide inspektorina Viru- ja Järvamaal, 1942 jõudis kooli tema emakeele lugemik 3. ja 4. klassile.

Kirjas J. Käisile (7. VIII 1944) teatas HR, et pidi võimude sunnil lahkuma rindeohus kodutalust ning et nüüd plaanitseb ta minna Paide lähistele õpetajate täienduskursustele lektoriks. Pool aastat hiljem, veebruaris 1945 organiseeris HR juba Rootsis Sigtuna eesti põgenikelaagris kooli, peatselt asus aga Stockholmis Eesti Algkooli esimese juhataja kohale.

Iseseisvusaegne Eesti kool arenes suuresti õpetajate ühistegevuse ja omalgatuse toel. Välis-Eesti koolile on omaalgatus ja ühistegevus hariduselu põhijõud. Nii on HR: Korrespondentsinstituti juhataja (1947—68), Eesti Õpetajate Keskühingu esimees (1951—78), Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi abiesimees (1971—84), Rootsi—Eesti Õpperaamatufondi juh. liige (1945—56). See loetelu osutab austusele HR-i vastu, kuid tegemist polnud pelgalt auametitega, vaid tegeliku tööga (ehkki elatist tuli muul moel hankida). HR-i töökoormat raskustas ka mitmete ettevõtmiste (kasvõi Eesti Õpetajate Keskühingu) algatajaroll.

HR-i metoodiline haritus, kooli- ja autorikogemus aitasid kaasa läbilöögile välis-eesti õppekirjanduses. Kummata ei seleta need tegurid seda, et HR-ilt ilmus «Valimik eesti kirjandust» juba 1945 ja «Eesti lugemiku» I osa 1946, ega ka järgnevatki viljakust («Eesti lugemik» II, 1947; «Aabiits ja emakeele lugemik», 1953; «Eesti aabiits. Eesti kodudele ja koolidele», 1966; «Eesti alglugemik kodudele ja koolidele» I—III, 1967—68; koos H. Leivatiga õpik «Meie eesti keel» I, 1983 ja töövihikud, 1982. Vähemasti Rootsis õpib juba mitmes põlvkond emakeelt «Rajamaa järgi».

HR-i hariduselulistest, kasvatusteaduslikest ja metoodilistest sõnavõttudest on raske ülevaadet saada ja anda, sest puudub Välis-Eesti ajakirjanduse pedagoogiline bibliograafia. Eesti Pedagoogikamuseumis leiduvad Eesti Õpetajate Keskühingu «Bülletäänidki» alles ootavad uurijat, ka H. Rajamaa kirjutiste vaatlejat. Alates esiknumbrist (1952) kuni 35-ndani (1987) koostas ja toimetas «Bülletääni» HR.

Märgime siinkohal ikkagi kogumikke «Täienduskoolide tööpõllult» I—IV (1961—64) ning markeerime ka HR-i käsiflusalas neis kogumikes: täienduskoolide didaktilised ja metoodilised probleemid, töökavad, analüütiline ja sünteetiline meetod lugemaõpetamisel, lapse hingeelu arengu peajooned, juhi ja juhitava

suhted sotsiomeetriliselt uurituna. (Võimalik, et viimati nimetatud teemadel on seos HR-i poolelijäänud doktoritööga, millest räägivad tema kirjad kolleegidele.)

1973 ilmus HR-ilt teos, mis pealkirjagagi eesti pedagoogikaklassikasse preteederib, — «Käsiraamat eesti koolide õpetajale ja noortejuhtidele». Selle esimene osa «Mõningaid jooni laste ja noorte hingeelust ja arengust» toetub psühholoogist tütre Rutt Rajamaa ettekandele eesti noortejuhtide kursustel Tunesias 1973. Raamatu teine pool kannab küll pealkirja «Lugemisõpetus», ent HR-i vaateala on laiem: alates lugemaõpetamise meetodeist kuni kirjandiõpetuseni ning õppetöö näitlikustamiseni.

Kohatu on nii suurt töömeest üle kiita. Küll on meil kohustus (pealegi meile kasulik) teda lähemalt tundma õppida.

Omamoodi sümboolne, et H. Rajamaa järelejäänud raamatute seast sai Eesti Pedagoogikamuuseumi fond täiendust — kümme numbrit «Kooliuuendustlasti».

Ilmar Kopso

Toimetaja järeilmärkus

«KU» peab HR-i omaegse kirjutise ja autorituvustuse (I. Kopsolt) avaldamist meie ajas oluliseks. Hämmastagu lugejatki olukordade lähedane kordumine! Iseseisvusajal astusid seminaride vastu tagurlikud võimuvaldajad, ja nad (seminarid paraku) suleti. Tundliku pedagoogilise närviga haridustegelaste eestvõttel ja õpetajaskonna (EÖL) toetusel seminarid Vabariigi lõpuaastail siiski taasavati. HR-i punkteeribki selle pedagoogilise ja hariduspoliitilise tarkuse, millest lähtudes kindlaks jäadi.

Praegu oleme põhimõtteliselt samas seisus: õpetajate seminar kui õppeasutuse tüüp tuleb taastada tema endistes headustes ja nendele uue aja nõudeid liites. Kas ja kuidas me sellega nüüd toime tuleme? — selles on küsimus.

Ferdinand Eisen

ÜHEST EBAVÕRDSEST VÕITLUSEST MEIE PEDAGOOGILISE MÖTTE LÄHIMINEVIKUS

DISKUSSIOON JOHANNES KÄISI «VALITUD TÖÖDE» ÜMBER*

Didaktika, kasvatuse ja koolikorralduse küsimuste ümber on Eesti koolimehed ikka vaieldud; esitanud erinevaid seisukohti ja neid ka kummutanud. Diskussioone, ajuti ägedaidki, toimus ka Eesti Vabariigi ajal, kui rajati uut, rahvuslikku kooli ja teed murdis kooliuuendusliikumine. Koolikorralduse põhiküsimuste kohta tuli muidugi võimuorganitel lõpuks mingi otsus teha. Aga didaktika-metoodika küsimustes vähemalt võisid rõõbiti eksisteerida ja konkureerida erinevad vaated ja tööviisid ning sellistena ka koolis kasutusel

* F. Eiseni memuaarilis-dokumentaalne käsitlus ilmub käesolevas kärbitult, terviklikul kujul leidub käsikiri PEM-is.

olla. Kuid nõukogude võimu tsentraliseerituse ja surutuse tingimustes võisid taolised arutlused ja vaidlused toimuda ainult valitsevate ortodoksaalsete kaanonite raamides ja üldreeglina «lahendati» neid «ülalt» antud käskude ja keeldudega. Nii suruti pedagoogilise mõtte areng sulgseisu.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel, kui kool oli alles vaevaliselt toibumas kahest okupatsioonist ja sõjarüüstest ning olles uuesti sattunud repressioonide ning range ideoloogilise surutuse tingimustesse, elavaid loomingulisi diskussioone ja mõttevahetusi õpetajaskonnas ei ilmnenu. Õppetöö toimus valdavalt eesti kooli traditsioonilisi õppeviise järgides, kuid samal ajal suruti peale nõukogude pedagoogika põhimõtteid ja autoriteete.

Ometi puhkes 1946. aastal meie koolielus äge diskussioon, mis lähtus justkui puht didaktilistest probleemidest, kuid seostati kohe võitlusega kodanliku natsionalismi ja Lääne pedagoogilise mõtte ees kummardamise vastu. [— — —] Diskussiooni ajendiks sai tuntud koolimehe Johannes Käisi 1946. a. sügisel ilmunud «Valitud tööd», milles korraga avastati tõsiseid eksimusi partei poolt sanktsioneeritud pedagoogiliste kaanonite vastu.

J. Käis oli kujunenud Eesti 1920.—1930. aastate üheks silmapaistvaks pedagoogiks. Ta oli Eesti kooliuuendusliikumise vaieldamatu juht ja organisator, omanäolise pedagoogilise koolkonna rajaja. Vastandina last mittearvestavale vanale tuupimiskoolile lähtus Käis kõigepealt lapsest, lapsepsühholoogiast, tema individuaalsetest eeldustest ja võimetest ning lõi nii didaktilise süsteemi, mille keskmeks kodulooline üldõpetus ja õpilaste iseseisev ja individuaalne tööviis. Tema süsteem on suunatud lapse isiksuse arendamisele ja selle kaudu sotsiaalsele kasvatusel. (J. Käisi pedagoogiline süsteem on leidnud kirjanduses juba lähemat käsitlust.) J. Käis oli oma pedagoogiliste ideede sügavalt veendunud kuulutaja ja kaitsja ning ühtlasi aktiivne juurutaja. Samal ajal oli ta järjekindel võitleja demokraatliku ühtluskooli põhimõtte eest. See viis teda sageli vastuollu ametliku hariduspoliitikaga. [— — —] Kõrvaldatud 1930. aastal otseselt koolitööst nii Võru seminari kui aasta hiljem ka Paldiski gümnaasiumi direktori kohalt, jätkas Käis visalt ja justkui uue energiaga kooliuuendustööd vabariigis. Tema toimetusel ja kaasautorlusel ilmus 1932—36 seeria käsiraamatuid «Uusi teid algõpetuses»; 1935 ilmus tema põhjanev teos «Isetegevus ja individuaalne tööviis». Käis oli alaline ja oodatud lektor õpetajate kursustel ja päevadel. [— — —]

Olles kõigist hariduselu juhtimise ametlikest positsioonidest kõrvale fõrjutud, kuid vaieldamatu autoriteet uuendusmeelses õpetajaskonnas, satub J. Käis 1940. aasta pöördelistesse sündmus-

tesse. J. Varese valitsuse haridusminister J. Semper kutsus J. Käisi tööle Haridusministeeriumi metoodilise sektori juhatajaks. Käis võttis selle koha vastu, lootes, et nüüd avaneb tal võimalus takistamatult ellu viia oma pedagoogilised ideed. [— — —] See oli tema peaaegu et kinnisidee, mis viib teda kaastööle Haridusministeeriumis uue võimu tingimustes. J. Käis oli kunagi kuulunud sotsialistlikku parteisse, poliitikast aktiivselt osa võtmata, kui mitte arvestada hariduspoliitikat. Ka ei avaldanud ta 1940. aastal ega hiljemgi soovi astuda kommunistlikku parteisse.

Nõukogude võimu poolt rakendatud repressioonid tabasid ka Käisi — 14. juunil 1941. a. küüditati tema abikaasa Anette Budkovski-Käis Võrust Siberisse. Käisi ei jäetud rahule ka Saksa okupatsiooni ajal. Ta pidi mitu kuud vanglas istuma, kusjuures ülekuulamistel pandi temale süüks mitte ainult töötamist nõukogude võimu ajal, vaid ka opositsioonilist tegevust Eesti Vabariigi ajal. (Vt. Käsikirjaline kogumik «Johannes Käis», Koost. V. Horm. Tln, 1980, lk. 31—38. PEM f. 437/kH 75.) Vabanenud vangistusest (ilmselt oma lähimate kolleegide eestkostel), leidis ta varju venna-poja talus Põlva-Tromsil; ajuti viibis ta ka oma Tartu-korteris, jatkates tööd suure didaktika alase teose «Õpetuse alused ja teed» käsikirja kallal.

Peale Saksa okupantide väljakihutamist ja Nõukogude võimu taaskehtestamist kutsusid selleaegsed haridusjuhid (J. Nuut, A. Val-siner) J. Käisi uuesti Hariduse Rahvakomissariaadi metoodilise sektori juhatajaks. Esimeseks praktiliseks ülesandeks oli koolide õppe-plaanide ja -programmide koostamine ning õpikute koostamise organiseerimine ja frükki toimetamine. [— — —]

Detsembris 1945 täitis J. Käisil 60 eluaastat. Seda tähistas vaba-riigi pedagoogiline avalikkus laialdaselt. Aktused toimusid Tallinna Õpetajate Seminari ja Tartu Ülikooli aulas. Tallinnas tervitasid teenelist koolimeest hariduse rahvakomissar J. Nuut ja EK(b)P Keskkomitee kooliosakonna juhataja K. Kure, kes märkisid teda kui õpetajaskonna tunnustatud juhti didaktilis-metoodilistes küsimustes ja tema teeneid koolide varustamisel õpikutega. Tervitusi ning kiidu- ja tänusõnu järgnes kolleegidelt ja õpilastelt. «Nõukogude Kooli» 1945. aasta 12. nr. oli pühendatud J. Käisile, tema elutööle didaktikuna, kooliuuenduse juhina, võitlejana tagurliku koolipoliitika vastu. Oma juubeliaktusel lausus Käis teda kui innukat töömeest ja võitlevat pedagoogi iseloomustavad sõnad: «Minu elu sisuks on olnud töö. Ma olen olnud alati õnnelik, kui ma olen saanud töötada, ja õnnetu, kui mult see võimalus on võetud. Viimane moment on esinenud minu elus kahel korral: pärast Võru Seminari sulgemist kodanliku Eesti valitsuse ajal ja fašistliku okupat-

siooni päevil, mil ma olin ühiskondlikust elust täiesti välja lülitatud. Niikaua kui ma veel püsti seisan, tahan ma töötada pedagoogilisel alal, olla kasulik Nõukogude Eestile, tema koolile ja noorusele.» («Nõukogude Õpetaja» 1945, nr. 51.) Ent varsti järgnes kibe petumus. Ka mitmed tema juubelipäevade kiidukõnelejad pöördusid korraga temast ära ja astusid fõsiasju väänates ning oma ebakompetentsust demonstreerides vihaselt tema pedagoogilise süsteemi vastu.

J. Käisi juubeliaktusel avaldati mõtet, et tema töid tuleks uuesti avaldada, et neid õpetajatele kättesaadavaks teha. Ja Käis, küllap innustatuna pedagoogilise avalikkuse ja samuti haridusjuhtide poolt osaks saanud tunnustusest, koostaski avaldamiseks oma põhiliste tööde valimiku. Tema oli muidugi kursis 1946. aastal nõukogude pedagoogilises ajakirjanduses liikuma läinud mõtetega, et õppetöös tuleb kasutada rohkem õpilasi aktiveerivaid meetodeid. See mõte leidis kajastust ka B. Jessipovi — N. Gontšarovi 1946. a. suvel ilmunud pedagoogika õpikus. See julgustas ilmselt omakorda Käisi astuma Nõukogude Eesti kooli ette õpilaste isetegevuse ja individuaalse tööviisiga ja algõpetuse meetodikaga.

J. Käisi «Valitud tööd» ilmus 1946. a. sügisel. Raamat koosneb 3 osast. Esimese osa moodustavad üldpedagoogilised kirjutused, mille hulgas Käis, arvestades tolaeaegset poliitilist režiimi ja ideoloogilist atmosfääri, avaldab kolm artiklit Marxi ja Engelsi pedagoogiliste vaadete kohta, Lenini õpetusest hariduse kohta ja sotsialistliku distsipliini kasvatamise kohta. Käis ise tunnistab hiljem oma kirjas E. Oissarile, et need kirjutised kujutasid endast kokkuvõtlikke kordamisi tol ajal Nõukogude pedagoogilises ajakirjanduses ilmunust ja olid teatud andamiseks valitsevale ideoloogiale, et «Valitud tööd» üldse võinuksid ilmuda (F. R. Kreuzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, KO, f. 217). Ülejäänud 4/5 raamatust on pühendatud didaktikale ja algõpetuse metoodikale, kuhu ta on võtnud terveid peatükke oma teosest «Isetegevus ja individuaalne tööviis». Need peatükid käsitlevad töökooli põhimõtteid ning nende rakendatavust Eesti kooli tingimustes, õpilaste isetegevust ja individuaalset tööviisi koos tööjuhataste menetlusega, üldõpetust ja koduloolist vaateõpetust. Algõpetuse osas järgnevad veel kirjutised lugemis- ja kirjutamisõpetuse ja matemaatika algõpetuse kohta. Lõppu on lisatud J. Käisi tööde bibliograafia, 359 nimetust, neist 339 olid ilmunud enne nõukogude võimu. Võrreldes varem ilmunuga on autor «Valitud töödes» teinud mõningaid kärpimisi ja kohati teksti tihendanud, mis on aine esitust parandanud. Kuid osa muudatusi tekstis on tehtud eesmärgil, et raamat Glavliti kitsaste värvate taha pidama ei jääks. Raamatu vastutavaks toime-

fajaks oli A. Aret, kes oma saatesõnas kirjutab, et «kuna nõukogude pedagoogikas, eriti viimasel ajal üha enam rõhutatakse õpilase isetegevuse ja individuaalse töö momente õppetöös, osutuvad Käisi sellekohased arutlused ja näpunäited vägagi ajakohasteks» (lk. 4). A. Aret sai sellise arutluse eest diskussiooni käigus kõvasti nuhelda, sest ta ei esitanud J. Käisi pedagoogilisi vaateid, mis kordavat kodanliku pedagoogika kahjulikke ideid, nõukogude pedagoogika pähe ja soovitab neid Eesti NSV õpetajatele.

Käriarika ideoloogilise võitluse avalöögiks sai EK(b)P Keskkomitee I sekretäri N. Karotamme kõne Tallinna intelligentsi koosolekul 6. okt. 1946. Arutusel oli ÜK(b)P Keskkomitee otsus ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» kohta ning A. Ždanovi vihane kõne Leningradi kirjanike parteiorganisatsiooni koosolekul nõukogude kirjandusele võõrasteks ja vaenulikuks tunnistanud nähtuste vastu. Teatavasti said seal armutult hukka mõistetud kirjanikud M. Zoštšenko ja A. Ahmatova kui nõukogude tegelikkuse üle irvitajad ja Lääne ees kummardajad. Muidugi pidi selliseid nähtusi ka meil leiduma, ja neid tuli leida ja paljastada. Selliste suurte ideoloogiliste vääratuste hulgas mainis N. Karotamm J. Käisi «Valitud tööde» ilmumist, kui nõukogude koolile kahjulikku raamatut. [— — —] Kohe järgnes äge diskussioon J. Käisi «Valitud tööde» ümber.

See algas «ülalt». Rännaku avas Tartu R. Ülikooli pedagoogika kateedri juhataja A. Pint, kes oli alles peale sõda Eestisse asunud. Ta avaldas 12. oktoobril 1946 «Rahva Hääles» pikema kirjutise «On aeg vabaneda kodanliku ajastu kahjulikest pärimustest meie koolielus», mis oli tervenisti suunatud J. Käisi «Valitud tööde» teravaks ründamiseks. Toonis ja väitlustes oli eeskuju võetud A. Ždanovi kurikuulsast esinemisest. Selline mahategev rünnak tuli ootamatusena nii Käisile enesele kui ka kogu pedagoogilisele üldsusele. Seda enam, et alles hiljuti oli seesama A. Pint J. Käisi kui pedagoogilise uuenduse kandjat suuresõnaliselt kirjastanud (EKP ajaloo arhiiv, f. 1, nim. 9, s. 8, 1. 98).

J. Käis, oma aja olukorra kohta küllaltki naiivne, ei omistanud N. Karotamme lausutule ilmselt veel vajalikku tähendust ja asus omakorda üksikasjalikult, kuid argumenteeritult A. Pinti subjektiivseid süüdistusi ümber lükkama, lootes nii ajakirjanduse, Haridusministeeriumi kui ka EK(b)P Keskkomitee kooliosakonna objektiivsusele.

Milles süüdistas A. Pint J. Käisi ja tema «Valitud töid»?

Kõige rängemas patus, selles, et Käis propageerib oma töödes selliseid õppeviise, mis on partei poolt ammu hukka mõistetud. Käisi teos olevat ehitatud nõukogude koolile vastuvõetamatule

metodoloogiale — ületoonitatakse õpilaste isetegevust, mis on iseloomulik Ameerika pragmatistlikule teooriale. Käis propageerivat nõukogude koolis hukkamõistetud Dalton-plaani. Pint samastab siin J. Käisi poolt soovitatud rühmatöö Dalton-plaaniga. Käis esitavat kooli väljasuremise ekslikke ideid ja järgivat vabakasvatuse teooriat. Seda näeb A. Pint J. Käisi õpilaste isetegevuslikus ja individuaalses tööviisis, kogu tema tööjuhatusete menetluses. Tunnis, mis toimub Käisi meetodi järgi, valitsevat täielik distsipliinitus ning organiseerimatus: õpilased tegelevad kas individuaalselt või rühmiti omaette, liiguvad klassis ringi oma äranägemisel. Õppetöös puuduvat plaanikindlus ja süstemaatilisus. Nii alandab Käis õpetaja osa tunnis, mis on vastuolus ÜK(b)P Keskkomitee määrusega. Õigupoolest vastandavat Käis õpetajat ja õpilast. Ränga süüdistusena esitab Pint Käisile testide (katsude) propageerimist, mis kujutavat endast partei poolt hukkamõistetud pedoloogilisi teste. Pahaks pannakse ka seda, et Käis viitab sageli Lääne-Euroopa kodanlikele «suurustele», kuid kordagi ei maini nõukogude ega vene pedagooge. «Valitud tööde» lõpus on toodud J. Käisi tööde bibliograafia, milles soovitatakse töid, kus esineb nõukogudevastaseid vaatekohti. Lõpuks saavad nuhelda ka «Valitud tööde» vastutav toimetaja A. Aret ja kirjastus «Pedagoogiline Kirjandus» (dir. G. Reial) vastutustundetuse ja asjatundmatuse eest nõukogude pedagoogika alal.

A. Pindi artikkel kutsus kooliringkondades esile hämmingu ja elava arutluse. Ühelt poolt kinnitab see enesekindel nõukoguliku koolitusega kriitik, et selle raamatu näol on tegemist ränkade eksimustega partei kooliküsimustes tehtud otsuste vastu, et see raamat on kahjulik ja desorganiseerib õpetajaid. Tegelikult esitab raamat uuendusmeelseid pedagoogilisi vaateid, mis juba paar aastakümnet olid Eesti koolides tuntud ja laialdaselt praktikas juurdunud. Küsimus võeti arutusele Haridusministeeriumi laiendatud kolleegiumi koosolekul 26. okt. 1946. Kohal olid peale ministeeriumi kolleegiumi liikmete Ministrite Nõukogu aseesimees N. Puusepp, endine haridusminister J. Nuut, kelle ministriks oleku ajal käesolev raamat ilmus, EK(b)P Keskkomitee osakonnajuhataja K. Kure, ELKNÜ Keskkomitee sekretär M. Prääts, TRÜ pedagoogika kateedri dotsent A. Elango, Tartu linna haridusosakonna juhataja R. Majak, Eesti NSV Ametiühingute Kesknõukogu aseesimees F. Eisen, ja muidugi «süüdlane» J. Käis ning tema arvustajad A. Pint ja «Rahva Hääle» toimetaja M. Laosson jt. Koosolekut juhtas haridusminister A. Raud. Kõigepealt otsustati nõuda seletust J. Käisilt nii oma raamatu kui «Rahva Hääles» selle kohta ilmunud kriitika kohta. [— — —]

J. Käis oli valmistanud koosolekuks pikema, 12 punktist koosneva ettekande (EKP Partei ajaloo arhiiv, fond 1, nim. 9, s. 8, lk. 71—97), kuid pidi piirduma suhteliselt lühikese sõnavõtuga. J. Käis rõhutas kõigepealt, et A. Pindi artikkel tema «Valitud tööde» kohta ei vasta bolševistlikule kriitikale, millesse Käis siis veel ise näis uskuvat. Pindi artikkel on ühekülgselt eitav ja mahategev, opereerib subjektiivsete, asjalikult põhjendamata üldlauseliste väidetega, nopib kontekstist välja üksikuid lauseid. Pint ignoreerib uuemaid kirjutisi nõukogude pedagoogika alal. Käis viitas B. Jessipovi — N. Gontšarovi 1946. a. suvel ilmunud õpikule «Pedagoogika. Pedagoogilistele koolidele». Pint ei tõesta kuidagi õpilaste isetegevuse printsiibi «ületoonitamist» arutatavas raamatus. Käis tõrjus tagasi ka süüdistuse õpetaja osa alahindamises, rõhutades, et õpilane ei ole õppetöös ainult objekt, kes peamiselt vastu võtab. Samuti tõrjus ta tagasi süüdistuse Dalton-plaani propageerimises, seletades enesekindlale oponendile kannatlikult, et rühmatöö, mida ta tõepoolest soovitab, ei ole veel Dalton-plaan, vaid üks individuaalse tööviisi vorme. Üks tõsisemalt kõlanud süüdistusi, millega Pint Käisi ründas, oli see, et Käis propageerib partei poolt hukka mõistetud pedoloogilisi ja intelligentsuse teste. Jällegi tuli Käisil seletada, et see segab pedoloogilised ja intelligentsustestid ära «Valitud töödes» käsitatud kontrolltestidega (katsudega), mis võimaldavad õpilaste teadmisi kontrollida ja võrrelda.

J. Käis lausus enesekriitiliselt, et need tööd, mis on kirjutatud 10 aastat tagasi, kodanliku korra tingimustes, vajanuksid küll mõningaid kriitilisi kommentaare. Välja oleks võinud jätta mitteolulised tsitaadid Lääne kasvatusteadlaste töödest. Kuid A. Pindi arvustuse tunnistas ta vildakaks ja põhjendamatuks. J. Käis kinnitas, et selles ei pea paika mitte ükski väide. Lõpuks tuletas Käis meelde Pindi äsjast suuresõnalist kiitust tema aadressil.

(Järgneb)

Aleksander Elango

MÕNINGAID MÄLESTUSI KOOSTÖÖST JOHANNES KÄISIGA

Tutvusin Joh. Käisiga 1920. aasta hilissügisel, paar nädalat pärast seda, kui ta oli saanud Eestisse ja Haridusministeeriumis haridusnõunikuna tööle asunud. Meie tutvumine toimus mõneti omapäraselt tingimustes.

Petseri gümnaasiumis oli tekkinud konflikt õpilasühingu ja ühe õpetaja vahel, kes olevat klassis õpilasi solvavalt käitunud. Õpilasühing nõudis õpetaja tagandamist, õpetaja aga 3—4 aktiivsema

õpilase väljaheitmist. Direktor signaliseeris loost Haridusministeeriumile, õpilasühing aga otsis abi Eesti Koolinoorsoo Keskliidult. Keskliidu juhatus (Tallinnas) tegi minule (tartlasena) ülesandeks koha peal olukorraga tutvuda ja õpilasühingule abiks olla konflikti lahendamisel. Haridusministeerium saatis kohale haridusnõuniku.

Ma olin Petseris esimest korda ja fundsin muret, kuidas leida teed koolimajja. Kui olin raudteejaamast linna poole astumas, nägin, et parkümmend meetrit minust ees sammub soliidne härrasmees, portfell kaenlas. Mõitlesin, et küllap temalgi on asja koolimajja ja astusin julgelt tema jälgedes. Selgus, et mu oletus oli õige, sisenesime koolimajja mõnemeetrilise vaheajaga. Koolimajas ootas mind kaks üllatust. Minu ees sammuja oligi Joh. Käis, kellest ma varem midagi polnud kuulnud, gümnaasiumi direktoriks aga minu hea tuttav Tartu päevilt, endine Tartumaa Koolivalitsuse juhataja Julius Lomp, tema asetäitjaks aga Vilmar Adams (tookord alles Vladimir Aleksandrovski).

Pärast esialgset vestlust direktori juures asus J. Käis tutvuma kooliga ja kõnesolnud õpetajaga, mina aga astusin kontakti õpilasühingu aktivistidega. Lõunaks esitas J. Käis kompromisslahenduse: õpetaja jääb kooli edasi, kuid selles klassis, kus õpib õpilasühingu aktivistide enamus, ta asendatakse teisega. Direktor oli lahendusega nõus, ka minul polnud põhjust vastu vaielda, sest miks ei võiks õpetaja jätkata oma tööd klassides, kus tal konflikti pole olnud. Õpilasühingu juhatus polnud sellise lahendusega nõus ja nõudis kangekaelselt õpetaja vallandamist. Nad lubasid küsimust paari päeva pärast toimuval ühingu üldkoosolekul arutada.

Rongide hõreda liikluse tõttu ei olnud mul võimalik samal päeval Petserist lahkuda. Direktor seadis meile õpetajatetoa pörandale magamisasemed ja nii me seal siis kõrvuti põõnutasime: ministeeriumi kõrge ametnik ja Tartu koolipoiss.

Varsti selgus, et õpilasühingu üldkoosolek oli jäänud nõudmise juurde õpetaja tagandada. Pöörduti uuesti E. Koolinoorsoo Keskliidu juhatuse poole, süüdistades mind semutsemises kooli direktoriga ja haridusnõunikuga.

Koolinoorsoo keskliidu juhatuse koosolek, kuhu mindki aru andma kutsuti, toimus Haridusministeeriumi ühes vähekasutatavas toas. Meie üllatuseks tuli sinna ka J. Käis. Oma koolipoisilikus kohmakuses olime unustanud ta kutsumata. Nüüd oli siis koolipoistel (keskliidu juhatus koosnes eranditult õpilastest) ainulaadne juhatus arutada ja heaks kiita või hukka mõista haridusnõuniku tegevus! Asi lahenes kergesti: Petseris leitud kompromiss kiideti heaks, ka mina jäin ilma «peapesuta».

Mulle jäi sellelt kohtumiselt meelde J. Käisi suur respekt Eesti

Koolinoorsoo Keskliidu suhtes. Võib-olla meenus talle konflikt komsomoliga Vologdas, mille tagajärjel ta oli sunnitud töökohta vahetama. Eesti noorsoo-organisatsioonidel muidugi selliseid funktsioone ja sellist võimu, nagu komsomolil Venemaal, ei olnud.

Kui ma ülikooli olin lõpetanud (1927), hakkas J. Käis mind rakendama lektorina Eesti Õpetajate Liidu poolt J. Käisi juhtimisel toimuvatel õpetajate suvekursustel. Ma tegelesin sel ajal peamiselt pedagoogilise psühholoogiaga ja sellest valdkonnast olid ka mu loengud. Mind hakkas varsti häirima loengumeetodi hüpertroofia nendel kursustel, (sageli polnud võimalik isegi tahvlit ja kriiti kasutada). Akadeemilise Pedagoogika Seltsi aastaraamatus kirjutasin, et kui tahate näha kõige iganenumaid õppemeetodeid, siis minge mõnele õpetajate suvekursusele, kus **räägitakse** töökoolest. Ma seadsin eeskujuks õpetajate täienduskoolituse Viinis, mis sel ajal seisnes põhiliselt õpetajate loovas uurimistöös. J. Käis tundis end puudutatud olevat (ta oli üldse kriitika suhtes kaunis hell) ja meie vahekord jahenes.

Meie koostöö omandas uue hoo ja sisu Eesti Entsüklopeedia toimetuses, kus tema oli toimetuse sekretär, mina pedagoogika osakonna juhataja (ühiskondlikel alustel). Minu poolt esitatud artiklid läksid tema kaudu peatoimetaja (R. Kleisi) lauale. Enamasti me arutasime artiklid koos läbi, täiendasime ja parandasime kus vaja. Meil kujunes sõbralik koostöö. Vahekord muutus eriti heaks pärast seda, kui olin J. Käisi enda kohta esitanud igati positiivse artikli. Meie koostöö tulemusena omandas EE pedagoogika osakond igati kooliuuendussõbraliku ilme.

Pärast seda, kui olime üksteist lähemalt tundma õppinud, hakkas ta oma käsikirju enne publitseerimist minule läbivaatamiseks suunama. Nagu ta ise vastavate teoste eessõnades mainib, oli mul sel puhul võimalik teha mõningaidki parandusi ja täiendusi.

Ajapikku võttis J. Käis minu kriitika õpetajate suvekursuste tööstiili kohta siiski omaks ja 1938. aastal planeeris ta ulatusliku kolmeaastase kursuse, kus sessioonide vahepeal oli sektsiooniti ette nähtud õpetajate iseseisev uurimistöö. Minul tuli sellel kursusel juhtida pedagoogilise psühholoogia sektsiooni, kus osavõtjad said ülesandeks koostada 4—5 õpilase karakteristika või korraldada ühes klassis sotsiomeetiline (nimetus sotsiomeetria tuli käibelega pärast sõda) test. Kahjuks sai sellel kursusel plaanikohaselt töötada ainult 2 sektsiooni, kuna kolmas, 1940. aasta suvel sisustati K. Kure, M. Laossoni jt. «õndsakstegevate» loengutega.

Koostööst J. Käisiga on mulle eriti eredalt meelde jäänud Saaremaa pedagoogiline nädal 1928. aasta suvel. Meil mõlemil olid seal loengud. Elasime nädalapäevad ühes hofellitoas. Sellega seoses

ilmnes J. Käisi võrratu delikaatsus ja sõbralikkus vastastikustes suhetes. Ühtlasi oli meil soodne võimalus diskuteerida koolielu probleemide üle ja vahetada elukogemusi.

Nõukogude võimu ajal meie koostöö jätkus. Temal Haridusministeeriumi metoodika osakonna juhatajana ja «Nõukogude Kooli» toimetajana ning minul ülikooli pedagoogikakateedri aktivistina oli küllaga ühiseid probleeme ja ülesandeid. Tema 60. sünnipäeva puhul tuli mul juhtida komisjoni, kes organiseeris ülikooli aulas suurejoonelise ametliku, rektori tasandil aktuse. Hiljem kinnitas ta, et see aktus olevat olnud talle suureks elamuseks. Kui hiljem, seoses «Valitud teoste» ilmumisega hakati teda kritiseerima, tegin lootusetu katse tema õigustamiseks välja astuda, kui sattusin ise «löögi alla».

Kui J. Käis 1950. aasta kevadel pensionile arvati, peatus ta sõidul oma vennapoja juurde Tromsile mõne päeva Tartus. Istusime ärasõidueelsel öhtul kaua minu juures koos ja vahetasime mõtteid EKP KK VIII pleenumi järel süneteks muutunud perspektiivide üle. Tema kavatses jätkata tööd oma käsikirjade kallal. Avaldasin lootust, et mul ehk läheb korda keelitada Tartu Õpetajate Instituudi üsna arukat direktorit A. Tarnikut, et ta võtaks sügisel J. Käisi instituudi õppejõuna tööle. Paraku selgus kuu aja pärast, et sellist keelitamist pole enam vaja.

Kooliuuenduse tänapäev

Lilian Kivi
Milvi Roosleht

ÜLDÕPETUSLIKU TÖÖ KAVANDAMINE*

Oma töös sõltub õpetaja laste kontingendist, kohalikest tingimustest, tema enda võimekusest ja effeivalmistusest ning veel muudestki asjaoludest. Seepärast ei saa olla isegi kahte päriselt ühtmoodi töötavat klassi, rääkimata kõigist üldõpetuse rakendajaist. Järelilikult ei saa õpetajale anda ka üheselt järgitavaid soovitusi, küll aga erinevaid planeerimise näidiseid, kust õpetaja leiab temale sobivaid ainejaotusi (seoseid) ja käsitlusviise.

Kuitahes isikupärane ainekavandus ja -käsitlus peab ikkagi lähtuma teatud üldistest põhimõtetest ja nende realiseerimisest läbi kohalike olude ja võimaluste. Paratamatult tuleb arvestada käibivaid õppeprogramme, õppekirjandust, klassi õpilaste koosseisu (individuaalseid arenguissearasi, erivõimeid, koduseid tingimusi), kooli asukohta, materiaalsel baasi, looduslikku ja inimtegevuslikku omapära, laste kooliväliselt omandatud teadmisi ja kogemusi.

Juba nimetatud tingimused muudavad antud klassi töö ainulaadseks; lõplikult määrab klassi õppetöö omapära õpetaja isiksus. Seejuures on määrav ka õpetajale endale lähedane ainevaldkond, tema kunstikalduvused (muusika, kujutav kunst jm), huvi looduse, matkamise, rahvaloomingu, lastekirjanduse jm vastu.

Oma tööd kavandama asudes tuleb tähelepanu all hoida mitmeid eri valdkondi — loodust, laste kõlbelist mõjutamist, oma kodu ja kodukohalugu. Ühte teemadest tuleb näha **tegevusteemana**, teised jäävad **taustteemadeks**. Esimene kannab nõ läbivat tegevust; teised jäävad küll juba töö kavandamisest ja õppematerjali valikust alates pideva tähelepanu välja, kuid liituvad tegevusteemaga sobivates seostes ja tööviisides.

Koduloo teemale «Minu kodu», «Minu kool», «Kodus ja koolis» ning «Minu kodukoht» kui **tegevusteemadele** võiksid sobida järgmised taustteemad:

a) **loodusega** seonduvad — «Sügis», «Talv», «Kevad» ja «Ees on suvi» ning

b) **kõlbelised** — «Inimene vajab sõbralikkust, kaitstust, vastas-

* Artiklis L. Kivi, M. Roosleht. Üldõpetusliku töö kavandamine // Haridus. — 1990. — Nr. 5 — Lk. 41—43 / antud põhimõtete üks praktilisi lahendusi.

tikust abistamist, lugupidamist», «Inimest hinnatakse tema tegude ja käitumise järgi» ja «Inimene sünnib looduse ja inimeste maailma».

Vastavalt vajadusele kujuneb faustteemadest tulenev märksõnas-
tik. Näiteks teema «Sügis» puhul võiks see olla: sügislilled, puud,
põõsad, nende viljad, rohttaimed (juur, vars, leht, õis, vili, seeme),
sügisannid (silmale, meisterdamiseks, söögilauale puudelt põõsast-
elt, peenardelt, põllult, metsast, soost), sügise märgid jne.

Kõlbelise kasvatuse valdkonnas: rahvatarkus, vanasõnad, mui-
nasjutud, kodutraditsioonid, koduvälised traditsioonid, ühistöö,
ühisüritus, ühissettevõtmine, ühine tegutsemine, koostöö; aga ka
vastandused-kõrvutused ja muud sisutähistused: väike — suur,
suur — väike; noor — vana, vana — noor; inimene — loodus,
loodus — inimene; inimene — loom, loom — inimene; inimene —
tööruum; inimene — töökoht; ilus ruum, ilus töö, ilus inimene,
ilus käitumine, ilu, ilus asi, meeldiv asi, meeldib — ei meeldi; hea
meeleolu — rõõm; hea sõber — halb sõber, abivajaja — abi-
andja (abistaja), kaastunde vajaja — kaasatundja, tahan — pean,
soovikohane — vägivaldne.

Kodulooliste tegevusteemade kahele esimesele kooliaastale
hargnev probleemistik võiks olla järgmine.

Minu kodu — minu perekond, minu vanemad, minu vanavanemad (töö, mida tegid vanavanemad);

minu õed-vennad (pere ootab lapse sündi, perre sündis laps,
pere hool laste eest, peres on haige, pere kaotab liikme — vana-
vanema, pere kodused tegemised);

minu sugulased (pere sündmused: pulmad, matused, varrude,
juubelid);

minu mänguasjad;

minu pere loomad (ka maa-vanaema loomad);

minu kodused mängud, kes mind kodus aitab, keda mina kodus
aitan;

minu koduõu ja -aed.

Minu kool — minu klass, minu õpetaja, kasvataja, minu klassi-
kaaslased;

teised täiskasvanud koolis, nende tööd;

teised õpilased koolis;

koolimaja, kooliõu, kooliaed;

raamatud ja vihikud — minu koolisõbrad;

kuidas koolis üksteist aidatakse, millal ja kuidas abi palutakse.

Kodus ja koolis — minu raamatud, muinasjutud;

kes kirjutavad raamatuid, kes joonistavad raamatuisse pilte;

kuidas loodi jutte vanasti; rahvalaulud, vanasõnad, kõnekäänud,

rahvamängud, rahvatantsud, rahvariided, rahvamustrid, rahvusvärvid.

Minu kodukoht (suures linnas) — minu koolitee, kuidas käitun liiklejana;

millistest asutustest ma mööduin kooliteel, milliseid inimesi ma kohtan kooliteel;

millistes kohtades ma käin, miks; kuidas seal käitun;

millised kohad mulle kodukandis meeldivad, millised kohad on olulised ka paljudele teistele.

Minu kodukoht (väikelinnas, maakohas) — minu koolitee, mida näen oma kooliteel (mida näevad teised klassikaaslased);

keda kohtan oma kooliteel (keda kohtavad klassikaaslased);

millist tööd teevad need inimesed;

millised kohad mulle kooliteel meeldivad (millised kohad meeldivad klassikaaslastele nende kooliteel);

millised kohad minu ja mu klassikaaslaste kooliteel on paljudele olulised;

kuidas olen oma kooliteel tubli liikleja, suhtleja, teekaaslane.

Täiskasvanute töö — kohad, mida külastan, kuidas seal käitun;

kaupluses, postimajas, raamatukogus, apteegis, sööklas jm;

kus töötavad minu (ja mu klassikaaslaste) vanemad.

Nanda nalia, teema mõtestus, antud kujul on ühtegi näimõeldavaid ette

Teema: MINU KOOL.

I. õppenädal: Minu klass, minu klassikaaslased, minu õpetaja (minu kasvataja ja rühmatädi — kui klass töötab lasteaias)

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutatavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
Lilled (aster, ...) peenral, vaasis.	Lause. Sõna. Sõnade järjekord ja arv lauses. — Aabits, lk. 12—13; pildid: Aabits (A), lk. 6—7, 8—11, 22—23, (32—33, 44—45).	Ring. Kolmnurk. Nelinurk. Töövihik (TV) lk. 3—7, õppevahend «Geomeetriiasid kujundid» (GK).	Vabateemaline joonistamine (J); ümarvorm voolimisel (V); ringi-, ruudu-, ristkülikukujulistest osadest auto, nukkuvanker, kaheks volditud paberist märkimik, raamat paberitööna (PT); suur puudust ehituskonstruktor, detailide vorm, nimetused (K).

Märkusi. 1. Lillede valik vaatluseks ja lilleniimede õppimiseks sõltub kohalikest võimalustest.

2. Aabitsa materjal on mõeldud metoodiliste näpunäidetena. Aabitsa ja töövihikute kasutamise aja ja koha määrab õpetaja (ka edaspidi).

3. Detaile paberitöödeks peaks olema rohkem kui tööks kulub, et laps võiks ise otsustada.

4. Vastavalt järgmise nädala temale («Minu kooliõu ja kooliaed» või «Minu koolikaaslased ja õpetajad, Teised täiskasvanud koolis» vm) hakatakse käsiloleva teema viimasel päeval kavandama (laste aktiivsel osavõtul) järgmistele päevade ülesandeid, et üleminek oleks loomulik ja sujuv.

II. õppenädal: Minu kooliõu ja kooliaed.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutatavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)

Puud ja põõsad (juured, tüvi, oksad, lehed).

Sõna. Häälik. Häälikute järjekord ja arv sõnas. A, lk. 14—19; pildid: A, lk. 22—23.

Ruut. Ristkülik. Esemete paar, Seos «on suurem kui». Esemed. TV, lk. 7—10, GK.

Kringel (nael, fõstekang) silindrilisest vormist (V); raagus puu jmt. pintsliharjutusena (J); rebitud detailidest pilt (PT); nuku (bussi, maja meisterdamine ühest karbist) (M); vabamäng (K); tutvumine kooliaia või mõne lapse koduaiaga.

Märkusi. 1. Valmistatud mänguasju kasutatakse ühises mängus (liiklummäng jt) — (ka edaspidi).

2. Vaatlustel ja jalutuskäikudel (ka edaspidi) fõpsustatakse mõisteid, õpitakse uusi sõnu. Neid sõnu saab kohe või hiljem kasutada ka häälikuanalüüsiks.

3. Matemaatika mõisteid aktiveeritakse loodusvaatluste ja kujutatavate tegevuste käigus ja kasutatakse vestlustes (ka edaspidi).

III. õppenädal: Minu koolikaaslased, nende õpetajad ja teised täiskasvanud koolis.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)

Rohhtaimede osad. Kuldne sügis.	Täis- ja kaashäälikud, A, lk. 22—24; pildid: A, lk. 30—31.	Seos «on väiksem kui». Esemete suurusjärjestus, TV, lk. 9—15, GK.	Puuvilljapoes (õun, apelsin, sidrun) — ümarvormi teisendid (V); «Meie lilleaed» («Meie õunaaed»), õunavaagen ühistööna, maja (garaaz) — paberriba voltimine, neljaks (PT); «Vihmavarjupoes» («Lõbusad vihmavarjud») (J); lilled (jonnipunn, krokodill) — kujundamine ringidest (K); Jalutuskäik metsa (parki).
---------------------------------	--	---	--

Märkusi. 1. Väikseses koolis hõlmab teemaga seotud tegevus kogu kooliperet, tähelepanu on kõigil liikmetel. Suures koolis tutvutakse nende klasside ja täiskasvanutega, kellega kontaktid on tihedamad.

2. Loodusobjektid valib õpetaja kooli vahetust lähedusest.

3. Kuna järgneb uus teema («Minu kodu») kavandatakse nädala lõpus selle ettevalmistamine.

4. Tund võib toimuda õues, joonistatakse asfaldile.

Teema: MINU KODU.

IV. õppenädal: Minu perekond; vanemad, õed ja vennad.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutatavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
Õõ ja päev, päikese tõus, loojang; ilm ja ilmavaaflus. Riitumine sügisel.	Täishäälikuühend. Sulghäälik kui eriline kaashäälik. — A, lk. 25—29.	Seosed «on pikem kui», «on lühem kui». Esemete järjestamine suuruse ja pikkuse järgi. Seosed «on kõrgem kui», «on madalam kui», — TV, lk. 16—19; värvilised arvutuspulgad (VP), GK.	«Meie pere söögilaud», alustass (kauss, tass) — õonesvormid (V); korv (PT); muster lauanõude kaunistamiseks (J); serpeniitrullidest lauanõud (tass, taldririk) — (M); tee ja aed puitkonstruktori detailidest (K). Käitumine ja lauakombed einestamisel koolisööklas ja kodus.

Märkused. 1. Kodulooline ja looduslooline sisu seostub pere igapäevategevemiste kaudu. Matemaatilised seosed on hästi ühendatavad loodusloolise sisuga (päeva ja öö pikkuse võrdlemine, päikese tee taevavõlvil).

2. Kaunistatavad taldririkud või tassid on eelnevalt paberist välja lõigatud.

V. õppenädal: Minu vanavanemad.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutatavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
Puude viljade korjamine ja kogumine.	Sõnade võrdlemine häälikute alusel. — A, lk. 30—33; pildid: A, lk. 27, 46, 58, 90. Vasak ja parem, vasakule—paremale, pallikaar. «Õpin ise kirjutama 1.» TV 1. klassile (TV), lk. 2—5.	Seosed «on laiem kui» — «on kitsam kui», «on paksem kui» — «on õhem kui»; vasak ja parem. TV, lk. 18—22; GK, VP.	Juurviljad (peet, porgand) — ümara ja pikliku vormi teisendid (ühistiõna); aiasaaduste näitus (V); lillepeenar aias — ümarvormi rebimine (PT); lilleline laudlina (vanaemale) — pinitisvajatustehnika; kask, vahter (puuvõra erinev kuju (J)); loomad puude viljadest (M). Lilledel kinkimine, lilledele sobiva vaasi leidmine.

Märkus. Töösse lülitatakse kirjavihik «Õpin ise kirjutama», ent seosed «vasak ja parem» (vasakul — paremal) leiavad kasutamist nii vestlustes kui praktilisel tegutsemisel aias (kui selleks võimalus olemas), aga ka häälikute asukohta määratlemisel sõnades.

VI. õppenädal: Pere kodused tegemised praegu ja vanavanemate noorusajal.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutatavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
<p>Öökülm. Lehtede varisemine, lehtede kogumine. Loomad ja linnud valmistuvad talveks.</p>	<p>Lühike ja ülipikk häälik. — A, lk. 34—38; pildid: A, lk. 12—13, 15, 18—19, 42—43, 46—47, 51, 76. Pikk—lühike joon, veejuga. TV, lk. 6—7.</p>	<p>Orienteerumine ruumis. Ajamõisted: kiiresti — aeglaselt, enne — pärast. TV, lk. 23—26; GK, VP.</p>	<p>Raagus puu (sügisene mets) — pikliku vormi teisendid (ühistööna), osade liitmine (V); sügislehed (sügislehtedest vaip — ühistööna), rebimine ettemärgitud kõverjoont mööda (PT); «Lehesadu» («Kirev sügismets») — märgtehnik (natuuraaltrükk, värvide segamine) (J); muster kuivatatud puulehtedest (M); kuusk (ümbrik) — kujundamine kolmnurkadest (K).</p>

Märkus. Teemavaldkondi saab edukalt siduda suhete «lühem ja pikem», «enne ja pärast» («varem ja nüüd»), «aeglaselt ja kiiresti» illestamiseks.

VII. õppenädal: Kes mind kodus aitab? Keda mina kodus aitan?

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
Kokkuvõtted: sügis looduses ja inimeste tegevuses.	Mõimesuguste sõnade analüüsimine. — A, lk. 39—49; pildid: A, lk. 68, 91, 108. Ümarjoon ja sirge joon. — TV, lk. 8—9.	Esemete tunnused. Esemete ühised tunnused. Hulkade moodustamine. TV, lk. 27—28; GK, VP.	Seened (puravik, kukeseen) (V); ühise tööna suured ja väikesed seened — rebitud detailidest (PT); «Seenemets» — (J, guašš); seened looduslikust materjalist (M); sillad (jalakäijatele, autodele) (K). Jalutuskäik parki, metsa.

Märkusi. 1. Nii sellel kui järgmisel nädalal on seos paremini kujundatav kõlbelisest fausfeemast lähtudes, ent kogu tegevust saavad läbida ka õppeannused matemaatikas, kujutavates tegevustes ja kirjatehnikas.

2. E. Raud. Pliiatsilugu. (Tln, 1969).

Teema: MINU KOOL.

VIII. õppenädal: Kuidas koolis üksteist aidatakse? Millal ja kuidas abi palutakse?

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutatavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
Kokkuvõtted: sügis looduses ja inimeste tegevuses.	Sulghääliku kolm pikkust. — A, lk. 50—56; pildid: A, lk. 32—34, 54—55. Katkematu kaarte rida. TV lk. 10—11.	Hulkade moodustamine. TV lk. 28—30; GK, VP.	«Mina ise» (ühistööna «Minu klass») (V); «Mina ise» (ühistööna «Minu sõbrad») — lõigatud detailidest (PT); «Meie võimleme» (... mängime) — (J); ini- mene — kokkuseadmine geomeetris- test kujunditest (K); kaelakee - pihla- marjadest (M).

Märkus. Kujutatavates tegevustes valminud individuaaltööd liidame hiljem ühiseks kompositsiooniks. Joonistuspaper pikliku kujuga, kujutatava figuuri suurune.

IX. õppenädal: Raamatud ja vihikud — minu koolisõbrad.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutatavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
	<p>Pikk häälik. — A, lk. Esemete rühmitamine. TV 57—61. lk, 32—35; GK, VP. Ese- Kõrge, madal, vahelduv-, mete paar. pidevjoon. — TV, lk. 12—13.</p>		<p>Meie koolimaja (aed, kuusk) — (U); (ühistööna) «Minu kodumaja», «Meie kodukoht õhtul» — loikamine ettemärgi- tud sirgjoont mööda; pilt aabitsast (PT); maja — puitkonstruktori detailidest; maja, põosas — kahest erinevast geo- meetrilisest kujundist (K).</p>

Märkusi. 1. Tervikuks siduvaks elemendiks sobib matemaatiline sisu — esemete rühmitamine.

2. Võib olla ka loodusloolisi vaatlusi ja kõnelusi, kuid seda programmijärgselt ei planeeri.

3. Kujutava tegevuse ühistööks võib olla maakodu, linnapilt, mererand, vms.

4. Kasutada võib — D. Bisset. Kõnelusi fiigriga ja teisi jutte. (Tln. 1979, lk. 156—159).

Teema: KODUS JA KOOLIS.

X. õppenädal: Minu pildi- ja juturaamatud. Kes kirjutab? Kes joonistab?

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
	Lühikese, pika ja ülipika täis- ja kaashääliku märkimine tähtede abil. A E I O U, L M N, täishäälikuühend. — A, lk. 66—72. Madalad ja kõrged aasad pideva joonena. TV, lk. 14—15.	Ajamõisted: eile, täna, homme, paaside kujutamine joone abil. Matemaatiliste jutukeste koostamine. Samaväärse hulga moodustamine. — TV, lk. 36—37, GK, VP; seinapilt.	Buss (V); veoauto — paberi volfimine neljaks (PT); autod meie tänaval — transpordi erinev sõidusuund (J); postiauto — kahest paberist mänguasi (M); liiklusvahendid geomeetrisest kujunditest (K).

Märkusid. 1. Soovitame kasutada eesli autorite pildi- ja juturaamatuid, ka laste isiklikke.

2. Koma (,) kirjutamise harjutamine sobib järgmise nädala teema juurde.

3. Kujutavate tegevustega seonduvad hästi — D. Bisset. Kõnelusi tiigriga ja teisi jultte (lk. 228); E. Raud. Väike autoraamat (Tln. 1974, lk. 1).

XI. õppenädal: Kuidas loodi jutte vanasti? Muinasjutud.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)

Hilissügis. R S Ä; SUU, SAI, UUS, AIS, ONN (ON), KOMA (.), — A, lk. 73—79; pildid: lk. 34—35, 69. Aasad allapoole pideva joonena: TV, lk. 16—17 (+ lk. 15 all).

Samaväärsete hulka moodustamine. Ajamõisted: varem, hiljem. — TV, lk. 39—41; GK, VP; pildid.

Kass, koer — tervikkuju edasiandmine (V); jänkupere — tupsutamistehnikas, gvašš, (ühistööna) «Leivakakuke» (J); jätku, karu — sümmeetrilise kujundi loikamine kokkuvolditud paberist (PT); ribapeakate (M); torn, kahekorruline maja — puitkonstruktori detailidest (K).

Märkusi. 1. Kahe nädala vältel võimaldab õppematerjali tervikuks siduda lähtumine muinasjuttudest, mille kohta ütleme: vanasti, varem jms.

2. Kujutavate tegevustega sobiks — E. Kuus, Memme musi. (Tln. 1978, lk. 3) — (J 1). Tugevamad õpilased saavad joonistamisel kakukese koos loomaga.

XII. õppenädal: Muinasjutt.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
Hilissügis.	<p>O V; SEEN, LILL (MIS), NOEL, VILE, küsimärk (?). — A, lk. 80—86; pildid: A, lk. 80, 84—85. Rõhutu joon üles, sõlmed joones: TV, lk. 18—19. Tähestik — üldpilt, sõna fähendus.</p>	<p>Samaväärsete moodustamine. samaväärsuse TV, lk. 42—45, GK, VP; pildid.</p>	<p>Ühistööna «Kolm karu» («kaks ahnel karupoega») — tegelaste erinev portsioon (V); «Kolme karu pere», «Karupoeg Puhh» — rebitud detailidest (PT); Pipi, Sipsik, Puhh, Karlsson — lemmikmuinasjutude kangelased, guasš (J); loomad: hiir, koer, rebane. — geomeetrisest kujunditest; loss, kindlus — puitkonstruktsioonidest (K).</p>

Teema: MINU KODU.

XIII. õppenädal: Minu mänguasjad, minu kodused mängud.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutatavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
Lindude toidulaud.	H; EHAL, EHALE. — A, lk. 87—91; pildid: lk. 38—39, 56—57, 75. Trükitähed, kirjatähed, suurtähed, väiketähed: TV, lk. 20—23.	Hulkade võrdlemine. Matemaatiline jutuke (MJ). — TV, lk. 46—50; GK, VP; pildid.	Paat (V); (ühisõõna) purjeregatt — detailide sirgjooneline lõikamine, geomeetriliste vormide teisendamine; paat (müts, purjekas) — paberi voltimine neljaks (PT); purjekas merel (küünel + akvarel); minu kaisuloom — niiskel pinnasel suulatatud joon (J); laev, auto — puitkonstruktori detailidest (K).

Märkusi. 1. Ühendama sobiks loodusloo ja matemaatika aines.

2. Kujutatavas tegevuses riskülik kahest kolmnurgast. Konstrueerimine (kompositsioon) lahendatakse pealtvaate-lisena, lapsed peaksid mahtuma sisse istuma.

XIV. õppenädal: Minu pere, (maa-vanaema) loomad.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
Koduloomad ja -linnud. Kuidas nad elavad talvel? Mida neilt saame?	Ü, Ö; VARES; liitsõna VANAEMA, — A, lk. 92—95; pildid: A, lk. 14. L, suur ja väike kirjatäht: TV, lk. 24—25.	Hulkade võrdlemine: TV, lk. 51—53; GK, VP, MJ, pildid.	(Ühistööna) «Meie võimleme» — paaris kompositsioon, «Vaaside näitus» — erineva kõrgusega õonesvormid (V); (ühistööna) vaasid kaupluses — sümmetriselised käärlõiked, loomad — lõigatud detailidest (PT); minu vanaema (vana tädi, vanaisa, vana onu) — guasš (J); järjehoidja (patsipael) — paela punumine tekstiil tööna (TT). Lilled ja vaaside omavaheline sobivus. Mida panna sügisel ja talvel vaasidesse?

Märkus. Ühendavaks võiks olla ka üksik koduloom või -lind.

XV. õppenädal: Pere ootab lapse sündi. Perre sündis laps.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutatavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
<p>Õö ja päev, maa külmumine, esimene lumi.</p>	<p>MEIE; K P T, G B D. — A, lk. 93—101. T, suur ja väike kirjatähti; H, suur kirjatäht. — TV, lk 26—28.</p>	<p>Hulkade võrdlemine. MJ, TV, lk. 54—56; GK, VP; pildid.</p>	<p>«Beebi siputab» — inimfiguur lamavas asendis (V); lumehelbed — sümmetriselised käärlõiked, kutsekaart (peokutse) (PT) «Meie pere» — inimfiguuri erinev suurus, erinev riietus (guašš); esimesed lumehelbed (jõulukaart) — (J). Meile tulid külalised. Tervitamine. Tee-laua kalmine (KK).</p>

Märkus. Sellest nädalast alates võiks üldprobleemiks olla jõuludega seonduv aines.

XVI. õppenädal: Pere hool laste eesi.

Looduslugu	Lugema ja kirjutama õppimine	Matemaatika	Kujutatavad tegevused
(1)	(2)	(3)	(4)
Kuusk — okas- puu.	(KAS) (TAL) (MUL) (KUS), otsekõnega tekst. — A, lk. 102—105; pilt — A, lk. 72. H, väike kirjatäht; E, suur kirjatäht; ui, ei. — TV, lk. 29—31.		«Oleme pagaripoisid» — erineva kujuga piparkoogid (V); kaunistused kuusele (PT); «Me kolmekesi tuleme...» — paberist välja lõigatud piparkookide kaunistamine (J).

Märkusi. 1. Aabitsa materjali sobitamisel temaatikasse oleme arvestanud aabitsaõpetuse jätkumist veebruarikuu kesk-
paigani. Aga on võimalik ka aabitsaõpetuse kiirem läbimine ja aabitsa teistsugune kasutamine.

2. Kaunistatavad piparkoogid on eelnevalt paberist välja lõigatud.

Evi Leštšenko*

LOODUSEGA TUTVUMINE
4- JA 5-AASTASTE RÜHMAS
(LASTEVANEMATELE)

L o o d u s on kõige sobivam selleks, et õpetada last

vaatlema,
jälgima,
juurdlema,
loogiliselt mõtlema,

sest looduse loogika on kõige jõukohasem loogika lapsele.

S Ü G I S
T A L V
K E V A D
S U V I

---

* E. L. siin avaldatav töö pälvis JKS-i konkursil (1990) teise auhinna. Autor töötab Pärnus lasteaiakasvatajana, ÜPUI liige.

SÜGIS

Lugemiseks,
vaatamiseks

Väljendid, kujundlikke ütlemissi

Sisu

I. ELUTA LOODUS

ILM

1. Kül m, soe.
2. Päikesepaisteline, pilves, tuuline.
3. Millised õueala kohad on päikesepaistelised hommikul, õhtul.
4. Päikese teekond taevas:
hommikul ei paista ta enam näit. lillepeenrale, õhtul loojub varem, on juba pime, kui lapsed koju lähevad.
5. On sügis ja päikese fõöpäev on lühem.
6. Õhtud, hommikud on jahedamad, inimesed peavad soojemalt riietuma.

TUUL

1. Tugev, vinguv (omadussõnad) tuul.
2. Tuul (tegusõnad) puhub, vihiseb, viilistab, kõigutab puid, rebib lehti ...
3. Tuule mõju looduses:
tugev tuul rebib okstelt lehti, puud painduvad, pilved liiguvad kiiresti, lipukest, linti, paela on raske käes hoida ...
õrn tuul kiigutab puude oksid, lehed hakkavad sahisema.
4. Võrdleme sügise tuule tugevust suvise tuulega.
5. Laseme lastel joosta vastutuult ja alla tuult; põhjendame, millal on seda raskem (kergem) teha. (Miks?)

Soe (soojuseküllane) suvi lahkus meilt huvasti jättes.

Ilmad muutuvad külmemaks.

On selge päev, septembrikuu.

Kuldseid sügispäevad.

Sügispäike on unistaja.

Ja päevad päikesest jäid päris ilma.

Ees kumab koit.

Loojuva päikese paistel ...

Suur õhtupuna ...

On pimedad õhtud ja öö on nii pikk.

Tuul vingub ja vihiseb.

Tuul toob ...

Kuulen tuulekohinas ...

Kuusik ohkab.

Sügistuuled on kohamas (laias) laanes ning paljas meitsas.

Vinge tuul rebib viimaseid lehti puudelt.

Yoo järel tuli voog.

Tuulelaulu ... kohin.

Kuulatan tuult, uurin pilvi.

Ülal (valkjaid) pilvi tuul puhub.

Hall ja must on ilm, päikesel on kinni silm.

6. Tuule tugevuse ja suuna määramine vahendite abil.

PILVED

1. Pilvede kuju, nende muutumine.

2. Sügiseste pilvede kirjeldamine:
hallid,
madalad,
rasked.

3. Pilvede liikumise suuna määramine ja kirjeldamine, näit. pilv on maja kohal, nüüd liikus (läks) paremale jne.

4. Järeldused koos lapsevanemaga (kasvataja):

- a) sügisel on sageli tuuline,
- b) tuul ajab pilvi taga,
- c) ilm on tihti pilvine.

Päikesel on ees pilvepööl.

Vaatan halle sügisilvi, paisuvaid pilvesalku, Üle kõrge taeva sõuavad pilved.

Tumedamad taevas on pilvesilmad.

Ikka pilves püsib ilm.

Päikeseni paisub pilv, tume pilv täis külma sadu.

Pilv päikese katab (pilv korraga päikese matab).

Üle taeva jooksevad vihmajärgsed liilad pilved.

Pilved vahelduvad.

Väljas tibuab halli vihma (uduvihma).

Tilk, tilk, tilk, märg kõik silmapilk.

Päike katab oma näo suure villhalli rätiga ja nutab vaikselt, vaikselt.

Vihma sajab ja sajab õhtust hommikuni (hommikust õhtuni).

E. Esop

«Vihmalaul»

VIHM

1. Lasta lastel tunnetada, kas sügisel on vihm külm, soe.

2. Sagedadest vihmad.

3. Sajab külma vihma.

4. Veeioigud. Jaheda ilmaga kuivavad aeglaselt.

5. Vesi on läbipaistev (ka kraavides, ojaades, tiikides jne.), külm.

Siniselged järvepinnad (veepinnad . . .).

Külm on tuul ja vesi.

Tühi ja märg on kõik.

Umbrust uhab paks udu.

Vihma ja udude hääl . . .

Suur sügis seisab taevast maani.

I. Tokmakova

«Udu»

6. Udu.
7. Laste riietus sügisel.

MAAPIND

1. Pinnase seisu seostamine ilmaga: maapind on päikese käes kuiv ja soe, õhtuti jaheneb, vihmase ilmaga on maapind külm, tume, tilhe; vihmase ilmaga aias töötada ei saa (v. a. erandjuhul): rohi on märg, liibe, muld kleepuv. Hilissügisel on maa märg, teed porised, õhus on (teravat) niiskust.

ÕÖKÜLMAD

Maapind on kõva. Veendume selles: lööme jalaga vastu maad, püüame taime välja tõmmata, kaevata; teeme vastavaid järeldusi.

KUU, TÄHED

1. Täiskuu, poolkuu.
  2. Kuu valgustab.
  3. Selge ilmaga helendavad õhtul (öösel) pimedas tähed, nad on suured ja väikesed, heledamad ja tumedamad.
  4. Tähistaevas on ilus.
- Igal võimalusel suuname lapse tähelepanu loodusnähtuse ilule.
- Meisa kohal kumab kuu.
Kuu veereb üle õhtutaeva (õhtusilla).
Kuu läks looja.
Taevas süttivad tähtedelaternad.
Tähtedest kirendab tume taevalaotus.
Kõrgel näen tuhandeid tähti ja kuud.
Kuu astub tuppa kui külaline, toob kaasa kumeda valguse, heidab varjud põrandale, istub (lapse) voodi servale.

Nukravõitu lagendikud laiad.
Maapind on vaikiv ja nukker.
Hall tuli maha.

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
II. TAIMED		
Muudatused taimeriigis sügise kestel.		
PUUD, PÕÕSAD		
1. Lehtede värvus (nimetada erinevaid värve), suurus (väike, keskmine, suur), kuju (ümber, piklik).	Igal puul on seljas isetooni sügiskleit. Kollaseks tõmbub lehti. Nii kollased on kaasikud. Päike kuldab kaski.	J. Palm «Sügisel»
2. Tunda kaske, vahtrat, pihlakat (või teisi kodu juures kasvavaid puid) lehtede järgi.	Metsaservalt paistavad kuuskede ja kaskede vahelt kollased (kirevad...) vahtrad.	
Ülesandeid on kasulik anda väikeste mõistatuste näol, näit. leida väikeste sakiliste servadega kollane leht (kask) või korjata igasuguse värvusega lehti, arvata ära, mis puu lehed need on.	Tasa leegiiseb mets (park).	E. Niit «Kastani loomad»
3. Erinevate puude lehtede värvuse muutumine, kolletumine ja puudelt langemise järjekord.	Meie ümber on kuldne ringmäng — varisevate lehtede nukker pidu.	E. Niit «Sügis»
Eriti kaunid värvitoonid tekivad ilusatel päikesepaistelisel sügispäevadel, kui on olnud tugev öökülm.	Värvikülluses säravad metsad on juba hõrenema hakanud (oktoobri algul).	
4. Puude seemned, viljad (nende kasutamisevõimalus ka mängudes) — kastan, tammetõru.	Metsa all on kirju lehevaip.	
5. Okaspuud (mänd, kuusk).	Me jalge all on lehevaip nii lustilikult kahisev, täis salajuttu, sahisev.	J. Oro «Sügis», «Sügise võtud»
6. Tunda 3—4 puuliiki tüve järgi.	Sügislehti puistab puu.	
7. Põõsad (lumemari, sirel, läätspuu). Marjapõõsad.	Puudeneb kollaseid lehti.	
Lehtede värvus sügisel.	Puud rüüs või raagus.	
8. Puude ja põõsaste erinevus.	Täis lehti ja kastanimune maapind (puudealune, ...).	
	Tuul viib puudelt viimased lehed.	
	Mets (park) on raagus (hilissügisel).	
	Mets on raagus ja tuhmunud, kuid ta pole nukker (nukrus algab vaatajast, kel on kahju lahkuvast).	I. Tokmakova «Sügiseseid lehed»
	Läbi raagus salu ...	

SÜGISLILLED

1. Aasad on juba ära õitsenud. Lilli jääb igal pool üha vähemaks.
  2. Aed. Eraldada ja nimejada sügisilli (saialill, aster jne.), mida laps kõige rohkem näeb koduümbruses, kodus vaasis jne.
  3. Korjata lillepeenral efektiivaltikult lilli v a h e s e s koguses, et vaasis iga õie ilu välja paistaks.
- Lilled asetame alati vette (miks?).
 Koostame sobivaid kimpe värvuse ja varre kõrguse järgi.
 Paigutame lilled s o b i v a t e s e vaasisdesse:

põllu-,
 aasa- ja
 metsalilli.

Korjame ainult vajaduse korral ja hästi v a h e
 — lilled on oma kasvukoha kaunistamiseks,
 laseme neil õitseda ja kasvada.

4. Sügisese looduse ilu. Selle hoidmine. Puudest, põosastest, lilledest moodume efektiivaltikult, neid riivamata, murdmata, tallamata.

PUU- JA AEDVILJAD

1. Puu ja aedviljad on valminud. Tunda välismise (värv, kuju, suurus), maitse ja kompamise järgi puuvilju (õun, pirn, ploom...) ja aedvilju (porgand, kaalikas, peef, kapsas, kartul, sibul...).
- Teada, kuidas neid toiduks tarvitatakse (toorelt, keedetult jne.).

Lumemütsid sireelite ripsmeil (lumi oktoobris).
 Nüüd enam õites aas ei sära.
 ... naeratab lilleke tasa.

Ilmaennustus:

1. Kui lehed hakkavad kolletama ja puud raagu minema ladvast, võib oodata varstist talve tulekut.
2. Kui lehtpuud sügisel hakkavad raagu minema altpoolt (enne lähevad kollaseks ka alumised lehed, eriti kaskedel), siis jääb talv veel fükikeseks ajaks taevasse.

V. Sõelsepp
 «Tomatite tütar»

Õuntest lõhnavad aiad.
 Õunte poisatust aiast kostab.
 Matisvaid õunu punab puudel.
 Sibulakimbud ripuvad seinal.

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
------	----------------------------------	-------------------------

2. 1) Vaatlused 4-aastaste lastega seome jõukohase tööga, nt. lehtede vaatlemine nende riisumisel; lillede vaatlemine nende ümberistutamisel lillepottidesse; kõogi- ja puuviija vaatlemine nende koristamisel peenralt, viljapuudelt (sügis — saagikoristamine); pinnasevaatlus ümberkaevamisel (lapsel on väikesed töövahendid).

2) Selles vanuses ei ole lapsel veel kadunud (hävinud) loomulik huvi töö vastu. Laseme tal töötada, rõõmu tunda oma jõukohasest abist; mitte hävitada seda kõike head, mis on temas veel säilinud. Last tuleb innustada, ergutada, tunnustada.

3) Kujundada hoidlikku suhtumist tööriistadesse: puhastada mullast, kuivatada, viia ettenähtud kohta.

SEENED JA METSAMARJAD

1. Metsamarjad (pohl, vahest võib leida sep-tembri algul ka mustikaid). Tähtis on, et laps võtaks osa metsamarjade korjamisest. Oma käega korjatud mari on magusam.

2. Seened: puravik, kukeseen, pilvik, kärbeseen (mittesöödav).

Seenel käimine teeb lapsele suurt rõõmu. Kannatlikult õpetame neile söögiseente tundmist, hoiatame last mürgiste seente eest.

H. Mänd
«Kodu»

O. Saar
«Tööd»

J. Aleksejev
«Punapuravik»,
«Kärbeseen» jt.

Jõhvikas punab nagu poleks midagi juhtunud, ei karda ta külma ega lund, läheb veel maitsvamaks (sügisel).

Seened peidavad end rohupähnasse ja pudenud lehtede alla, ainult ilusad punased kuid mürgised kärbseened paistavad kaugele.

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
<p>VILJAPÖLLUD</p>	<p>Vili on küps. Kombineid koristavad vilja. Vili → jahu → leib. Leivast lugupidamine. Tühi ja külm on kõrrepõld (hilissügisel). Oraspõld on roheline. Teada tuttavate taimede nimetusi ning nende kasvukohti — aias või mujal, täpsemalt:</p>	<p>Vili lainetab su eel. Kiigub nisu, kiigub rukis, tugevad neil pead on kukil. Leib viljapeades. Üksnes oras uudistab erksalt ja rõõmus püsib, sadagu lund või rahet. Oraspõld on nagu suur roheline sametvaip.</p>
<p>aias, põllul, niidul, metsas.</p>	<p>Rohi närbub. Külm võtab rohu ära. Seos: ilmad jahenevad → öökülmad → roht- taimed närbuvad.</p>	<p>H. Mänd «Šai»</p>
<p>III. PUTUKAD</p>	<p>Putukate (säask, kärbes, liblikas, sipelgas jt.) vähenemine, kadumine. Osa putukaid poeb samblasse, pinnase ülemistesse kihtidesse, langenud lehtede, lamavate tüvede ja kivide alla. Teised ronivad kändude ja lamavate tüvede lahtiiste koorde alla, puuõntesse, koorelõhedesse ja pragudesse. Sealsamas talvituvad ka paljud liblikate vastsed. Mitmete putukatele on talvekorteriks muhi- augud, väikeste näriiliste urud, liivaherilaste käigud.</p>	<p>Koltunud lehtede all ussike otsib varju.</p>
<p>Mõned poevad talveks suurte taimede õnn- satesse varfesse. Putukate vastsed, kes elutsevad pinnases, tungivad sügavamale, kus pinnas ei külmu.</p>		

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
IV. LINNÜD		
1. Lindude äralend soojale maale. Väikus metsas (pargis).	Oma kodusoo jätavad maha pikajalgse kured. Sügis rändlinde joonistas õhku. Üksaaval kostis kluu-kлуу madalalt pilvel. Siis läksidki linnud. Lahkuvate lindude kurblik kisa. Lindudest oksad on tühjad. Linnuke väikene nukrana näib. Ühe puu otsas on mahajäetud varesepesa. Tuvi sibleib ringi märjas liivakastis.	E. Esop «Punased vestikesed» J. Oro «Värvukesed»
2. Nimetame õuealal lendavaid linde (tuvi, varblane, rasvatihane, vares jt.). Võrdleme neid suuruse, sulestiku (ilu), käitumise (tegevuse) ja häälitsemise järgi.		
3. Heatahtlik suhtumine lindudesse. Lindude toitumine ja toitmine. Sügavat mõju avaldab kodu ümbruse looduse ilu. Oma kodus (koduümbruse) järel saavad uuteks iluallikateks kodukohta metsad, põllud, niidud, järved ja kingud. Armastus looduse vastu süveneb järk-järgult.		
V. LOOMAD		
1. Koduloomad.		
Kassil on teravad küüned, mille abil ta saab puu otsa ronida, hiiri püüda. Teravad hambad võimaldavad süüa liha, kala. Pehmed käpad, hääletu kõnd. Kümised on peidus padjakeste vahel. Kassipoja välimus: emast väiksem, mängib lõngakeraga. Emakassi hoolitsus poja eest. Võõrast kassi ei tohi katsuda, puutuda, silitada (haigused).	Valged käpad, vestki ees, nurrus käib me jahimees.	V. Sõelsepp «Kuidas Kuif kiisupojast päris kass sai» E. Esop «Kass» H. Mänd «Seitse pait»

Koer. Erineva väljumusega koerad: suured ja väikesed, pika ja lühikese karvaga, kikkis ja lontis kõrvadega.

Koera erinevad ametid (inimese abiline): majavalvur, veokoer, karjakoer, uppujate pääsja jne. Kaitseb peremeest.

Käitumine võrraga: uriseb, haugub, võib hammustada.

Võrast koera ei tohi narrida, puutuda.

Kutsikas — koera poeg. Kutsika väljumus, erinevus täiskasvanust koerast (väiksem, lontis kõrvadega, liikumisel kohmakam).

Koera hoolitsemine kutsika eest.

Kass ja koer elavad inimese juures ja on koduloomad.

Inimese hoolitsus koduloomade ja nende poegade eest.

Kassipoja ja kutsikaga ei tohi kaua mängida, nad on veel väikesed ja vajavad rahu.

2. Metsloomad.

Tunda pildil ja osata nimetada jänesit, oravat, rebast, huntii, karu, siili.

Teada, et nad elavad metsas ja on metsloomad.

Mida enam laps linnudest ja loomadest teab, seda enam pakuvad nad talle meeldivaid elamusi.

Kui hea on kohata sõbrakesi: tuttavaid linde, oravat jt. loomi.

A. Prokofjev
«Sellest lugulaulust loed, kuidas sai kassiks kassipoeg»
(osaliselt)

E. Esop
«Koer»

V. Sõelsepp
«Miks Kuif kiisupoeg Muriga riius on?»

I. Tokmakova
«Hulkuv kass»

J. Oro
«Väike jänes»

H. Mänd
«Hüva roog»

E. Esop
«Karu», «Siil»

G. Rootsi
«Turris siil»

Orav päikleid sarapikus usinasti naksutab.
Mida kauem on siilid väljas, seda pikem tuleb sügis ja enam viibib talve algus.

I. ELUTA LOODUS

ILM.

1. Võrdleme: külm — soe,
tuuline — vaikne,
form,
päikesepaisteline — pilves —
udune,
kuiv — sajune.

2. Udu, Maapinna lähedal on alati veeauru. Veeaur muutub väikesteks veepiiskadeks, tekib udu. Kui udu on väga tihe, siis ei näe autod ja bussid sõita. Udu segab laevade ja lennukite liikumist. Udu ei kesta kaua. Tuul ajab udu laiali.

3. 1) Päike soojendab vähem. Päikese vaatlusi korraldame sügisele ühest ja samast kohast, närima muudatusi päikese teekonnas. Päevad lühenevad, ööd pikenevad. Päikese näiva teekonna muutumisega taevavõlvil (päikese tööpäeva lühenemisega) kaasneb vee-
maapinna- ja
õhuteperatuuri

muutumine (langus).

2) Loojangutaevas, Ilu, värvid. Kauakestva ehapunaeg (suvel) on möödas. Septembrikuu loojangutaevasse tuleb lillat, hallikaslillat jt. värve juurde.

Sügis hakkab endale teed rajama, võites suvel üle tema rikkused. Ole kõrge läbipaistva taeva-laotuse sõnuvad pilved. Pilvede taga päike särab. Ma pilvede aabitsat loen. Puhtas helesinises taevas mõned violetised pilvenutid. Puulatvadel kihutab ägenev tuul pilvi. Taevas raske pilvede koormast. Maru mühisest hoog. Kuulata kohinat kaugelt. Põhjapoolt tuuled valjemalt puhuvad sügise algust. Tuul väljal ulab. Hoofti tormiks paisub röske tuul. Tuul ent enustab formi-nukrusevärvit õhtut. Vingelt vihiseb sügisetuul. Juukseid sassib raske tuuleil. ... üles keerutas kohutav torm. Ümbrus upub finasesse ütu ... Udu varju jäävad nurmed ja niidud. Udurätt varjutab õhtused tähed. Kõik on üleni nüüd udus: taevas, meis ja maa.

Päikese kiirtes paitav hüvastijätt. Ja pimedad õhtud. Ja õõ on nii pikk. Ja hommikud kaua kastes (september). Oleks kurb kui kaunis hommik nägematult kaoks. Nüüd pilvemaal on sügavilla. Päikese kahvatu kuma ... Hääbuva valguse muusika. Kitsas viir punab silmapiiril. Eha kumab, päike magab. Jahe õhtu tuleb hämarikuga. Helendab õhtuste tähtede kiir.

Taevas kiirgavad tähed. Meid tervitab puudeldavust tähtedest rõõmus filin. Jälle sädeleb Linnutee. Tähed taevas paistavad imehiilguses. Ööl on juba mustem kuub, taevas küpsevärvi kuu. Videvikult tiivad laenab õõ. Kaunisti kumab kuu. Kuu üksi oma pikka teed käib,

J. Oro
«Oktoober»

Tšujako
«Tugev tuul»
H. Mänd
«Tugev tuul»

I. Lember
«Seitse kosmo-
nauti»

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
3) Kuu, tähed, vahest ka virmalised (enamasti septembris).	(öösel) ööl kord nagu puhkaks, puutuks puude harju — näen tema valget rüüd ja musta varju. Kuu läks looja. Pime pilkane õõ kattis kuu ja tähed. Põhjavalgus nii punane näib.	J. Kaplinski «Ma ei kardä vihmas»
4. VIHMA. Vihma sajab vihmapiilvest (pilvest). Võrdleme sügisest ja suvist vihma: sügisvihm on kestvam, tihti (sagedamini) tibus peenikest vihma.	Raske lääneituul ... Väljas laulab vihmatilk: tsilk-tsilk-tsilk. Käes sügisene pööripäev.	J. Kaplinski «Ma ei kardä vihmas»
Varasügisel võib esineda äikest (ilmaennustus).	Karge õhtu, külmetus. Rohi krabiseb kui astun, muusika ses krabinas.	V. Luik «Sügiselugu»
5. Sügishommikuti on maas hall. Hall on veeaur, mis külma puhul (öösel) muutub jääkristallideks. Ta tekib niiske õhu kokkupuutumisel jahtunud pinnaga (taimed jne.).	Jää... igas veetilgas... Järjest külmemaks muutub taevas.	V. Luik «Sügiselugu»
6. Pikkamööda langeb temperatuur (seome päikese teekonnaga taevas) ja umbes septembris lõpus algavad öökülmad. Esimene külm õhus jääb natuke maha külmast maapinnal.	Nukravõitu legendikud laiad.	H. Mänd «Ei jõu üle lugeda»
7. Jahtuvad nurmed, niidud, veekogud.	Jääkirme haprus. Kirmetis kõikides ojades. Järve sinipind nii vaikne, sile. Metsaojas pais- tab iga kivike, iga rohulibleke. ... ümber mähisevad veed.	H. Mänd «Ei jõu üle lugeda»
8. Jää veeloiikudel. Päeval sulab, öösel tekib uuesti (miks?). Vesi veekogudes on läbipaistev (kevadel sogane).	Sammub sügis põhjakaarest. Hallid pilved madalal maapinna kohal. Taevas tinakarva. Taevas madal ...	R. Parve «Sügismaastik»
9. 1) Hillisügist iseloomustab järsk temperatuuri langus (ilmad muutuvad külmemaks). Hommikuti levib maa kohal tugev külm.		
2) Simillid pilved rändavad aeglaselt üle		

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
<p>nukra maastiku. Tihvi on pilved madalad, hallid (tinahallid). Taevas on siis hall (tinakarva), selginemistefta. Ilm on udune ja sombune. Vihm on pikaeajaline, maapind porine. Külmu vihm vaheldub lumelõrftisiga.</p>	<p>Maast käivad nüüd üle külmad sajud. Huikuvad pilvesagavad puistavad rabinäl külma vihma.</p>	<p>J. Blagina «Sügis»</p>
<p>3) Hlilissügis annab meile napilt valgust ja soojust, ainult harva keskpäeval näitab end päitke.</p>	<p>Taevas on pilves, päevad on päikeseta, tähtedeta ööd.</p>	<p>K. Põldmaa «Värvide poeesia sügismetsas»</p>
<p>4) Külmu hõljub põldude, niitude, väljade kohal.</p>	<p>Porikarva rõsked rajad, jahedaks jääb muld. Sügis on igav ja hall.</p>	<p>(valikuliselt) M. Nurme «Sügislaul» (valikuliselt)</p>
<p>5) Maapind külmeneb. Loodus valmistub talve vastuvõtuks. Öökülmad kaanetavad veelotke, järvi, soid jne. Sügis lõpeb veekogude jahtumisega (külmutamisega).</p>	<p>Porikuu sadudes... Hallis sügishämaruses... Üle tühja ja lumeta maa levib tulev külm. Tuule tuhinal... Tuule hoogudel, formi pilvedel sõuab sügise üle väljade.</p>	<p>(valikuliselt) M. Nurme «Sügislaul» (valikuliselt)</p>
<p>10. Muudatused inimeste riietuses olenevalt ilmast. Ilmast lähtudes määrame ka laste tegevuse õues viibimisel, valime töövahendid ja mänguasjad.</p>	<p>Üle tühja ja lumeta maa levib tulev külm. Tuule tuhinal... Tuule hoogudel, formi pilvedel sõuab sügise üle väljade.</p>	<p>(valikuliselt) M. Nurme «Sügislaul» (valikuliselt)</p>
<p>Huvi loodusnähtuste vastu on lapsel suur. Ta tahab kõike näha, katsuda, teada. Teadmised millal ja miks see nii on, teevad lapsele rõõmu ja suunavad last omakorda loodusnähtusi veel tähelepanelikumalt vaatama, jälgima.</p>	<p>Üle tühja ja lumeta maa levib tulev külm. Tuule tuhinal... Tuule hoogudel, formi pilvedel sõuab sügise üle väljade.</p>	<p>(valikuliselt) M. Nurme «Sügislaul» (valikuliselt)</p>

II. TAIMED

Ilmade jahenemine põhjustab muudatusi taime-riigis.

1. PUUD, PÖÖSAD. Lehtpuude värvuse muutumine sügise kulgemisel. Võrrelda nähtu- suviste vaastustega (lehtede värvus suvel, sügisel). Iga pöosa- ja puuliigi (kask, vaher, tamm, sirel jt) lehed on erineva värvusega.

Roheline asendub värvigammaga. Eraldame värvitoone.

Kase lehed värvuvad kuld kollaseks. Väikse ilmaga heidab kask oma lehti maha ühtlase ringina. Vaatleme lehtede langemist (hõljuvad õhus, keerlevad)

vaiksel sügispäeval ja tuulise ilmaga.

Vahtra sügisrüüs leidub kõikvõimalikke punaseid toone, oranži, roosat, lillat, pruuni, kollast, rohelist. Mõnel lehel on isegi iga hõim isevärv. Märkame ja eraldame ühe ja sama värvi erinevaid toone. Igal sügisel (ole- nevalt ilmast) värvuvad vahtrad isemoodi. Kui on olnud soe ja korraga läheb külmaks, tõmbuvad rohelised lehed kas kollaseks või pruuniks. Pikaldane, parajalt jahe, päikese- paisteline sügis on kõige sobivam värvide segamiseks.

Lepp ei loobu kunagi oma rohelisest värvusest. Ta lehed langevad isegi maha rohelistena.

Juba kasel kuldseid lehed. Kollaseks tõmbuvad kased, Kaskedel kolletusjärg. Kaskedes kollendab kuld. Kask kuldsest särab. Kasekulla küllus. Teede ääres kaskede katkemata kollased viirud. Päikese kollane kask õuelumes (lumi oktoobris). Lehti puudeilt tasapisi langes. Oma viimaseid lehti laseb maha kask.

S. Talv
«Kaseokstelt
langeb kuld»
E. Esop
«Lõbus sügistuul»
M. Nurme
«Langeva lehe
laul»

H. Relve
«Vahtra on
sünnipäev
sügisel»
(vaikuliselt)

Puude okstelt sajab nagu siidi, pudeneb kui kuldla lendavat. Kulla sees vahtrad, kohisev kasesalu. Ees vahtrakroonid kumavad. Vahtra- tes punetab sügise algus. Järskpuhanguti kus- tutavad tuuled vahtrate värve. Maast purska- vad vahtrate leegid. Puude raagus oksad, mis veel eile lehekoorma all paindusid, on pärast hallaööd ja marutuuli paljad. Alles hämaras hakkavad silmad päriselt nägema, lehtede värvid saavad puhtaks ja eredaks enne öösse kustumist. Septembris lehti pillub tuul.

«Loodus kutsub»
pildialbum

V. Luik
«Võtke»

R. Stevenson
«Sügisilõkked»

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
Pihlaka lehed värvuvad kollaseks, pruuniks või punaseks.	Haavalehed vaikselt värisevad. Leegitsevad haavad. Nii kirevad on haavikud. Punav haavapuu, ... mari.	I. Tokmakova «Pihlakas» I. Tokmakova «Tamm»
Haab on ergavalt punane, oranž või tumepruun.	Heledalt õõtsuvad pajud, nende hõbedaid lehti langeb. Märkamatu! jõub sügis metsa, parki. Puud ja põõsad jätvavad pidulikult hüvasti soojade ilmadega.	G. Vieru «Lehed»
Tamm muutub igavalt pruuniks või punakaspruuniks.	Ehitkollast sügist südames hoiab salu. Täna leegitseb mets (park). Mets (park) kingib oma viimast ilu. Pohlapunased palud.	J. Liiv «Nõmm» J. Smuul «Paju» O. Saar «Niimoodi»
Paju, kastan, saar — kollaseks. Üksikud pärnalehed hakkavad kolluma juba suve keskel. Lehesadu toimub pärnal kiiresti (kasel mitu nädalat).	Veidi röktes kuid läbipaistvas ja karges sügisõhus sätendavad värvilised lehed pimes-tavalit kuldsetena, leegitsetes purskava tulena, kõneldes leebelt kollastena, sosistades vaikselt rahuga me jalge all. Eks kafa nüüd puistesid lehtede kuld. Kuldne vaip iga õõga on paksem. Varisend lehtedes särab veel viimseid heiki mõõdunud suvepäevade ilu ja vaiksne mõte. Lõpeb kollase toretsev võidukäik. ... värv, mis eile kustus. Lehitu mets. Öhk on puhas ja läbipaistev. Tuule kantuna lendlevad lehed kurba kohinat tehes. Tuul kõlinal lehti raputab maha (teele). Meelilahustavalt hõljub õkste müha. Mets nii tume, fõsine ... õõtsub sünkste kohinaga. Puud kohisevad kauda, kauda, neil juft on fõsine ja tark. Nüüd vaiksne pidu-	M. Kesamaa «Kui külm kipub tupp» E. Esop «Sügisel» «Sügisvärviliseks» H. Jürisson «Tuli sügis värvidega»
Sirelil püstivad lehed küljes ja jäävad roheliseks kauem kui enamikul puudel ja põõsastel.		
Mändidel langevad vanad okkad. Kuuselates on uued käbid.		
2. Palju kauneid värve: kollast (kuldkollane, sidrunikollane, oranžikaskollane) — (pargis), kõige rohkem siiski kollast. Vihmase sügise puhul on aga kõik puud enamvähem ühesuguselt tuhmitult kollakaspruunid.		
3. Sügise metsa (pargi) ilu helesinise taeva taustal, värviliste lehtede ilu maapinnal.		
4. Park (mets) muutub pikkamööda läbipaistvamaks, valgemaks.		
5. Vaikus sügiseses pargis (metsas), iga heli on kuulda kaugelt.		
6. Lehelanguse tähtsus:		

- 1) Puud vajavad (joovad) palju vett, mis aurab lehtede kaudu. Kaotades lehed, kohastuvad puud talvise kuivusega.
- 2) Laialehelised puud, puude oksad murduksid talvel suure lumekoorma all.
- 3) Suurt kasu toovad mahalangenud lehed maapinnale, taimedele, loomadele. Kuude ja aastate jooksul lehed kõdunevad, tekib huumus jt. toitained, mida läheb vaja uute lehtede, õite ja võrsete kasvamiseks.
7. Meisa, pargi ilu peame ise nägema, siis oskab lapski ümberringi vaadata, küll oma silmadega ja ka meie pilkude abil.

8. Metsaannid sügisel.

Marjad (pohl jt.).

Seened. Eraldame söödavaid ja mittesöödavaid seeni.

Sügiseseid seenemetsad on nii värvikirevad, et iga laps peaks sellest ilust osa saama.

9. Sügisel valmivad paljude puude ja põõsaste viljad ja seemned (seeme on vilja sees), toimub nende laialikülvimine. Seemnest kasvab uus puu, pöösas, saab alguse uus elu. Nt. tammetõrus on peidus terve tammepuu (vaatame idanenud tõrusid).

Septembris langevad maha sarapuupähklid, tammetõrusid ja vahtra tiivulised seemned jt. Saludes punetavad pihlakamarjakobarad.

aeg on looduses, Tuulevaiksel tunnil leht ei puuduta lehte, latv ei sahise. Kuuldamatult kumisevas vaikus. Sirutan vaikuisele kui heale sõbrale käe. Metsas on tunda sügiseste lagunenud lehtede lõhna. Küll on meie salus hea, iga pöösast tunnend-tead.

Toores ja valmis — kahtemoodi marju kandes on kadakapuu, Pohlad punased vaiguste mändide juuril, Pohlapöösad puna pillavad. Sambla-soodel helgivad mätsitel punapöselised jõhvikad. Kõik mättad on täis ilusaid marju.

Vihmaste soojade ilmadega on seenemets seenerikas. Ta lõhnab, ootab ja kutsub.

Palju näeb sügisese seenemetsas tähelepanelik külastaja: punase kübaraga haavapuravikud, rohedad ja roosakad pilvikud, libedad kaseriisikad, lõhnavad kuuseriisikad jt.

Suurtel vanadel kändudel suruvad end üksteise ligi peenejalgsed kännuseened.

Pilvikud tõstavad kaabusid.

Puult langeb viil ja leht.

Sügis lille asemel maalib tuules lendava seemne.

Päikesest valgustatud metsalagendikul punetavad pihlakamarjakobarad.

K. J. Peterson
«Sügis»
(valiikuliselit)
M. Kesamaa
«Sügisel laul»
V. Söelssepp
«Kolm puud»

L. Andre
«Sügis»
V. Villandi
«Sügisemets»,
«Sügis punab»
M. Kesamaa
«Me käime metsas...»

J. Liiv

«Mets»

E. Esop

«Kärbeseen»

J. Aleksejev

«Pilvikud»,

«Kivipuravik»,

jt.

J. Kaidla

«Seenel»

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
<p>10. 1) Lilli jääb aasal, metsas, põllu ääres, igal pool üha vähemaks (on ära õitsenud). Sügiseses lillevaibas on peamiselt kollast (nagu lehevaibaski) ja valget värvi.</p> <p>2) Lillepeenra vaatlusel tuleb meelde suviseid vaatlusi ja harjutame lapsi lilli tundma kirjelduse järgi, mõne iseloomuliku tunnuse järgi: varre kõrgus, õite ja lehtede kuju ning värvi.</p>	<p>Kustund on lillede värvikangad niidul ja põllupeenral. Õues külmunud kresside kurbus. Kõpseid seemneid kannavad nüüd kevadised (suvised) õitsejad. Nüüd kohtumas on leht ja lill. Kõige kaunimad lilled kohtuvad sügissadudes, uinuvad lume all valges vaikus. November. Õisi pudeneb halla. Ma halla eel tõin lilled tuppa, et veel nad haljad püsiksid.</p>	<p>G. Rootsi «Kanamuna ja kastanimuna» E. Niit «Kastani-loomad» A. Žukovič «Sügis»</p>
<p>11. Rohi kohtub, närbub.</p>	<p>Rohi kolletamas nurmel, heinamaal.</p>	<p>K. Põldmaa</p>
<p>12. Muudatused taimeriigis peale esimesi öökülmi. Nt. lilled närtstivad.</p>	<p>Lehtede langemise ja külmavõetud taimede hääl.</p>	<p>«Nurmelt ja niidult» (valikuliselt)</p>
<p>13. 1) Leib on põllumajanduses, veanduses, kaubanduses ja paljudel teistel kuisealadel töötavate inimeste töötulemus. Teda tuleb austada, temast lugu pidada, nagu tegid seda meie esivanemad.</p>	<p>Ükski puuleht ei liigu, lilled longus. Lõkked lõantes ja põldudel: kollane, punane ja pruun, hall nukrus... küpsenud marjad.</p>	<p>D. Vaarandi «Sügisel»</p>
<p>2) Vanasõnad leivast.</p>	<p>Kasvas tera põlluhällis, nüüd ta ruuges viljas hällib.</p>	<p>O. Saar «Sügis</p>
<p>3) Leivaga seotud kombestik;</p>	<p>Vaikuses valmivad viljad. Kesk nurmi täis valmivat vilja.</p>	<p>tulemises», «Leivalõhnaline»,</p>
<p>leivatoidud, leiva toiteväärtus, hoidmine ja säilitamine.</p>	<p>Helendab kollana valmind viljade väljade viir.</p>	<p>«Läbi mere», «Põld»,</p>
<p>4) Teravilja koristamine. Rukis, oder, nisu, kaer.</p>	<p>Töö usinus siin viljakandvas ilus.</p>	<p>«Salad ja maiad»</p>
<p>Vanasti lõigati teravilja sirbiga, siis vilja-lõikusmasinaga, tänapäeval kombainiga.</p>		

Sisu	Väljendid, kujundlikke üflemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
<p>5) Vilji on koristatud, viljaterad salvedesse veetud. Nad on jälle sarnased nendega, mis kevadel maha külvati.</p>	<p>Sügispäevade hallusse mahtub tühi kõrrepõld. Tühi ja külm kõrrepõld ... pilvede all. Lage kõrrepõld.</p>	<p>O. Saar «Tuuletaju» H. Mänd «Leib»</p>
<p>6) Teraviljast tehakse tangu, mannat, jahu. Jahust valmistatakse leiba, saia, küpsiseid, kooke, makarone, nuudleid jne.</p>	<p>Ainus haljendaja oras põlluraal. Sügisvärve kannab muld — ruuge, kollane ja kuld.</p>	<p>M. Raud «Sügiselaul»</p>
<p>7) Võrdleme koristatud viljapõlde (põllud on lagedad, avarad, seal näeb kaugel) suviste viljapõldudega.</p>	<p>Põld heledalt ehteid ära andnud, ... vilja ... kandnud. Vilji saab küpseks ja uus tärkab taas. Sügisese rohke rikkuse põld meile annab. Üksildane on põld. Tühjus põldude ilmes. Lõppenud kõik töö. Ja siiski see paljas põld idanemiseks küps.</p>	<p>M. Kesamäe «Keda kiita leiva eest» (valikuliselt)</p>
<p>8) Sügisküünd, sügiskülv.</p>		<p>K. Põldmaa «Leivalaud», «Rukkikülv» (valikuliselt)</p>
<p>9) Talivilji on külvatud, Soojal sügisel kasvab rukkioras suureks ja tihedaks.</p>		
<p>10) Oma sädeleva rohelusega toob oraspõld ümbrusesse tublisti ilu ja värskust. Oktoobris lõpeb orase võrumine ja taimed valmistuvad talvitumiseks. See on meie roheline leivalaud, mis jääb talvel lume alla puhkama.</p>		
<p>11) Vanasõnu külvist, orasest.</p>		
<p>12) Leib on tõenäoliselt ka järeltulevate põlvkondade põhitoiduaine ja laps peab juba varakult oma silmaga nägema, võimalikult põhjalikult kogema leiva sündi, teada saama, kui suure hulga inimeste töö meile leiba toidulauale annab.</p>		
<p>14. 1) Septembris võetakse kartuleid, püüdes lõpetada see töö enne külmade tulekut. Mullast puhastatud kuiv kartul veetakse vastuvõtupunktidesse, osa panakse kuhja, kaetakse kinni. Valitakse välja seemnekartul.</p>		

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
2) Koristatakse kaalikas, naerid, porgandid, peedid jt.		M. Nurme «Sügiskülv»
3) Oktoobris koristatakse viimased kapsad.		E. Esop «Kartulipõllul»
4) Sügis on saagikoristamise aeg. Saak — töö tulemus. Tuletame meelde kartuli, juurvilja jne. kasvatamist alates kevadest oma aiamaal, maal vanavanemate jt. juures koos täiskasvanutega. Laste jõukohast osavõttu (tööd) nendel töödel (täiskasvanute abistamist).		O. Saar «Üks tähtis kuu» Ungari rahvalaul «Kapsas»
15. Sügissaaduste küllus turul, poes. Toidud (salatid jt.).		V. Sõelsepp «Porgand»
Täpsustame teadmisi sellest, mida annab meile põllutöö ja kuidas inimesed kasutavad selle töö vilja.		
16. Jätkub sügisküünd, mis kestab külmadeni. Küntakse üles kesapõid, tulevased viljapõllud. Ülesküntuna läheb maa puhta (valge) lume alla puhkama. Järeldus: sügisel ei piirduta ainult saagi koristamisega, vaid püütakse tulevaks aastaks head saaki kindlustada.		O. Saar «Vanaema rohud», «Maia sügis», «Vanaema aed»
17. Viljapuuedades võetakse maha pirnid, õunte tali- ja sügisordid, tehakse suurpuhastust ja eitevalmistust talveks. Toimub sügise maapinna ja puualuste ümberkaevamine ning väetamine. Puude võrad harvendatakse, istutatatakse uusi puid.	Õunad vaikiavad õunapuu ladvas. Külluke suve on siin selles punases õunäs. Õuntest lõhnavad ööd. Aeg-ajalt kastefiliku ja õunu sejab puulit. Õunalõhnade vahele... Pirnid kukkuvad puist.	V. Luik «Turg» H. Mänd «Kodu» G. Sepp «Sügise kingid» K. Tangrökulijje «Neli öde»
Laps peab seda nägema ja jõudumööda sellest ka osa võtma (mitte ainult eemalt vaatama).		

18. Marjapuuaedades kaevatakse muld pöösaste all ja väetatakse. Lõigatakse vanad oksad.

19. Meenufame kevadisi aiataid, võrdleme sügisestega. Sügisfööde fähitus ja vajadus. Sügiseseid korralikud hooldustööd loovad eelduse järgmise aasta saagile.

20. Tõstame esile laste jõukohase abi sügisföödel. Ni. puude istutamisel aitas kasta, ajada muld peale, hoidis puu tüvest kinni jne. või kobestas mulda puude ja pöösaste ümber, võttis osa peenarde kaevamisest, riisus lehtii kokku, kiikus umbrohtu, tõi kartulipealseid kokku jne.

Laste jõukohast tööd hindame mitte ainult tema fööse suhtumise järgi, vaid ka tema oskuste ja harjumuste järgi teha tööd, abistada fähiskasvanuid, teha iseseisvalt, omal algatusel, viia alustatud töö lõpule, tunda rõõmu saavutatud tulemustest (kevadel, suvel hea hoolditsemine — sügisel hea saak jne.). Kui eelnevalt 5 aasta jooksul on last hoitud eemal igasugustest temale jõukohastest föödest, siis on fähiskasvanud juba teatud määral hävitanud lapse loomuliku huvi selle vastu. Taastamine on küllaltki raske. See õnnestub ainult pidevas, järjekindlas ja oskuslikus lapsega tegelemises. Üks aasta on lühike aeg selleks, et uuesti panna lapse silmad särava fööroõmuse. Vahest õnnestub!

Aiamaalt aiamaale peod mullas — ikka ja igavesti käed tegemist täis.

M. Kesämaa
«Augustis»

L. Tungal
«Mina aitan isa»

21. Laps kõnnib läbi looduse meiega koos, esialgu käest kinni hoides, hiljem juba oma päi, aga meie õpetust järgides.

III. PUTUKAD kaovad sügisel puukoore pragudesse, sambla sisse, mõned poevad käändude koore alla ja lamavad liikumatult, magavad talveund, paljud surevad.
Mesilased kogunevad tarudesse.
Putukate kadumise põhjused: külmade saabumine, toidu puudumine.
Külmade saabudes närsivad lilled, õietolmust toituvad putukad poevad peitu.
Selgetel päikesepaistelisel sügispäevadel (septembris) hõljub õhus palju ämblikuniite-härmaalõngu, mille küljes on ämblik.
Toimub ämbliku sügisränne.

Mardikad, kiilid, kärbsed ja kimalased, kõik on kadunud, pole kedagi näha.
Ussikesed ja tõugud on peitu pugenud.
Kuhu kadusid rohutirtsud ... viilumehed?
Ikka veel õites käib sumin.
Soe tuba põrnikal, sest ta elab mulla all.
Ilusatel vaikesel sügispäevadel lendlevad härmaalõngad maa kohal (ja langevad näole).
Sätendavad niidlojad hõljuvad üle põllu.

H. Runnel
«Sügis mesilas»

IV. LINNUD.

1. Linnude (varblane, leevike, tihane jt.) välimus, iseärasus, eluviis.
  2. Linnude lahkumine sügisel oma talvitus- aladele, Rändlinnud kogunevad parvedesse, valjuhääline sädin. Väikesed linnud lendavad ära kobaras, parves, kured kolmnurgas, haned rivis.
- Lahkumise põhjus: 1) külmade saabumine,
2) toidu puudumine.
- Külmunud maapind ja lumevaip teevad toidu- saamise võimatuks neile lindudele, kes toi-

Sügis on käes ja kurgede kolmnurgad kuulu- tavad lahkumist taeva all.
Leegivärviliste meisade kohal, kartulimulla hõnguses õhus ujub helisev kolmnurk.
Kaugele teele asuvad haned.
... saates rändlinnuparvi ...

M. Veske
«Pääsuke»

M. Raud
«Rändlinnud»
(osaliselt)

Fr. Kuhlbaars
«Teele, teele
kurekesed ...»

O. Saar
«Kured läksid»

Oktoobrikuul on peale sügisvärvide varuks veel mõned ilusad lindude rändparved.
Kuuled igatsevat huiget, juba lahkuvad meilt luigid.

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
<p>tuvad putukatest, mullas leiduvatest vastsetest, ussikestest.</p> <p>Veelinnud ei saa toitu kätte kinnikülmunud veekogudest.</p> <p>3. Rõhutame seosti: päikese teekond taevas — ilma jähenemine — rohttaimede närtsimine — putukate kadumine — rändlindude äralend.</p>	<p>Eemal läksid luige järel luik, Veelindude huiked kõlavad, ... ja vares teibal kraaksus pikka sadu.</p>	<p>A. Krestflinski «Kurgede lend» E. Enno «Kus mu väikene linnuke»</p>
<p>4. Rändlinnud, linnuparv, paigalinnud.</p> <p>5. Paigale jäänud linnud on kohanenud hillis-sügisel ja talvel vähest kättesaadavat toitu kasutama. Selleks on puude ja põõsastele jäänud seemned ja viljad, koorepragudesse kangestunud röövikud.</p> <p>Õlekuhjadest võib leida nisu-, rukki- ja odraferi, aia ja tee äärest ning põllupeenardelt igasuguseid umbrohuseemneid.</p> <p>6. Osa metsas elavaid linde (tihane, leevike jt.) tulevad hillisügisel ja talvel asulate ja elamute lähedale, et sealt kergemini toitu leida.</p> <p>7. Laste ja täiskasvanute abi: 1) toidumajakeste ja -laudade ülespanemine, 2) pidev, järjekindel lindude toitmine.</p> <p>8. Lindude tähtsus looduse tasakaalus.</p>	<p>Metsa ilmusid talikülalised. Kase peenikestel okstel kiiguvad ja katkuvad urbi väikesed urvalinnud. Punapugulised leevikesed armastavad pihlakamarju. Söövad nad vähehaaval, kiirustamata. Puude all hakkas kostma hõbehäälsset sirinat. Siidisabad on kohal. Pihlakatelt viivad marjade ilu hallräästad, siidisabad ja leevikesed.</p>	<p>J. Smuul «Tormipoeg» J. Oro «Viimne talulind», «Värvukesed» Palju huvitavat raamatutes «Eesti loodusluurikat» ja «Eesti luulet»</p>

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
V. LOOMAD.		
<p>1. Laiendame, süvendame ja täpsustame olemasolevaid teadmisi kodu- ja metsloomadest, nende eluks vajalikkest tingimustest. Nt. koduloomad elavad inimeste juures, ei karda neid. Inimene loob vajalikud elutingimused. Vabas loodusel hävivad või otsivad uut peremeest. Koduloom toidab ja katab inimest. Nt. lambait saab villa, villast tehakse, kedratakse lõnga. Villasest lõngast kootakse kampsuneid, kindaid, salle, müste, sokke jne. Sellepärast peetakse lambaid.</p>	<p>Võisin tallekese sülle, vastu pehmet villipead surun põse. Meie kiisul on väike ümar pea ja väikesed kikkis kõrvad, silmad on pikiljud, väikesed, hämarikus on nad suured, ümmargused, hiilgavad. Selgetel sügispäevadel valmistab usin töömees siil endale sooja talvekorteri.</p>	<p>R. Parve «Kassilaul» O. Saar «Vanaema loomad» L. Tungal «Koera elu» E. Tali «Täheke», 8/70 G. Rootsi «Krusis sokid» «Kasutoojad» M. Rannu «Kuidas eesel kassiks hakkas» N. Rakovskoja «Truud sõbrad»</p>
Tuletame meelde koduloomade		
<ol style="list-style-type: none"> 1) väliseid tunnuseid, 2) käitumist (nt. koer sirutab jooksu ajal kaela välja, heast meelest liputab saba, hirmu puhul peidab saba jalgade vahele, tõmbab kõrvad longu, näitab hambaid), 3) vajalikkust inimesele, 4) inimese hoolitsemist koduloomade eest. 	<p>Üle aasade sügis astus. Roostes võiti oli tal taskus. Suve ukseid ta keeras lukku. Konn jäi uniseks, siil jäi tukku. Juba hommikused hallad ajavad konnad talvekortertesse.</p>	
<p>2. Metsloomad. Kardavam inimest, on kohanenud eluga vabas loodusel jne. Karvkatte vahetus sügisel:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) talvekasukas on soojem, 2) kaitsvärvus muudab nad vaenlasele nähtamatuks. 	<p>Vili on koristatud, hiired tulevad põldudelt talude juurde ja öökullid nende järel. Põldudelt jooksevad ära külasse hiired. Pint-pant, pint-pant tänaval kõnnib elevant.</p>	<p>I. Sokolov- Mikifov «Aasta meisas»</p>
<p>Talveuinak (karu, siil). Toidutagavarade kogumine (orav, põldhiir jt.), Mida kümemaks ilm muutub, seda vähemaks jääb loomadele toitu, seda vähemaks jääb nähtavale ka loomi.</p>		<p>G. Rootsi «Sameeloom» E. Esop «Pähklikoristaja», «Hunt»</p>

Sisu	Väljendid, kujundlikke ütlemissi	Lugemiseks, vaatamiseks
<p>Mida kümemaks nurmed ja salad muutuvad, seda tühjemaks nad jäävad.</p> <p>Seos: ilmastik, toit (on, ei ole), eluviis.</p>		
<p>3. Lõunamaa loomad: lõvi, ahv, elevant (pildil, loomaaias).</p>		<p>J. Tšerušin «Palavate maade loomad»</p>
<p>4. Kalade iseloomulikud tunnused: kaela puudumine, uimed, saba, keha kaetud soomustega. Kalade liikumine, toit, eluks vajalikud tingimused: vesi, põhjaliiv (-muda), veetaimed. Meres elavad kalad: kilu, räim jt., kellega laps kodus tihedamini kokku puutub. Nende välimuse erinevus võrreldes akvaariumikaladega.</p>	<p>Kala otsib sügavamat vett (sügisel).</p>	<p>I. Tokmakova «Kui kala magab»</p>
<p>5. Vihmaussid poevad talveks sügavasse, mittekülmuvasse mullakihisse.</p>		

LAPSE MEDITATSIION

Asjade olemusse süüvimine, elu seesmise väärtuse leidmine on üks inimese põhivajadusi.

Võngete (televisioon, raadio) vastuvõtuvõime on inimesel piiratud. Sellele viitab ka kurb tõsiasi, et paljud on minetanud kontsentratsioonivõime, on hajevil ja ummikus oskamatuses end valitseda. Veelgi enam — tuntakse hirmu vaikuse ning üksiolemise ees ning nimetatakse seda igavuseks. Kuivõrd sügav on aga inimtunnetus tegelikult!

Tavalise teadmise ja meditatsiooni vahel on suur erinevus: informatiivne teadmine (nt. müür on 32 m pikk) on äärmiselt pealiskaudne; meditatsioon on vaatlev, olemusse tungiv tegelikkuse tunnetamine. Meditatiivne seisund korrastab hingamist, kaotab lihastepinge, kaitseb agressiivsete välismõjude eest ning on eriti vajalik vaimseks hügieeniks. Viimase ülesandeks on eelkõige teadvuse vabastamise pingest ja «mina»-krambist. Meditatsioon ehk sisevaatlus erineb mõistuslikust järelemõtlemisest, hüljates ajutiselt igasugused isiklikud taotlused, mille tulemusena avaneb inimeses vaikuse püha ruum.

Meditatsiooni põhielemendiks on kordus. Selline on tegelikult elu element — südametegevus, sisse- ja väljahingamine, ööpäevade ja aastaegade vaheldumine jne. Sõnaline kordus ei vii mitte tuimale pealiskaudsusele, vaid intensiivistab mõtet, koondab tähelepanu, loob seesmise rahu, tasakaalu ja vabaduse. Ürgselt inimliku nähtusena on kordus vaieldamatult üks tähtsamaid olemiseseadusi.

Laps — väike universumi mudel — tunneb end korduva tegevuse juures imehästi. Näiteks selline toiming nagu taburetile ronimine ja sealt allahüppamine tekitab temas ka paarikümne korra järel enneolematut vaimustust. Samasuguse järjekindlusega soovitakse kuulata üht ja sama muinasjuttu või vaadata paljunähtud pildiraamatut. Kusjuures sugugi mitte uue kogemise eesmärgil, vaid selleks, et üha rohkem süüvida. Lapsel on tohutu kaasa- ja sisseelamisvõime, mistõttu põhjalik läbitunnetamine pakub talle rõõmu ning täiskasvanu abi ja tähelepanelikkuse eest on laps alati väga tänulik. Pildiraamatu juurde seletusi kuulates avaneb esemete ja nähtuste mitmekülgsus, kõik elustub.

Hämmastav on lapse süvenemine vaadeldavasse. Näiteks loomaaias ringi käies ei rahulda teda esmakordselt nähtud looma nimetamine. Võimalikult täpselt tahab ta teada vastust paljudele küsimustele: Kas see loom on kuri? Mida ta kardab? Kuidas ta käitub omasugustega? ... jne. Tundide viisi ollakse valmis süvenema looma olemusse või jälgima näiteks vee voolamist ojas. Ürgselt

terve vaimne püüd üks nähtus lõpuni tunnetada ja alles siis edasi minna on lapsel veel säilinud.

Mäng — lapse loomuline tegevus — pakub samuti ainet mediteerimiseks, tegelikkuse tunnetamiseks. Seejuures (kasvõi klotside või legodega mängides) elatakse välja oma arvamusi, kogemusi ja emotsioone teatud nähtuste suhtes.

Eelnevate näidete põhjal teeb raamatu «Die Führung der Kinder zur Meditation» autor Klemens Tilmann järelduse, et lastel on loomulik ehk spontaanne meditatsioonivõime ja ühtlasi ka vajadus süveneda. Vastasel korral kõik seosed lagunevad, kõik kaotab tähenduse ja korra ning laps tunneb, et ta ei suuda maailmas toimuvat vaimselt haarata. Ta ei ole rahulolematu teadmise vähesuse pärast, vaid kannatab tõeliselt, kui temalt on võetud võimalus rahu-likult süüvida, kui selleks pole kaasa aidatud.

Täiskasvanu peaks hoolitsema eelkõige selle eest, et laps kogeks enese ümber vaikust ja turvalisust. Meditatsiooni aluseks sobib pilt, koht pühakirjast, luuletus või laul; joonistamine ja näitemäng on samuti suurepäraseks võimalused ühte teemasse süüvimiseks. Lapsed ootavad jutustusi, mis on täis eredaid kujutluspilte, dünaamilisi sündmusi ja täpseid kirjeldusi. Meditatsiooni kestus võib olla väga lühike — peasi, et ta puudutab hingesügavusi ja muutub lapsele reaalseks eluvormiks ning määrab ta tegevust, mida ta nüüd kogeb korrasatuna ja õnnestavana.

Algselt tähistas ladina sõna «meditari» sõjaväelist väljaõpet. Algjärgendust vaimsesse valdkonda üle kandes pole sugugi raske järeldada, et inimväärse eksistentsi tagamiseks ja isiksuse kaitsejõu tugevdamiseks on tarvis teha harjutusi. Nende vajalikkust on tõestanud kõikide religioonide ajalugu nii idas (Zen, joga) kui ka läänes (roosipärjapalve).

Koostanud Marju Riisikamp

9 [10]-AASTASE ÜLDHARIDUSKOOLI ÕPPEPLAANI PROJEKT

I.

Kohustusliku üldhariduse saab laps põhikoolis. Põhikoolil on kaks astet: 6-aastane algkool ja 3(4)-aastane teine aste. Algkooli taotlustest tõös «Eesti algkool» johtuvalt on algkool võimalik läbi teha kiiremini või aeglasemalt, kusjuures seda ei kvalifitseerita näiteks istuma jätmiseks, vaid loetakse normaalseks nähtuseks. Nn programmiliste tegevuste läbimine peaks kindlustama selle ast-

mega seotud õppekasvatustlike eesmärkide täitmise, õppimisvalmi-
duse jätkata tööd põhikooli teises astmes.

Põhikooli teine aste peaks õpilased kindlustama oskuste ja tead-
mistega, mis võimaldaksid neil edasi õppida gümnaasiumis/kolled-
žis, ametikoolis, oskuskursustel. Olulised on vaimsed (kognitiivsed)
oskused, füüsilised (psühhomotoorsed) oskused, reaktsiooni-
(enesekontrolli) oskused ja suhtlus- (interaktsiooni) oskused. Õppi-
misel on nõ kaks plaani: kõigile kohustuslik «üldharidus» ja küllalt
ulatusliku valikuga eri kursused vastavalt õpilase eelistustele ja
tulevikukavatsustele ja vanemate ning formaalsete nõustajate soovi-
tustele. Õppetöö on valdavalt üles ehitatud kursustena (periood-
õpe) ning teistesse õppeasutustesse (ka gümnaasiumi) pääsemise
standarde arvestav, vastavalt orienteeritud valiku korral. Valikud
tehakse aastate (harvem ka poolaastate) kaupa ja esialgseid suun-
dusi on võimalik korrigeerida. Kardinaalsemate ümberotsustuste
korral võib põhikooli teine aste kujuneda õpilasiti ka 4-aastaseks.
Lisa-aasta võib olla osakoormuseline või täiskoormuseline, tasuta
või tasuline. Lisa-aasta ei pea järgnema vahetult eelmisele kolmele.

II.

Õpilasiti on kooli tulijate arengud erinevad ja seda erinevust ei
taotle kool nivelleerida. (See viibki projektini, et 6-aastane algkool
võidakse läbida 4—7 aastaga ja ühikuna loendatakse õppeaastaid,
klassi mõiste muutub ebaoluliseks. Selge on küll, et esimeses üle-
minekujärgus 6-aastasele algkoolile on selle ajaline lühenemine või
pikenemine üksikud erandid. Seetõttu oleks niisuguste juhtude
üksikasjalik eritlemine praegu ennatlik.) Ka õpetajate kalduvused
ja õpetajapädevus on isikuti erinäolised. Selle kõige tõttu on peet-
tud praegust õppeplaani antud 3-tunnist mänguruumi ebapiisav-
aks ja õpetajat väga väheseks kohustavaks.

Projekt pakub keskmiselt 3-tunnise mänguruumi iga aine
kohta — vabariigi tasandil. Maakonna tasandil otsustatakse (ette-
kirjutused ei pruugi kõikide koolide kohta samad olla) näiteks
ajaloo ja geograafia eraldi või ühtse kursusena õpetamine, esi-
mese võõrkeelega alustamine, võidakse kinnitada vabariiklikust
kõrgemad miinimumid või madalamad maksimumid. Mõnedele
koolidele võidakse anda täpsemad efektkirjutused, mõnedele suu-
rem vabadus. Koolis otsustab ainenõukogu/kooli õppenõukogu/
kooli juhtkond/kooli volikogu rühmatundide kasutamise, tugiõpe-
tuse ulatuse, mänguruumi aineti. Kooli otsuseks teeb ettepanekud
õpetaja (õpetajad), kes selles klassis õpetab. Kahe esimese õppe-
aasta jaoks kinnitatakse õppeplan poolaastate kaupa, vähemalt

5 päeva enne õppetöö algust, 1 õppeaasta esimene õppeplaan aga üks kuu pärast õppetöö algust.

Kuna vabariigi tasandil on õppeplaan väga paindlik, siis, hoolimata kooli . . . kogu otsustatud üsna ühesest tunnikavast jääb õpetajale oma töö kavandamisel ja teostamisel suurem töökoorem: kujundada plaaninumbriid õpilaste vajadusi ja oskusi-teadmisi, omaenda ja kooli võimalusi arvestavaks tegevuseliseks ajakavaks; valida (koostada) õppematerjal, kooskõlastada oma töö lastevanematega ja kaasõpetajatega. Ka praegune algklassiõpetaja ja aineõpetaja koormuste erinevus on ebaõiglane, uues olukorras, ülemineku esimeses järgus, ei tohiks õpetaja nädalakoormus ületada 20* tundi. Tema ametikohustuste hulgas reglementeeritakse eraldi koostöö lastevanematega ja õpetajatega.

Algkooli õppeplaan

	1. õa.	2. õa.	3. õa.	4. õa.	5. õa.	6. õa.
Emakeel	4—7	6—7	6—8	5—7	4—6	4—7
1. võõrkeel	—	0—3	0—5	3—5	4—6	3—5
2. võõrkeel	—	—	—	0—5	3—4	3—4
Kodulugu	0—2	0—3	2—3	3—5	—	—
Matemaatika	3—6	3—5	3—5	3—5	3—6	4—7
Kujutatavad tegevused	4—6	4—6	3—4	3—4	2—3	4—5
Muusikakasvatus	3—4	3—4	2—3	2—3	2—4	3—5
Keha kultuur	3—5	3—4	2—3	2—3	2—4	3—5
Ajalugu	—	—	—	—	50—60**	50—60**
Geograafia	—	—	—	—	—	50—70**
Loodusõpetus	—	—	—	—	50—60**	—
Biooloogia	—	—	—	—	—	50—70**
Õpilase nädalak.	20	23	25	25	28	30

Rühmatunde*** võib kasutada (20 ja enama õpilasega klassis):
 emakeeles — igal õppeaastal kuni 2 tundi,
 võõrkeeltes — igal õppeaastal kõigi tundide ulatuses,
 muusikakasvatuses — 3. ja 4. õppeaastal.

Õppeainete ühendamisel (eriti 1. ja 2. õppeaastal) võib kuni 2 nädalatundi tarifitseerida 2 õpetajale.

Tugiõpetuseks (rööbiti klassi- ja rühmaõpetusega) tarifitseeritakse igas klassis kuni 4 tundi.

* Esimesel tööaastal ja koolikatses osalemise korral arvestatakse normkoormuseks 18 tundi, s. o 9/10 tavakoormusest.

** Aine on kavandatud perioodõppena.

*** Õpetusrühmade suuruse ja püsivuse otsustavad õpetajad.

Esimesel kolmel õppeaastal ei soovitata rakendada ühes klassis üle kolme õpetaja.

Õpilase maksimaalkoormus on õppeplaanis näidatud nädalafundide maht.

1. õppeaastal ei tohi fasustatavate tundide üldarv klassi kohta ületada 28 tundi, 2. õppeaastal — 32 tundi, 3. õppeaastal — 36 tundi, 4. õppeaastal — 40 tundi, 5. õppeaastal — 46 tundi, 6. õppeaastal — 48 tundi; alla 20 õpilasega klassides vastavalt 26, 29, 30, 30, 35, 37.

III.

Järgmisena esitatakse põhikooli teise astme õppeplaanis oleks fasustatavate tundide üldarvu klassiti praegu ennatlik välja pakuda, kuni ained on kursusteks struktureerimata ja määratlemata nn üldhariduslikud kursused, nende mahud. Ainete kogumahu plaaniarvud on tuletatud põhiliselt Eestis kehtinud/kehtivate õppeplaanide ainemahtudest. Arvestada on püütud ka õpilaste seni rahuldamata soove. Praegustest ainemahtudest on miinimumid enamasti (ja tunduvaltki) väiksemad, arvestades perioodõppe tõenäolist efektiivsust.

Põhikooli teise astme ainekursuste õppeplaaniiline kogumaht fundides

praegune sätestus

Emakeel ja kirjandus	221—408	204
1. võõrkeel	204—306	306
2. võõrkeel	272—340	306
Matemaatika	476—646	578
Geograafia	187—272	204
Bioloogia	153—238	170
Keemia	128—204	145
Füüsika, astronoomia	153—272	170
Ajalugu	221—299	204
Inimeseõpetus	60—145	68
Muusikakasvatus	102—170	102
Kunstiõpetus	95—153	102
Tööõpetus	204—316	221
Keha kultuur	204—316	204

Õpilase nädalakoormus 1. öa. — 30 t, 2. öa. — 35 t, 3. öa. — 36 t.

IV. Üks võimalikke rakendusprojekte

A. Algkooli kohta.

1991. aastast algama kavandatud üldõpetuskogemuste analüüsi, tegevusuurimuse käigus jälgitakse eraldi ainete mahulisi suhteid erinevates klassides ja eritletakse erinevuste põhjusi. Niiviisi saaks kontrollida pakutud mahtude otstarbekust nende klasside põhjal igal järgneval õppeaastal ja analüüsi tulemustest lähtuda koolikorralduslike aastajuhendite koostamisel. Tagasiside mahusuhete otstarbekuse kohta eri õppeaastatel on kindlasti oluline veel 1993/94. ja 1994/95. õppeaastast 6-aastase algkooli ringi algavate klasside/koolide põhjal. Rööbiti saab katsetulemuste alusel asuda koostama õppematerjale, mille alusel saab kujuneda õppekirjandus. Ulatuslikumast üleminekust võiks jutt olla 1997/98. õppeaastast alates.

B. Põhikooli teise astme kohta.

Asutakse kohe 1) pakutud mahtusid konkretiseerima ainekursusteks, eritledes neist kohustuslikud; 2) välja töötama perioodõppe didaktilis-metoodilisi põhimõtteid. 1995/96 õa saaks katsetada ajaloo ja loodusõpetuse kursusi algkooli 5. õppeaastal klassides, kus rakendub tegevusuurimus. Rööbiti traditsioonilise aineõpetusega võiks perioodõpet erikursustena rakendada katseliselt teatud teemade käsitlemisel või väikesemahulistes ainetes. Ulatuslikum katsetamine võiks tugineda algkooli katsekontingendile. Seega peaksid eeltööd selle astme 1. klassi jaoks olema tehtud 1997/98. õppeaastaks. See eeldab ka, et järgmiste haridusastmete põhimõttelised lahendused on selleks ajaks kavandatud. (Et põhikool oleks võimalik igaühel lõpetada selle standardiga, mis on piisav tema poolt valitud edasiõppimisvormis.)

Mujalt maailmast

Johannes Käis

PUKINMÄE RIIKLIK KATSEKOOL

Pukinmäki on vaikne, looduslikult ilus maakoht, 12 km Helsingist. See ei ole küla ega alev, ka mitte suvituskoht. Pukinmäe asustuse moodustavad üksikud majad, kus elavad helsinglased, peamiselt tööliselised, kel on korterite kalliduse tõttu suurlinnas raske elada. Umbes poole kilomeetri kaugusel raudteejaamast, mäeseljakul suurte puude keskel asetseb nägus kahekordne maja, mis oma välimuselt ei erine teistest elamutest. See ongi Soome Koolivalitsuse (= meie HSM-i Koolivalitsus) katsekool. Ta on asutatud 1913. a. algkooli õppekavade-komisjoni algatusel, kelle esimeheks oli tuntud soome kasvatusteadlane prof. Mikael Soininen. Katsekooli eesmärgiks seati uute õppekavade ja tööviiside katsumine kitsamais oludes, s. o. tavalises liitklassis («üheõpetajaga») maakoolis. Pikeemat aega (1917—1931) oli Pukinmäe kool Helsingi üliõpilasseminari harjutuskooliks.

Kooli tegevuse kestel on tema õppejõud koostanud uusi, õpilaste isetegevust taotlemaid õpperaamatuid ja käsitletud pedagoogilises kirjanduses mitmesuguseid kasvatustlikke küsimusi uues valguses. Pärast seda, kui kool vabanes üliõpilasseminari harjutuskooli ülesannetest (seminari sulgemise tõttu), jätkab ta uuemate tööviiside katsumist. Käesoleval ajal rakendatakse seal individuaalset tööviisi (ehk nagu Soomes seda ka mainitakse — vaikset töötamist) rühmatöö ja töövihkude-brošüüride kasutamiseks.

Nagu tähendatud, on katsekool tüüpiline maakool 2 klassikomplektiga; üks moodustab 1. ja 2. õppeaasta («alakansakoulu») teise — 3.—6. õppeaasta («yläkansakoulu»). Ülema astme juhatajaks-õpetajaks on pr. Aliina Soininen, alama astme õpetajaks Helmi Nyman. Õpilaste arv kummaski komplektis on 30 ümber. Kooli-ruumideks on ümber ehitatud harilik elumaja. Klassiruumid alumisel korral ei ole halvad, kuid puuduvad kõrvalruumid. Ülemisel korral elavad õpetajad. Peale selle on koolil oma kanala praktilisteks harjutusteks linnukasvatuse alal. (Siin olgu tähendatud, et Soome maakoolide õppekavades ilmneb üsna selgesti põllumajanduslik kallak.) Õpetajad saavad soodustust umbes 30% palgalisa näol.

Kooli külastamisel härra haridusnõunik A. Salmela juhtimisel oli allakirjutanud võimalus ligemalt tutvuda õpilaste töödega. Need

olid brošüürtööd, milles üksikud tööülesanded kirjutamises, joonistamises, arvutamises jne. on otstarbekalt koostatud. Et Soomes veel ei ole trükitud tööjuhataste kogusid, siis kirjutatakse tööjuhataste tahvlile või antakse lehtedel. Õpilaste oma jooniste kõrval leidub brošüürides rohkesti pilte, mis on kogutud ajakirjadest, reklaambrošüüridest ja mujalt. Peab ütleva, et Soomes on selleks võimalusi palju rohkem kui meil, sest et kõik väljaanded on seal rikkalikult illustreeritud. Tähelepanev on töödes ka nende maitsekas välimus ja puhtus.

Ja kui keegi eesti õpetajaist sõidab Soome eesmärgiga külastada sealsetid algkoole, siis võib soovitada külastada ka Pukinmäe katsekooli.

(«Kasvatus» 1934, nr. 8, lk. 395—397)

Maija Toppila

PUKINMÄE ALGKOOLIS KÄÄRIB

Suured muutused põhikoolis

«Kui ma 80. aastate algul kuulsin kurtmist, kuidas põhikool* tapab loovust ja kui võimatu on seda muuta, valdas mind masendus. Kas ma tõesti olen nii troostitus amefis? Otsustasin uurida, mida peaksin tegema.»

Nii räägib põhikooli õpetaja Pirjo Rätty-Sarho, kes paarirakendis Kaisu Kärkkäisega on toime tulnud — koolirevolutsiooniga.

«Viis aastat vanaks saanud kooliseadus annab õpetajale peaaegu täieliku vabaduse oma metoodika valikuks. Ainus takistus on vananenud käsitlus sellest, kuidas laps õpib,» ütleb Kaisu Kärkkäinen.

Kui õpetaja 5. klassi üksinda jätab, ei järgne sellele kõrvukurdistavat prahvatust — et 45-minutilisest vaikuse painest on pääsetud. Õpilased jätkavad oma tööd ja ajavad juttu nagu ennegi.

Kolm tüdrukut pikutab põrandal ja kavandab klassipeo eeskava. Paaris tööühmas arutletakse viimase sügise õppimise üle. Keegi lahendab matemaatikaülesannet. Osa lapsi on c-, osa d-klassist, sest Kaisu K. ja Pirjo R-S-i õpilased töötavad tarvidusel üheskoos.

Klassiruum on nii mõnus kui ajutise koolimaja favaline klass olla saab. Paar kaltsuvaipa põrandal, midagi sohvataolist, terraarium,

* **Põhikool** (peruskoulu) on Soomes 9-klassiline, algkool 6-klassiline, kooli minnakse 7-aastaselt.

Pukimäe 5. klassid

fagaotsas õpetaja väike töölaud ja selle kõrval raamaturiiu, klassitahvli ees arvuti; koduselt rahulik tööruumimeeleolu.

See ei ole kunstikool ega ka erikool, see on tavaline algkool Helsingis — Pukimäel. Ometi on kõik hoopis teisiti kui õpetajakeskses klassis, kus üks peab kantslist jutlust ja teised on vaib.

Tavapäratu sisustus, vaba jutlemine ja erinevate asjade samaaegne õppimine on kui jäämäe nähtav osa muudatustest, mis kolme aastaga neis klassides tehtud.

Tehakse teadust

Kui tavaklassis istub õpilane oma koolipingis ning on seotud ühe õpetaja ja ühe õpiku tõdedega, siis siin on õpilased vabastatud uusi teadmisi otsima.

Õpilased räägivad suure innuga, mida foredat nad on uurides kogenud. «Kevadtalvel tõi Pirjo klassi väikese puu, mis pandi vette. Meie pidime välja uurima, mis puu see on. Sellele tulid toominga lehed ja õied ning hiljem kohutavalt tõuke, kes ka nukkusid,» räägib 11-aastane uurijahakatis Heidi Lindewall.

«Terraariumis oleme kasvatanud raagriskaid ja akvaariumis kalu,» jätkas Taija Huuskonen.

«Meil on ka suur tigu. Tema nimi on Elmeri.»

Toomingapuu näitel uuriti elukoosluse (ökosüsteemi) mõistet, ritsikate abil — populatsiooni mõistet.

Kui teemaks on taimede elutingimused, uuritakse, mida kõike on taimedel tarvis, et elada. Õpilased püstitavad hüpoteese vee, valguse ja toidu vajaduse kohta. Siis korraldatakse uuringuid koolis ja kodus: kasvatatakse taimi, hoitakse neid pimedas või valguse käes, kastetakse või jäetakse kastmata jne. Alles seejärel on aeg rääkida teoreetiliselt fotosünteesist.

Kui teema kohta tehakse kontrolltöö (test), peab valesi vastanu oma väidet tõestama. Õpetaja või õpiku väide ei ole piisav. Tuleb õppida lootma omaenda tähelepanekutele ja võrdlema neid teiste tulemustega. Tähtis pole peast teadmine, vaid mõistmine. Ainult nii omandatud teadmised aitavad lahendada uusi probleeme.

«Seesugused uuringud võtavad palju aega. Ei piisa nädalast-kahest, isegi kooliaastast mitte. Mõned ülesanded võivad kesta kalendriaastagi — jaanuarist detsembrini,» ütleb Pirjo.

«Meil, õpetajailgi oleks hõlpsam olla surutud šabloonsesse ajakasutusse, kus aastad tähendavad kooliaastaid ja päevad ositatakse 45-minutilisteks järkudeks,» märgib Kaisu.

Suuri projekte

Üheselt korduv nädalarütm on segamini löödud nii, et õppeaasta jooksul tehakse tööd paari suurema projektiga. Eri teadusalasid seejuures ei segistata; maateadus on maateadus ja bioloogia on bioloogia. Korraldatakse ka väikesi projekte. Kui matemaatikas tuleb käsitleda midagi uut, siis pühendatakse sellele päev või paar.

Hea näide klasside õppimisviisist on ajaloo-projekt viimasest sügisest.

Algul kulutati palju aega ajaloo põhiasjade selgitamisele. Lähtekohaks oli — igaüks ise. Sellest mindi edasi oma suguvõsa juurde: missugune oli aeg vanemate ja vanavanemate lapsepõlves. Põhjus- ja järgnevussuhteid uuriti Pukinmäel kogetud muutuste kaudu: näiteks kuidas muutsid elu raudtee ja elekter.

«Õpetaja peab algul jõudma selgusele, mida õpilased asjast juba teavad. Nii välditakse tühja teadmist, nagu näiteks — «haug on kala». Abstraktse mõtlemisega on võimatu tuttavaks saada, kui seda ei kirjutata üles või ei räägita välja,» seletab Pirjo.

Seepärast siis õpilased või rühmad räägivad ja panevad paberele selle, mida nad teemast teavad. Nii saavad kõik näha auke

teadmistes ja huvitavaid probleemiastusi. On aeg esitada hüpoteese, valida uurimismeetodid ning kavandada uuringu esialgne ajakava. Algul töö järgneb tööle, mis lõpeb, kui projekt on valmis.

«Õpilasi harjutatakse kasutama iga teadusala uurimismenetlusi. Ajaloo projekti jaoks uurisid koolilapsed ka ajakirju ja raamatuid. Kui klassi enda raamaturiigi ja Pukinmäe raamatukogu varad ammendatud, minnakse Pasila peakogusse mikrofilme lugema. Kellelgi ei ole isiklikku ajalooõpikut, aga klassi on muretsatud palju eri autorite õpikuid ja ajalooramatuid.»

Projektide tulemus — aruanded, kirjutised ja joonistused koondatakse alati ühte. Lõpptulemuseks on omatehtud õpik, mis on salvestatud ka klassi arvutis. Sealt on tekstiosa võimalik kõigil lugeda.

Projektid ja õpiku tegemine nõuavad paljusid oskusi, nii et neis saab ühendada mitmeid õppekavalisi valdkondi. Illustreerimine on kui joonistustund ja kirjutised toetavad emakeele õppimist.»

Spetsialistid appi

Kui loobutakse ühestainsast teadmisteallikast, märgatakse peatselt, et autoriteefidel on sagedasti erinevad seisukohad ja keegi ei tea kõike.

«Ka iseenda püstitatud küsimustele ei leidu alati vastust. See on vaja meelde jätta. Tegelikkus, maailm kooli ümber, ei olegi nii lihtne ja lihtsustatud, nagu raamatud õpetavad,» ütleb Pirjo.

Ise tegema harjunud õpilased ei jää käed rüpes ootama, kui probleemid ei lahene. Väikerühmadena on käidud Korkeasaares ja Eduskunnas. On helistatud Ähtäri loomaaeda ja Keeletoimkonda. Jõeprojekti ajal tehti koostööd Vantaa jõe uurimisrühmaga, kelle välitöödega käidi tutvumas, üks uurijaist tuli kooli esinema.

Ühe õpilase ema, teabenõunik Marja-Leena Kajander, viis kuueõpilase-rühmas läbi ajakirja tegemise tõhuskursuse, milles lisaks jutukirjutamisele käsitleti ajakirja kui terviku kavandamist, käärkunst ja kuulutusi. Rühm käis ka päevalehe toimetuses ja intervjueris selle peatoimetajat.

Marja-Leena Kajander korraldas Pukinmäe raamatukogus kursuse töödest näituse ja õpilased rääkisid sellest, mis nad õppinud olid, ka ülejäänud klassile.

Teisi õpetades rakendavad õpilased uuriva science'i-õpetuse põhimõtet — «each one teach one» — kõik õpetavad kõiki. Õpetajale jääb õpilaskeskses õppimises töö juhendaja ja hindaja osa. Ta koordineerib projekte, otsib asjatundjaid ja vastutab esinemiste eest, nagu ka omatehtud õppekirjanduse eest.

Jätkuv hindamine

Niisama tähtis kui uute teadmiste hankimine on õppimise ja teadmiste taseme vaagimine. Õpilased hindavad kogu aeg oma ja teiste esitusi — peamiselt arutledes, aga ka numbriliselt. Vanemadki osalevad nii laste õppekava kujundamises kui ka koolitöö hindamises.

«Õpilased on nende kolme aastaga oma oskuste hindamises silmnähtavalt edenenud. See on minapildi küpsemine,» ütleb Kaisu.

«Lapsed harjuvad nägema, mis nende töös on hästi ja mida võiks parandada. Tagasiside peaks tulema paljudest suundadest ja pidevalt, mitte ainult kooliaasta lõpul.»

Kui esinemisi, kirjutisi ja uurimusi hinnatakse kogu aeg, harjutakse ka kriitikaga. Vigadest saab kohe üle. Tunnistuse hindenumber on niiviisi vaid osa tagasisidest.

Kooliaasta lõpul, enne tunnistuste saamist, hindavad õpilased ise oma edenemist numbriliselt. Õpetaja paneb oma numbrid ja seejärel arutletakse koos põhjenduste üle.

Kaks veidi rahutut poissi uurisid ajaloo projektis keskaja karistusi ja vanglaid. Oma teema esitasid nad toredasti ja elamuslikult. Nüüd on nende tehtu kenasti teiste artiklite hulgas, arvutisse salvestatuna — Soome keskaja õpikus.

Mida nad oleksid saanud traditsioonilisest ajalooõpetusest? Halvimal juhul olnuks ainus nähtav tulemus punasega ülekirjutatud kontrolltöö ja kehv hinne.

Vanemafega koos

«Minu meelest on koolis kõige toredam oma ajakirja tegemine,» ütleb Mika Kilpelä.

«Selles on palju vabadusi: ise saab valida teemad, võib joonistada, teha intervjuusid ja luuletusi.»

Oma ajakirja toimetamine on fore, aga ühtlasi on ajakiri ka tähtis ühenduslüli kooli ja kodu vahel. Õpilased kirjutavad selles klassi sündmustest ja esitavad tulevaseid projekte. Vanemad loevad ajakirja ja kirjutavad sellesse oma märkusi, õpetaja saab sedakaudu kodule teateid saata.

Vähemalt kooliuuenduse algusjärgus kujunes ajakiri väga tähtsaks teavitajaks. Vanemal ei olnud ju õieti mingit efekujutust uuenduse eesmärkidest. See isegi hirmutas.

Vanemad on oodatud ka koolis. Meie ajakirja külaskäigu ajal kohtusime emade Hilikka Kekki ja Kaija Vauramoga. Ei lapsi ega vanemaid paistnud ajakirjanike ja fotograafi juuresolek häirivat. Emad imetlevad oma poegades kooli julgustatud oma-algatust.

Koduski haaravad lapsed varmast telefoniitoru, et asjas selgust saada.

Kaisu ja Pirjo jälle tunnustavad vanemate osa koolitöös. Hilka Kekki on oma töökohalt mahakanud arvuti laste kasutada toimetanud ja neid arvutiga töötama koolitanud, seda koos kooli koristajaga, kes on arvutispetsialist. Paljude teistegi vanemate ameti- oskustest ja töökohtadest on kasu saadud.

Koosolek loeb seadust

Hilka Kekile on sügava mulje jätnud laste küps nõupidamis- oskus. Ta oli kord klassi koosolekul, kus õpetajat polnudki. Lahenda- dada tuli üsna tõsine korrarikumine.

«Seda õpilast otsustati minu meelest väga rängalt karistada ja ma ootasin, kõrvad tulised, mida klassikoosolek otsustab. Üks pois- test palus sõna ja ütles, et millised karistused jääksid neil tõesti väga hulludeks juhtudeks, kui siin nii range ollakse. Seepeale karis- tust ka leevendati.»

Jutta Evokari, Taija Huuskonen ja Heidi Lindewall on olnud klassikoosoleku juhatajad. Need iseteadlikud neid rääkisid, et juhataja valitakse salajasel hääletusel. Enne on kandidaatidel õigus valimisreklaamiks.

Klassikoosolekud toimuvad vastavalt vajadustele ja seal aruta- take kergemaid karistusi, tavalisi häirijaid vaigistatakse töö käigus.

Kui tahetakse õpilasi juhtida vastutama iseenda käitumise eest — võetakse appi humor. Kaisu räägib, et meetodika on võetud Raija Orase muinasjuturaamatust «Möttönen ja Vehtaaja», kus Möttönen nuhtleb iseennast oma tegevusetuse-saamatuse pärast: «Möttönen jäi korraks ennast kuulama. «Pole ma veel õppust võt- nud, tuleb edasi kärada,» tõdes ta, sakutas end kuklast ja müristas: «Möttönen, sina kohutav koerakoonlane. Sa elad nagu seapesas ja ootad, et teised teeksid kõik sinu eest ära. Varsti ei ole sul enam ühtki sõpra, kui sa oma kombeid ei paranda. Ja kohel!»»

Katsetatud on ennegi

Kaisu K. (35-a) ja Pirjo R.-S. (38-a) tutvusid mõned aastad tagasi Kafajanoka algkoolis töötades. Nad tahtsid töötada paarilistena mingis oma kodule lähemas algkoolis. Pukinmäki sobib mõlemale ja on huvitav veel selle poolest, et 1913—54 tegutses kool katse- koolina. Koolikatsed olid päris tavalised enne viimast sõda. Alles sõjajärgne segaduste aeg tegi õpetuse selliseks rangelt korraldat- tud konveiertoodanguks, millega oleme harjunud.

«Algus ei olnud Pukinmäel kerge, sest avatuse saavutamiseks tuli teha kõvasti tööd,» räägib Kaisu.

Kaisul ja Pirjol tuli õppida ka 1985. aastast jõustunud kooliseadust. Oma kasvatusfilosoofia jaoks tuli lugeda uuemat pedagoogilist kirjandust ja küsitleda selle ala uurijaid. Mõlemad kinnitasid paljude näidetega, et uuendused ei tulene «minu-meelest»-aluselt.

«Traditsiooniline õppimisteooria põhineb tõdemusel, et inimese aju on kui tühi kast. Uusi teadmisi võib sinna lisada vaid kordamiste, tunnustuste ja karistuse jõuga,» ütleb Kaisu. «Kui inimene õpib midagi uut, käib ta läbi kolm järku. Kõigepealt tahab ta teha midagi konkreetset, seletada seda valjusti või panna paberile. Tasapisi muutub uus mõiste sisekõneks ja lõpuks mõtlemine ja tegevus automatiseeruvad. Nii kujuneb see osaks teadmiste varus, mida saab kasutada uues olukorras,» selgitab Pirjo.

Õppimise seisukohalt on traditsioonilise kooli kõnetus ja liikumiskeeld ebaloomulikud nõudmised. Vabadus tähendab laste õiguste austamist.

Kas aega jätkub?

Kui õpetaja ise kogu aeg räägib, siis ei jää tal aega õpilastega suhelda. Tavalise koolitunni jooksul on õpetajal põhimõtteliselt iga õpilase jaoks aega 2 minutit. «Põhikooliseaduse teine paragrahv aga ütleb, et õpilastele tuleb kindlustada nende tasemele vastav õpetus. See õnnestub vaid siis, kui töö korraldatakse nii, et kõik ei pea samas tempos töötama. Ka tasemerühmad ei päästa sellest probleemist,» ütleb Pirjo. «Kui hea rehkendaja on aru saanud ülesande lahendamise põhimõttest, antakse talle tavaliselt üha raskemaid ülesandeid. Aga miks ta peab kordama juba selgeks saadud asju? Meil saavad võimekamad asja mõistes süvendada oma teadmisi või minna üle järgmisse õppimisjärku. Teistega jätkatakse, kuni viimanegi on asjast aru saanud. Ettejõudnud võivad sellele lisaks õpetada feisi.»

Kui õpetaja ei ole kinnistunud üheaegselt kõiki õpetama, jääb tal aega vastata ka küsimustele. Avatud suhtlemises võib igaüks nõu küsida sellelt, kes on kõige lähemal. Aega säästetakse ja vääritimõistmisedki parandatakse kohe.

Kergem

Küsisin enne äratulekut ühelt tüdrukult, mida ta arvab uuest õppimisviisist — tal oli teistest kauaaegsem kogemus traditsioonilisest klassitööst. Tüdruk vastas: «Ei oskagi öelda... Minu meelest on siin kergem.»

Jutt ajab Kaisut naerma: «Nad ei märkagi, kui palju tööd nad teevad.»

Ajakirjast «Kodin kuvalehti» tõlkinud **Kai Völli**.

Tõlkija märkus. Eelmise loo peategelased Kaisu Kärkkäinen ja Pirjo Rätysarho on paljudele Eesti algkooliõpetajatele meeldivalt tuttavad: mõlemad on toiminud lektorina meie algkooliõpetajate kursustel. Mõlemad on JKSi aktiivsed liikmed. Veel enam: Pukimäe koolis ollakse lähemalt tuttav J. Käisi pedagoogiliste vaadetega ja need on ka rakendamist leidnud. Kaisu K. võtab sarmikalt sõna ka filmis «Õpetaja Johannes Käisi», Pirjo R-S esitleb oma pedagoogilisi põhimõtteid järgmises kirjutises.

K. V.

Õpetaja Pirjo Johannes Käisi 105. sünniaastapäeva konverentsil koos Johannes Käisi Seltsi liikmete Mare Kraavi (EV HM) ja Pirkko Leinoga (Helsinki Ülikool).

MINUN PEDAGOGIKKANI MINU PEDAGOOGIKA

Ehyyttäminen on määritelty tavoitteelliseksi vuorovaikutustoimintatervikustamist on määratletud kui eesmärgipärast vastastikust naksi, jossa opetuksen kohteena olevat sisällöt ja käsitteet saate-möjutamist, milles õpetuse objektiks olevad sisud ja mõisted hak-taan rakentamaan oppijan minäkuva ja maailmankuva. Näin kavad kujundama õppi ja minapilti ja maailmapilti. Eesmärgiks on tavoitteena on tiedon muotoutuminen sovellettavaksi teoriaksi. teadmiste kujundamine rakenduslikuks teooriaks.

Tämä määritelmä sisältää myös oppilaita ympäröivän ja koulun See definitsoon sisaldab ka õpilasi ümbritseva ja kooli tege-todellisuuden yhtenäistämisyrittämissen mukaanlukien eettisen likkuse ühendamispuude, koos eetilise valikuvabadusega. valinnanvapauden.

Lukkaa ei suljeta umpioksi, vaan oppimista tapahtuu ajan ja Klass ei ole suletud, kinnine, vaid õppimist sünnib aja ja paikan suhteen muuallakin. Tästä seuraa, että tiedonhankkijoita, paiga mõttes mujalgi. Sellest tuleneb, et teabe hankijateks, luokittajia ja arviojia ovatkin oppilas ja opettaja yhdessä eli perin-liigitajateks ja hindajateks ongi õpilane ja õpetaja üheskoos ehk — teinen oppilas—opettaja-asetelma muutuu ohjannan traditsiooniline õpilane—õpetaja-vastandus muutub juhendamisi (tutorial) suuntaan. Kognitiivisesta psykologiasta on opittu, miten se (tutorial) suunaliseks. Kognitiivsest psühholoogiast on teada, kui ihmisen ajattelu kehittyy ja sitä pyritään soveltamaan mm das inimese mõtlemine areneb ja seda teadmist püütakse kasutada, tarjomalla ulkoisen puheen mahdollisuuksia sisäisen kehittymiseksi. pakkudes muuhulgas väliskõne võimalusi sisekõne arenemiseks.

Taataksemme mielekkään ja jokaiselle tasoltaan lähtevän oppi-Et tagada meeldiv ja igaühele tema tasemest lähtuv õppimis-mistapahtuman, on ollut välttämätönä kehittää menetelmiä, joilla protsess, on tulnud kujundada metoodikaid, mille abiga

selvitetään, mitä oppilas tietää ja miten hän oppii. Tähän pyritään selgitatakse, mida õpilane teab ja kuidas ta õpib. Selleks püütakse rohkaisemalla oppilaita tekemään selkoa tietovarastostaan opiskelijasi julgustada välja selgitama oma teadmistevaru lun kohteesta sekä johdattamalla heitä tiedollisten ristiriitojen pariin õpitavast objektist ja sellega juhatada neid teaduslike konfliktide motivaation synnyttämiseksi. Vasta tämän jälkeen suunnitellaan kaudu motivatsiooni looma. Alles seejärel kavandatakse varsinainen opiskelujakso oppilaskohtaisesti. Tällöin oppilaat voivat tegelik õppimisjärk õpilasiti. Siis võivad õpilased vat myöskin etsiytyä asiantuntijaryhmiin. Oppimateriaalin käsite ja ühendust otsida ka spetsialistigruppidega. Õppematerjali mõiste sen hankinta laajenee näin työskennellen. Niinpä oppilaille opetaja selle muretsemine saavad laiema tähenduse. Nii õpetatakse taankin ensin tiedonhankinnan menetelmät. Menetelmät ovat tiegi õpilastele kõigepealt teadmiste otsimise võtteid. Võtted on tenkin sidoksissa eri tieteenalojen logikkaan. Pyrkimyksenä on toloomulikult seotud eri teadusalade loogikaga. Püritakse teoks teutta ajatus jatkuvan koulutuksen periaatteesta jo lapsuudesta teha/realiseerida pidevõppe põhimõtet juba lapsepõlvest lähtien. Tarkoitus ei ole niinkään pakata tietoa päähään, vaan alates. Eesmärgiks pole seega kallata teadmisi pähe, vaid oppia, miten sitä voi luoda ja etsiä. Olettamuksemme mukaan tämä õppida, kuidas neid saab luua ja otsida. Meie arvates juhib see johtaa myös syvempään ymmärtämiseen ja tiedon siirtovaikutukka sügavamalt mõistma ja teadmiste ülekandemõjule — seen sitä sovellettaessa. neid rakendades.

Oppilaat osallistuvat työn suunnitteluun, tutustuen myös opetus-õpilased osalevad töö kavandamises, tutvudes ka õppekavaga suunnitelmaan. Samoin vanhemmat. Oppija on vastoin aikaisempaa (programmiga). Nagu ka vanemad. Oppija on erinevalt varasemast käsitystä myös opettaja, koska oppiminen ymmärretään vuorovai- tõlgendusest ka õpetaja, sest õppimist mõistetakse vastasmõju kutustapahtumaksi yksilöiden ja ryhmien välillä. protsessina indiviidide ja rühmade vahel.

Opetusta eriytetään jatkuvasti virittämällä sellaisia opiskeluun
Õpetust diferentseeritakse pidevalt, käivitades selliseid õppimi-
liittyviä projekteja, tutkimuksia ja toimintoja, joihin oppilaat voivat
sega liituvaid projekte, uurimusi ja tegevusi, milles õpilased saavad
osallistua valmiuksiensa ja kiinnostuksiensa mukaan. Tämä on mah-
osaleda vastavalt oma valmidusele ja huvidele. See on võimalik,
dollista muuttamalla käsitus oppimiseen käytfäväst ajasta. Opet-
kui muudetakse käsitust õppimisele kulutatavast ajast. Õpetajalt
tajalta tämä vaatii aika—tila-suhteen uudelleenarviontia.
nõuab see aja—ruumi-suhete ümberhindamist.

Oppilaat osallistuvat päätöksentekoon, suunnitteluun ja ongel-
Õpilased osalevad otsustamistes, kavandamises ja probleemide
mien ratkaisuun pitämällä kokouksia luokan valitseman puheen-
lahendamises, pidades koosolekuid klassi valitud koosolekujuha-
johtajan tai pienryhmissä ryhmänvetäjien johdolla. Vastuuta jaetaan
taja või väikerühmades eestvedaja juhtimisel. Vastutust jagatakse
myös päivittäisten tehtävien, kuten luokassa olevien eläinten ja
ka päevaste ülesannete eest, nagu klassis olevate loomade ja tai-
kasvien hoidosta.
mede hooldamine.

Varia * dokumentaalsed

JOHANNES KÄISI
SÜNNIAASTAPÄEVA-KONVERENTSIST OSAVÕTJATE
ÜLESKUTSE
PEDAGOOGIKATEADLASTELE,
EESTI VABARIIGI ÕPETAJAILE, HARIDUSTÖÖTAJAILE,

Eesti kool ja hariduselu on keerulises olukorras: hariduse eesmärgid ja arenguteed ei ole üheselt selged, tunda annab vahendite nappus ja rahulolematust põhjustab õpetajate madal palgatase. Üks eesmärk ja vajadus on ometi selge: rahva lootusi ja uueneva ühiskonna vajadusi arvestav rahvuskultuuriliselt põhistatud kool, tõeliselt humanistlik ja demokraatlik hariduskorraldus. Nimelt seesuguse eesti kooli loomisele ja väljaarendamisele pühendas oma ande ja elutöö Johannes Käis.

Pöördume koosolijate nimel vabariigi üldsuse poole järgmises.

1. Uurigem J. Käisi ja tema kaasaegsete ja mõttekaaslaste pedagoogilist loomingut, rakendamist tema ideid ja kooliuuenduslikke kogemusi tänapäevakooli uuendamisel.

2. Taotleme ja arendame koostööd pedagoogiliste teadus- ja õppeasutuste ja õpetajaskonna vahel, kiirendamiseks ja tõhustamiseks haridusuuendust. Eeldame, et koostöö praktikutega koondab sihipärasemalt ja tulemuslikumalt eesti pedagoogikateadlaste otsinguid ja vaimuenergiat.

3. Toetagem (materiaalselt, nõuandvalt, moraalselt) koole, pedagooge ja nende ühendusi uute ideede ja meetodite rakendamisel, uute koolitüüpide loomisel.

4. Tegelikustagem ja tõhustagem 6-aastase algkooli ellukutsumist ja vastavalt suunatud algõpetuse rakendamist: selleks tarviliku kaadri ette valmistamist, õppekorralduslike ülesannete lahendamist, lastevanemate ja kogu Eesti üldsuse vastavalt häälestamist.

5. Aidakem kaasa taasilmuva «Kooliuuenduslase» sisulisele kujundamisele ja laialdasele levitamisele õpetajate ja teiste haridustöötajate hulgas.

6. Ühinegem aktiivselt JKSi tegevusega põhikirjas ja selle kokkulekul väljendatud põhimõtete alusel. Taotleme JKSi liikmeskonna laienemist kõigis linnades ja maakondades, samuti Soomes ja teisteski välisriikides.

7. Toetagem kõikjal liikumisi haridustaseme tõstmiseks, õpetajate töö- ja palgaolude parandamiseks ning hariduse kõrgemaks väärtustamiseks.

Põlvas, 12. jaan. 1991.

(Üleskutse võeti koosolijate poolt üksmeelselt vastu.)

10 KÜSIMUST JKSI TEGEVUSE KOHTA*

1. Möödunud aasta olulisemad effeetõmised!

Kahtlemata film «Õpetaja Johannes Käis» ja «Kooliuuendustlase» taasilmumine, konkursi «Algkool vajab õppematerjali» ning tänase konverentsi korraldamine.

2. Keda nende kordaminekute puhul tänada!

* Filmi puhul kõigepealt Haridusministeeriumi — algatuse toetajat ja kulude kandjat, «Tallinnfilmi» andekat režissööri Peep Puksi, stsenaristi Kalju Lehte, konsultante Ferdinand Eisenit, Jaan Eilartit, Ilmar Kopsot.**

* «Kooliuuendustlase» kokkuseadmise ja trükkitoimetamisega oli tegev Kalju Leht, autoreist on esileküündivaim Krista Sunts.

* Konkursi eestvedajaks oli Kai Võlli. Märkimist väärivad kõik osalejad, žürii otsuse alusel eriti muidugi kõik premeeritud: Maie Remmel, Juta Hirv, Evi Lešišenko, Linda Tross, Vilma Eesmaa, Ülle Moora, Krista Vaht, Ene Rattur, Külliki Jaama. Meie tänu pälvivad ka juhendajad: Öie Vahar, Linda Ojastu, Evi Prikk, Vilma Eesmaa, Ailen Soe, Anne Nahkur, Mariann Olbrei.

* Konverentsi kordamineku eest tänab juhatus lektoreid ja referente: J. Käisi õpilast Ants Udrast, prof. Inge Unti, Helsinki Pukimäe kooli õpetajad Pirjo Rätty-Sarhot ja Kaisu Kärkkäist, TPedl õppejõude Leida Taltsi, Maie Tuulikut, PEMi direktorit Ilmar Kopsot ja teenekat lasteaednikku Maret Pöllustet.

Käisi-filmi tehniliselt laitmatu demonstreerimise eest Põlva kinos olgu tänatud hr. Pöder.

3. Kes pälvivad seekord Joh. Käisi nim. preemia!

* Räpina Keskkooli algklasside õpetaja **Elvi Nael**,

* Rakvere 1. Kk algklasside õpetaja **Urve Saar**.

* Küsimused esitas ja neile vastas JKSi esimees Paul Lehestik konverentsile järgnenud üldkogu koosolekul. — Toim.

** Muidugi kuulub sellesse ritta ka Paul Lehestik — konsultandina ja filmimisele mitmeti kaasaaitajana. — Toim.

4. Kellele määrati JKSi juhatuse poolt Joh. Käisi juubelipreemia?

* Praeguseni veel õpetajana töötavale ja lastekirjanikuna tegutsevale **Julius Ungrule** (JK õpilasele),

* «Kooliuuendustlase» toimetajale **Kalju Lehele**.

5. Keda veel premeeriti?

* (Heino Mägi ettepanekul) Paul Lehestikku (500 rbl.), JKSi esimeest ning kõigi Käisi-ürituste eestvedajat, kelle töö on aastaringne ning ametiväline.

6. Kuidas levitatakse «Kooliuuenduslast» [1. nr-t]?

Kokkuleppel HMiga järgmiselt: 1. nr-t saab iga vabariigi kool ühe eks. iga algklassi kohta. HOD kannavad raha üle JKSi-le. Tiraaži jäägid lähevad müügile õpetajate kogunemistel (nõupidamised, kursused jm.). Esimese numbril realiseerimisest sõltub järgmise numbril tiraaž:

7. Kui palju on JKSil liikmeid?

Praegu on kirjas 84 liiget, neist 18 JK õpilast Võru Õpetajate Seminarist. JKSi-isse kuulub ka 6 liiget Soomest, neli õpetajat ja kaks pedagoogikateadlast. Konverentsi ajal astus seltsi suur hulk noori õpetajaid.

8. Kes praegu kuuluvad JKSi juhatusse?

Täiendavate valimiste järel on juhatuse koosseis järgmine: Jaan Eilart, Eha Jakobson, Tiiu Kiudorv, Paul Lehestik (esimees), Arvi Leosk, Heino Mägi, Arvo Sarapuu. Senine juhatuse liige Ferdinand Eisen kuulub (tervisliku seisukorra tõttu) juhatusse korrespondeeriva liikmena.

(Üldkogu veel mitmest kasulikust soovituselt juhatusele lähemalt järgmises numbris.)

Kalju Leht [sõna]

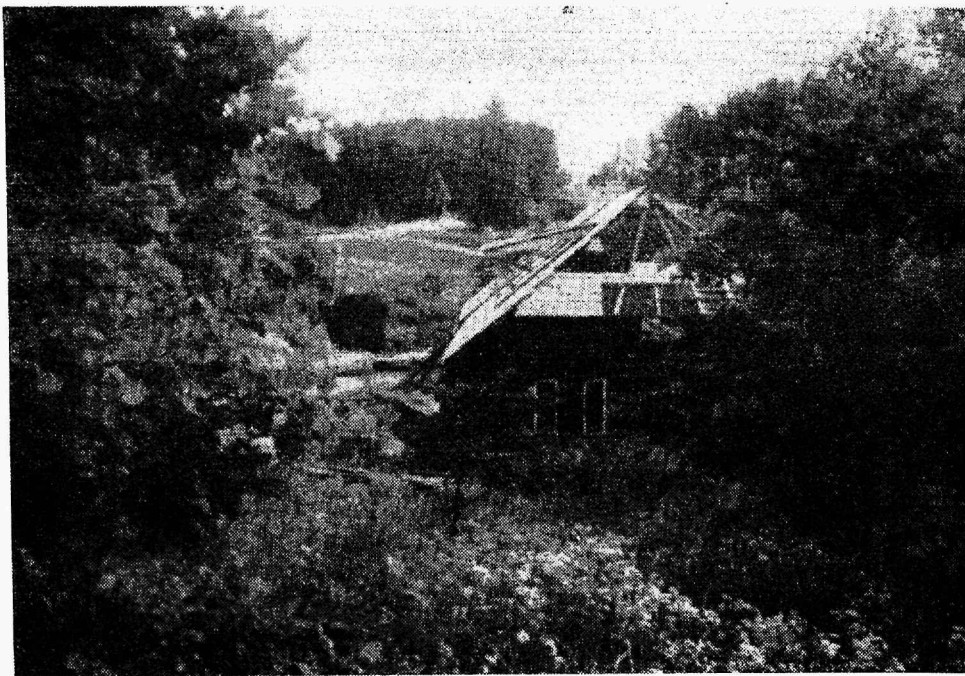
Nikolai Šarubin [pilt]

TAGASIVAADE KÄISI-FILMI SÜNNILOOLE — SÕNAS JA PILDIS

Käisi-filmi sünnilugu oli mitmeti põnev. Esiteks fähendas see lähemist Käisi elusaatuse intiiemsemale poolele ja sellega seotud inimestele. Teiseks viis filmistsenaarium võttegrupi mitmesse kooli, Käisi ideede vaimus kavandatud õppetgevusse, õpetajate ja laste suhtlusvälja. Lühidalt — tekkis kaamerakontakt andekate ja õpetus-kasvatuskunsti valdavate õpetajatega. Ning muidugi kokkupuuted elutarkade ja teenekate inimestega, kes sellest või teisest küljest Käisi elu ja tegevust lähedaseks rääkisid (sugulased, õpilased, ideede järgijad).

Siin esitatav pildimontaaž jäädvustab tegijaile meeldejäanud kohtumisi ja otsinguid. Olgu veel öeldud, et filmigrupp tegi oma tööd sisetundeliselt ja võib öelda — loomingulise õhinaga. Paraku ei mahtunud filmi kaugeltki kõike, mida salvestati helis ja pildis.

Rosma koolimaja

Rosma koolimaja, Johannes Käisi sünnikodu 1990. aasta juunis. Kui võttegrupiga siia jõudsime, olime hämmingus. Meile öeldi, et 1. septembril alustatakse selles majas koolitööd. Ennistustööde järg, nagu pildilgi näha, ei lubanud meie meelest seda kuidagi. Aga võimalikuks see ometi sai.

Kai Mets, Rosma Vabakooli verivärske juhataja, võtab vastu oma esimesi kasvandikke. Sel päeval kogunesid kooli Käisi õpilased Võru seminarist, nendest äratuntavamad pildil on Ruut Liiv ja Julius Ungru, kellest viimane oma sünnipäevakõne ka «KU»le lähetas.

«Siin, Rosma koolimajas sündis Johannes Käis, kes tõi Eesti kooli ajalukku seminariajastu.

Võru Õpetajate Seminari endised õpilased istutasid Päkamäe

kumera'e külje'e Johannes Käisi auks tammed. Tammede eluiga on pool tuhat aastat. Sajandi pärast ei o'e Rosma koolimajast pilbastki järe'e jäänud, kuid tammed laulavad ikka seal oma mühi:evat kiidu'laulu Johannes Käisi'e.

Täna jätavad Johannes Käisi õpilased Põlva Keskkoolile käsikirja «Läbi kahe seminari õpetajaks». See räägib Võru ja Rakvere Õpetajate Seminari õpilastest, õpetajatest ja noore õpetaja eluteest.

Lugegu iga õpetaja läbi see raamat, siis ta teab, miks Päkamäe tammed kohisevad nii armsalt leebes tuules ja miks nad oigavad formis.»

1. september Rosma kooliõues

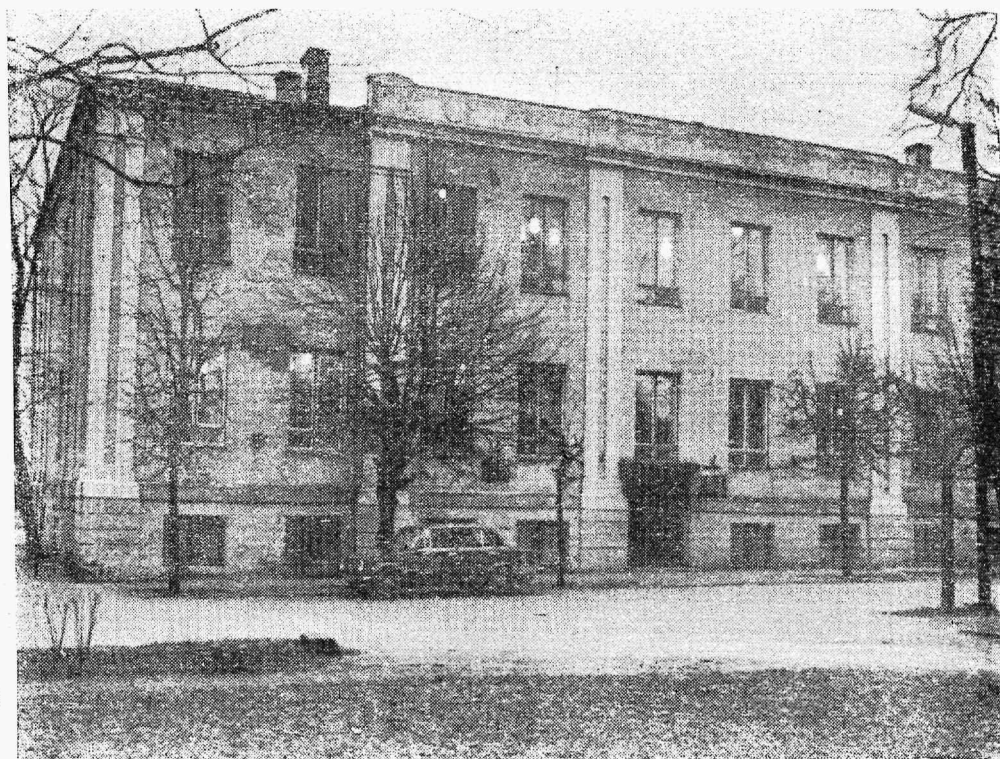
Rohkesti oli filmigrupil kaameratööd Tromsi talus. Siin, oma venna juures, viibis Käis suviti ja siin ta 29. juunil 1950 ka suri. Pildil on esiplaanil Tromsi vanaperenaine Elsa Käis, Johannes Käisi venna-poja naine. Temalt kuulsime mõndagi uut Käisi isikliku elu kohta. Lapsemälestusi lellest meenutasid vendade lapsed Aime ja Tiit.

Käisi portree

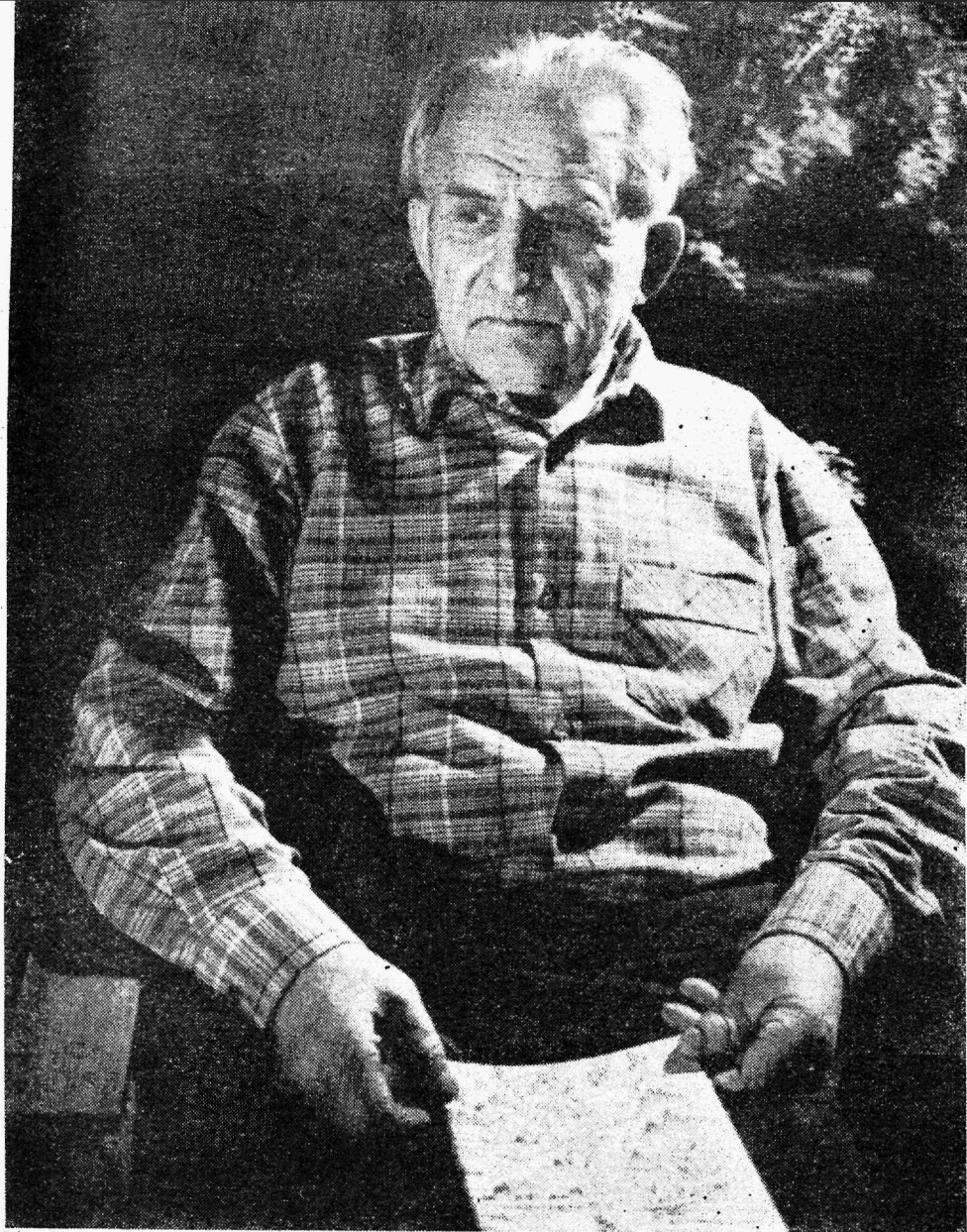
Tromsil avastas terase pilguga Peep Puks Käisi senitundmata poriree (pastell). Kahjuks ei suutnud me kunstniku nime lugeda, selles loodame asjattundjate abi'e (vt. foto eelmisel leheküljel).

Seminarihoone

Võru Õpetajate Seminari hoone. Maja sees kaameraga suurt peale hakata polnud, seal tehti uuenduskuuri, nagu suviti koolides tavaks. See-eest õnnestus meil kodudest üles leida kaks seminaristi — Julius Ungru ja Albert Ivask.

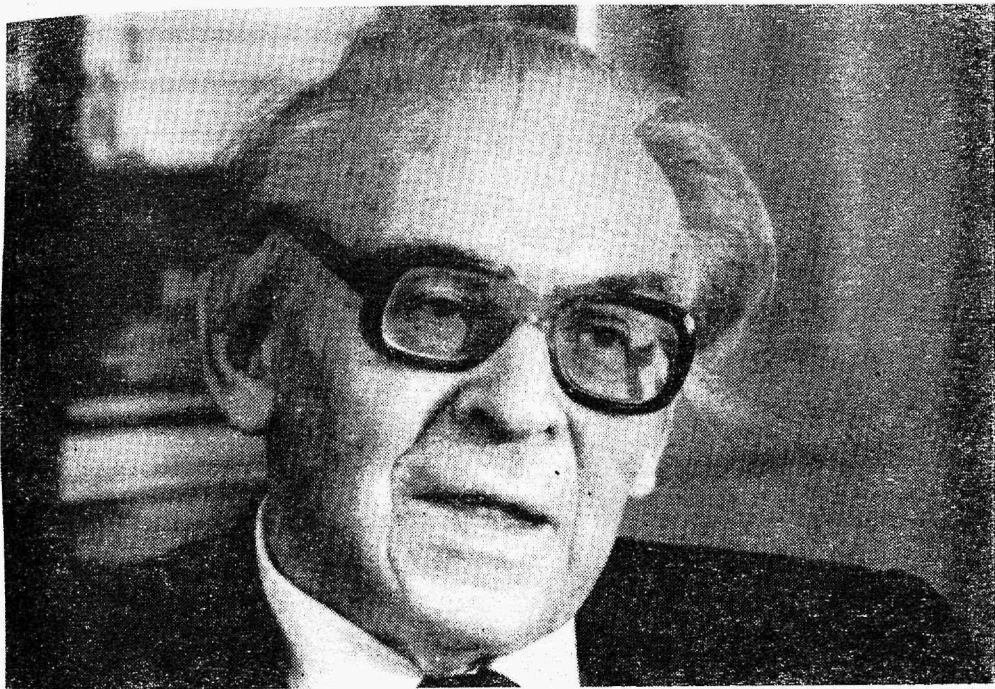
Johannes Käisi kui inimesest ja oma ideede eest võitlejat esitlesid Ferdinand Eisen, Aleksander Elango ja Jaan Eilart.

Julius Ungru

Albert Ivask

Ferdinand Eisen

Aleksander Elango

Jaan Eilart

Filmitegemisel peab heade plaanide kõrval ka üksjagu õnne olema. Soomemaa õpetaja Kaisu Kärkkäinen, Käisi-vaimus õpetaja Pukimäe koolist, sattus meie teele tõepoolest imetabase juhuse tõttu. Filmis ütles ta ära selle, mille tarvis me esialgu Soomesõitu tahtsime kavandada — Käisi ideede edasielamise, uuesti levimise Soome koolides.

Õpetaja. Kaisu

Filmigrupi vankumatu soov oli näidata Käisi pedagoogiliste ideede taasärkamist uuevas Eesti koolis. Kaamera uudistas kolme õpetaja tööd: Krista Suntsi klassi tegemised Otepääl, Eha Jakobsoni Unipihal ja Milvi Gornischeffi Tartus. Mitmetunnisest pildireast osati kokku seada üldõpetuslikust vaimsusest kantud lühike, aga mõjus filmilõik. Siinkohal üks võte õpetaja Ehas laste keskel (lk. 115) ja õpetaja Milvi portreefoto (lk. 116).

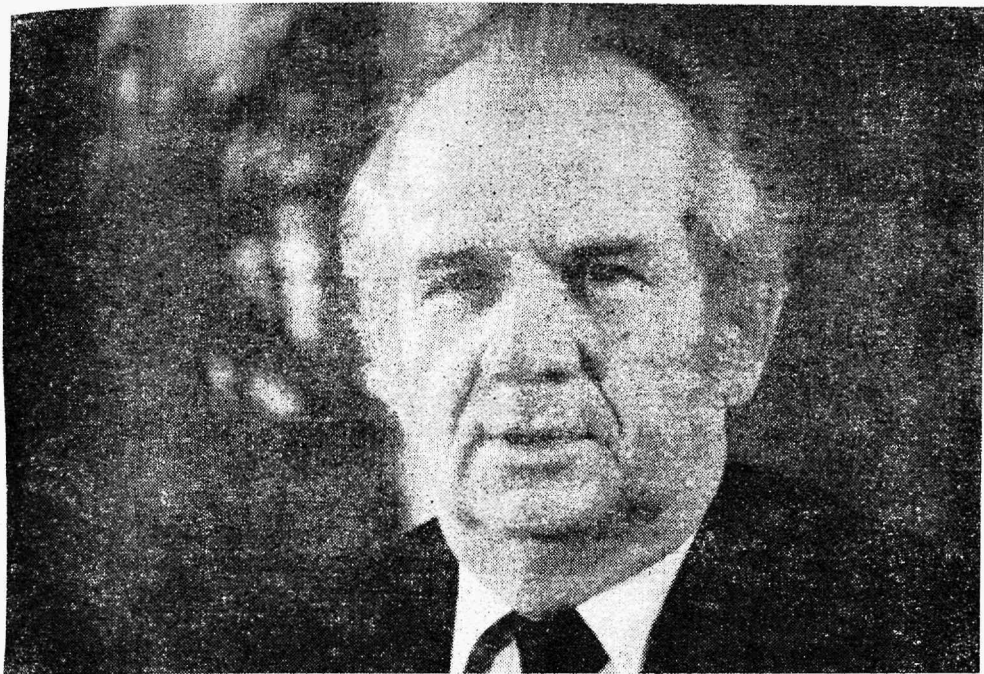

Õpetaja Eha lastega

Öpetaja Milvi

Filmimeeste teejuht ja nende eluolu korraldaja, aga ka filmis
kaasarääkija — Paul Lehestik, Johannes Käisi Seltsi esimees:

KUUS KÜSIMUST PEEP PUKSILE — KÄISI-FILMI REŽISSÖÖRILE

Esimene reaktsioon ettepanekule teha film Johannes Käisist — haridustegelasest! (Eriti pärast filme Beetti Alverist ja Kalju Lepikust?)

Rabav see minu jaoks ei olnud. Olen ju varemgi Haridusministeeriumi tellimusi täitnud. Nimetan esijoones õppefilme Tammsaarest

ja Liivist. Otsemaid meenus ka ammune film tillukesest Vastse-Otepää maakoolist, mille tegemine mulle suurt rõõmu ja rahuldust valmistas. Pahandust sellega oli, sest parajasti läks käiku väikeste maakoolide likvideerimise kampaania, meid peeti vastalisteks ja nosalgia kehtajaks.

Minu austavat suhtumist koolisse ja õpetajasse on kujundanud ka omaenda koolipõlv. Lapsepõlvest ja perekondlikult olen seotud väga auväärsete pedagoogidega — Ilse ja Nikolai Rimmeliga. Nemad on minu silmis ikka ja alati kehastanud omadusi, mida omistan õpetajale kõige paremas mõttes.

Ja veel sedagi, et ka minu abikaasa on õpetaja, nagu on olnud ka tema ema. Nii et ses mõttes olin filmi tegemiseks valmis.

Esimesed muljed konkreetsest materjalist!

Et ei taha (ega ole võimalikki) teha biograafilist voolujoonelist filmi. Et ei taha teha üksnes dokumentaalsel materjalil põhinevat filmi. See oluks Käisi elava ja elulise pedagoogika ahistamine ja tasalülitamine. Kohe sai selgeks, et filmi tuleb tuua inimesi Käisi ajast (kuivõrd see võimalik) ja nüüdisajast. Mulje oli ka see, et materjal on tohutu ning üks põhiküsimus ja -raskus on valiku tegemine.

Millistes punktides tekkisid esimesed loomingulised veetlused? Millest hakkas piirjoonestuma filmi karkass ja rütm!

Mõtteline ja ülesehituslik keskustus sündis Rosma koolimaja ennistustööde vaatlustes ja kooli avamise filmimisel 1. sept. 1989. Esiteks ergutas sellest paigast Johannes Käisi sünnikoduline ja lapsepõline maailm. Aga veel enam: kooli taasavamise meeleliigutuslikus sündmuses tekkisid kujutlused väikese maakooli edasielamise võimalikkusest ja ühisperelisest töö- ja vaimulaadist. Tekkis kujutlus noore ja missioonitundelise õpetaja Kai Metsa pedagoogilisest käekirjast ja laste arenguvõimalustest tema käe all. Kunagiste Võru seminaristide osavõtt kooli avamisest kinnitas arusaamist järjepidevusest hariduses, selle hoidmise tähendusest ja tähtsusest.

Eriti sellega ühenduses teadvustus, et nüüd me hakkame seda filmi tegema. Seda tunnetust jagasid ka minu kolleegid — terve filmi meeskond.

Palju rõõmu ja tegevusindu andsid ka filmi tulnud inimesed, Käisi õpilased Julius Ungru, Albert Ivask, Ruut Liiv, Ferdinand Eisen, samuti Käisi sugulased Tromsi talust. JKS-i esimees Paul Lehestik oli asendamatu «sidemängija» võtete reastikus.

Mind hämmastas vanameister Aleksander Elango loogiline ja faktifäpne tekstiesitus. Jaan Eilart pani paika olulised sisurõhud Käisi teadustegevuses.

Kõige ootamatum leid filmi loomisloos!

Lausa taevakingitus oli soomlanna Kaisu Kärkkäise filmi tulek. Olime mures, kuidas ära märkida Käisi Soome-sidemed. Paljas ütlemine ei andnuks suurt midagi. Ja n.-ö. käigu pealt sattusimegi Eestis loenguid pidavale Kaisule, kes, pandagu tähele, töötab otse käisilikus koolis, meie koolimehe põhimõtteid innukalt rakendades. Jääb ainult öelda — õnne peab ka olema!

Ja muidugi need kolm suurepärast õpetajat — Milvi Gornischeff Tartust, Krista Sunts Otepäält, Eha Jakobson Unipihast. Nemad ja nende õpilased jäid meie võimalustes vaid tummfilmilisteks, kuid ma loodan, et siiski väljenduslikeks. See oli meie nägemuses vaade algkooli loodusrikkasse tulevikku.

Ja veel üks ootamatus. Tromsi talus avastasime seni tundmata portree (pastell) J. Käisist. Portree teostus on professionaalne, ent kunstnik seni tuvastamata (signatuur pole väljaloetav).

Mis selle filmi sünniloos isemoodi oli? Millega sa rahul ei ole, mida teeksid teisiti!

Olen ikka olnud arvamusel, et film sünnib meeskonnatööna, nõ vastastikuse rikastamise põhimõttel. Seekord tahan eriti esile tõsta operaator Nikolai Šarubini nõtket kujundimeelt ja portreerimiskunsti. Näiteks «Võru veteranide» isikupära tabamises või siis filmile mõjusalt kaasaraäkivad kaadrid Põlvamaa loodusest. Ja üleüldse oli filmigrupp tahte- ja mõtteühtne. Rikastavad olid sõidud Lõuna-Eestisse. Filmibussis leidsid aset hasartsed arutlused Käisist, kooliuuendusest, hariduse tänapäevast ja tulevikust. Algusest lõpuni oli hea koostöö stsenaaristiga.

Filmi põhimõtteliselt teisiti teha ei oskaks tagantjärelegi. Ent kahjatsusi on. Meelsasti arendanuksin enam välja Rosma kooli töö põhimõtteid ja tulevikukavatsusi. Mõndagi väärtuslikku jäi kaadri taha mitmes seoses. Otepää õpetaja Krista Suntsi koolitööd tahtnuks ühendada tema kodutaluga. Ja nagu juba märkisin, palju läks kaduma kolme õpetaja elavpedagoogilisest tööst (õpetaja verbaalne suhtlemine lastega, nende reaktsioonid ja intonatsioonid).

Kas oleksid valmis veel pedagoogika ja hariduse aineil filmi tegema!

Häälestuse ja sisseelamise poolest küll.

Heljo Männilt Kooliuuenduslasele

AJALOO VÕILEIB

Järve ääres oli silt: Ujumine keelatud. Sügavus viissada meetrit! Mae ei vaadanud järve poolegi, teda meelitas hoopis rannatagune mets. Seal kasvasid puud maailma algusest saadik ja olid rohkem minevikus kui olevikus.

Metsaminek oli samuti keelatud, sedapuhku küll ema-isa poolt. Ent keelust võis alati üle astuda nagu Kristiine astus. Kristiine oli paralleelklassi tüdruk. Banaaniklassist. Mae ise käis ananassi, aprikoosi või arbuusiklassis, nii nagu parasjagu just tahtmine oli. Kristiine kutsus Maed kaasa.

«Lähme ainult natukeseks,» ütles Kristiine — ja viis teda puu juurde, millel olid katusesuurused lehed. Nad läksid selle alla ja sattusid auku. Nagu puu oleks püünis olnud.

«See on metsakohvik,» ütles Kristiine. «Siin pakutakse ajaloo võileibu.»

Nad valisid kõige suurema kääru kihilist ja kivikõva leiba, aga imelikul kombel oli leib hammaste all pehme ja söömise ajal ei olnud isu rääkida. Kui võileib sai otsa, ütles Kristiine:

«Tänaseks aitab!»

Mae tahtis veel üht paksu võileiba süüa, kuid Kristiine hoiatas: «Suur tükk ajab suu lõhki!» — ja Mae nõustus Kristiinega. Nad ronisid august välja ja läksid koju. Kõik lapsed, kes neile vastu tulid, olid vahepeal suureks kasvanud ja Kristiine arvas:

«Me jääme natuke kauaks.»

«Mu vennal on vist abielusõrmus juba sõrmes,» naeris Mae, kuid muutus samas tõsiseks. «Mis nüüd saab?» küsis ta.

«Mitte midagi,» vastas Kristiine. «Meil on õigustus olemas. Teised tegid ajalugu vanemaks, aga meie aitasime ajalool nooremaks jääda.»

«Kas niimoodi tohib?» küsis Mae.

«Tohib küll,» teadis Kristiine. «Halvad lapsed tohivad kõik.»

Kristiine teadis rohkemgi. Ta seletas, et halb lapsel on palju parem elada kui heal. Hea laps kardab kogu aeg, et ta halvaks saab, aga halb laps mõtleb vastupidi: tema saab heaks.

«Hakkame meie ka heaks,» ütles Mae.

«Hakkame,» vastas Kristiine.

Nüüd oli palju lihtsam koju minna.

ÕUNAPÄKK

Õpetaja näitas, kuidas õpilased vastasid. Kui ta Mariks sai, tõmbas ta õlad kühmu, nii et käed muutusid iseenesest lühikeseks.

Mari solvus: kuidas õpetaja niimoodi tohtis! Ega siis Mari polnud süüdi, et oli selliseks loodud. Ent õpetaja tohtis rohkemgi. Pärast näitlikku etendust kutsus õpetaja Mari tahvli juurde ja käskis tal kirjutada õunast ühe lausega.

Mari, suutmata unustada, kuidas õpetaja oli tema välimust naerutanud, kirjutas: «Ma oleksin võinud süüa kausifäie õunu, kuid ma ei söönud. Kõik õunavissid olid ussitanud» — ja märkas, et oli kirjutanud kogemata kaks lauset. Ta pühkis tahvli lapiga puhtaks ja kirjutas: «Õunaviss oli ussitanud.»

Ent just siis võttis õpetaja selja tagant suure punasejoomelise õuna. Ilma söömatagi paistis, et see oli väga maitsev.

«Ma juhin su tähelepanu õunapäcale,» ütles õpetaja ja näitas Marile õuna küljes olevale kobrutavale kühmule, millest ulatus vaevu välja pisike pruun vars. «Sa kirjuta sellest.»

Mari pühkis tahvli puhtaks, et teha ruumi uuele lausele, kuid kriit jäi käes iseenesest peatuma. Kas õpetaja ei tahtnud teda jälle segadusse viia? Mari ei olnud kordagi kuulnud, et õunal oleks päkk olnud. See oli õpetaja väljamõeldis. Tahtis kontrollida Marit. Aga kuidas võis Mari kirjutada kühmu kohta, et see nägi välja nagu kärbatanud õunaviss, kui kühmu enam õuna küljes ei olnudki?

Mari vähkres voodis ja mõtles läbi poolune, et see oli vale koolipäev. Õigel päeval oli õpetaja teinud võimlemistunnis märkuse Mari rõhi kohta. Et kui Mari korralikult ei võimle, on ta varsti ümmargune nagu õun. Juba nüüdki on tal seljas kühm. Nagu õunapäkk, mõtles Mari ise selle sõna välja.

Hommik oli alles kaugel.

KEVADTILGAD

Kertu kinkis Evele seitse kevadtilka. Seitse lumikellukest, mis ei sulanud peos, ja Eve ruttas neid koju vaasi viima. Aga teel hakkasid tilgad iseenesest helisema. Just nagu õhk oleks naernud ja Eve jäi tilinat kuulatama.

Kui Mann tema juurde tuli, kinkis Eve ühe lumikellukese talle. Mann tõstis lille kõrva äärde ja imestas: «Kevad laulab!» — ja naeratas Evele, just nagu Eve oleks selle ime korda saatnud. Nii naeratasid ka Liina, Meedi, Pille, Inge, Piret ja Tiia, täpselt sellises järjekorras, nagu nad Eve juurde saabusid. Kõik olid hämmastunud, et Eve oskas kevade laulu lumikellukestesse püüda.

Eve vaatas tüdrukute rõõmsaid nägusid ja tal oli hea. Ent ootamatult hiilis tema südamesse pelg. Mida Kertu mõtleb, kui kuuleb, et Eve jagas kõik kingitud lilled ära? Kertu andis lilled ainult Evele ja Eve ei osanud neid hoida. Pihust pihku sattununa hakkasid lilled

kergelt närbuma ja nende tilin jäi vaiksemaks. Nii et Eve tegi ka lilledele liiga. Ei viinud neid jahedasse vaasivette. Ei läinud lumikellukestele appi, kuigi nägi, kuidas elustav niiskus auras ära ja lilled longusid silmnähtavalt. Tema ainult vaatas tüdrukute rõõmu. Nägi, kuidas see muutus seitsmeks õhkkergeks pilveks, mis hakkas tema poole hõljuma ja selle asemel, et Kertule mõelda, naeratas ka Eve: pilv oli veel suurem ime kui tilin.

POOLIK JA TERVE

Annil oli peos kolm pisikest karva. Nagu kolm soovi, mis pikesesid iseenesest kassi vurrudeks. Anni liimis need nina alla ja näitas ennast Tiisule.

«Ma olen nüüd sina,» ütles ta.

Tiisu näugus: «Ei ole. Sul on vurrud ainult ühel pool.»

Tiisul oli õigus. Anni oli alles poolik kass — ja ta otsustas ennast täiendada. Kummardus Tiisu poole, et temalt vurrud ära kiskuda, kuid Tiisu nägi Anni kavatsuse läbi ja jooksis minema. Anni nina all aga oli üks vurrukarv kadunud.

Anni hakkas Tiisut tagasi meelitama.

«Me oleme ju sõbrad, eks ole?» meelitas ta. «Sa tahad, et ma oleksin sinu moodi?» — ja ta kummardus kassi poole, et temalt saba ära tõmmata ning kaotas teise vurrukarva. Just nagu Tiisu oleks selle põgenedes kaasa viinud.

Ühe vurruga ja ilma sabata ei saanud Anni kass olla. Ta pahan-das Tiisu peale, et teine nii rumal oli. Anni oli tahtnud ainult Tiisu-sugune olla, sest kaks kassi on midagi muud, kui tüdruk ja kass. Kaks kassi võivad igale poole minna, kuhu tahavad. Ei pea luba küsima. Kuidas siis Tiisu ei teadnud, et sõbraga tuleb poolitada seda, mida on. Kaks poolikut kassi oleks teinud kokku terve kassi.

Pahandades kadus ka viimane vurrukarv Anni nina all ära, nagu tal poleks neid üldse olnudki. Säh siis kolme soovi! Hakkas ühte täitma — ja kaotas sõpruse Tiisuga. Just Tiisu tegi teda poolikuks tüdrukuks. Tulgu nüüd tagasi ja tehku teda uuesti terveks. Ent Tiisu ei tulnud.

GERDA JA KÄÄBUS

Gerda luges kuulutust: ARGADE TÜDRUKUTE NAERUPIDU. TULLA KOHE! Gerda ei olnud arg, aga jooksis sellegipoolest. Naerda võis alati. Pealegi ei teadnud ta, kuipalju ta just julge oli.

Peol kartsid lapsed isegi sosistada. Gerda-sugune pidi vist koju tagasi minema: tema nii arg ei olnud. Aga uudishimu käskis jääda.

Äkki ilmus laste ette kääbus, suur süstlanõel käes, ja hakkas kärmelt sagima. Tegi aeg-ajalt nagu tahaks kedagi forgata ja itsitas sealjuures vastikult.

«Mina olen naeru märguandja!» hüüdis ta.

«Kas see on siis nali?» mõtles Gerda. Ta tekitab ohvri otsimisega hoopis hirmu! Nii et see on HIRMUPIDU! Tuli välja, et Gerda muutus peol araks — ja ta otsustas koju tagasi minna. Ent juba oli kääbus tema ees ja tegi, nagu tahaks teda süstida. Viimasel hetkel aga suskas Gerda kõrval seisvat vaikset tüdrukut. See hakkas kohe naerumürgi mõjul veiderdama: hüppas lökerdades õhku ja laskus siis neljakäpukile maha.

Gerda ei tahtnud loomaks saada. Ta hakkas tasapisi ukse poole frügima, kuid kääbus ilmus uuesti ta ette.

«Kas sina soovid ka naerusüsti?» itsitas kääbus.

«Ei soovi,» vastas Gerda ja näitas kääbusele, et oskab niigi naerda. Tõstis käed tiibadeks ja hakkas kaagutama.

«Ma olen nüüd kana, kes muna munes!» kaagutas Gerda — ja oligi uksest väljas, kääbuse käest pääsenud.

«Loll!» hüüdis kääbus talle järele. «Hakkasid ise tolaks.»

Kääbuse parastus kõrvus, ärkas Gerda üles ja oli häiritud. Mõtles päevalgi oma unenäole. Mõtles, kas kääbus tegi ennast tagantjärgi võitjaks või oleks ta tõesti julgenud süstida vastuhakkavat tüdrukut.

KEVAD PÕLEB ÄRA

Kevad jookseb üle mäe
kasvab rohu haljus
mullasoojas terekäes
tervitusi palju

Kastan astub küünlavalgel
kevad põleb ära
sirelite väsind palgel
õite pidupära

Seisab paigal kibuvits
okas forgib ohtu
kevad enam suvega
tänavu ei kohtu

OI KULDA, OI KULDA!

Kullapuult kukub kulda,
oi kaske, oi kaske!
Ütle, kaseke-kullake,
on sul ka raske?

Raske, raske
on olla kullapuu.
Oi kulda, oi kulda!
Kullas mu silmad, mu suu,
kullale järel ei tulda.
Kergem on olla raagus,
siis on otsas mu jaks.
Saagu mis saagu,
teen ennast tühjemaks.

POLE KABJARAUDU!

Kullassepp, kallissepp,
täkk mul trambib tallis,
ise hir nub hirmsasti,
talli ta ei salli.

Tall on talle liiga hall,
kappaks akna kaudu
iluelu ilmaruumi —
pole kabjaraudu!

Kullassepp, kallissepp,
murra kulda kangist,
rauta ära trampiv täkk,
et ta pääseks vangist!

Kui tal kuldsed rauad all,
viib mind muinasjuttu.
Kullassepp, kallissepp,
rauta, suksu, ruttu!

KULLALKÄIK

Luba, nurme-ema, luba
joosta mööda kullatuba!
Lahti varakambri uks —
jooksæn ennast hingetuks.
Lahti kullakirstu kaas,
ümber kirstu kulda maas.
Võtan pihku kullatükke —
kullerkuppe, nurmenukke.
Nurm on rohus, mets on lehes,
iga kullatükk on ehe.
Võtan koju, võtan külla,
kulda kõigil ülla-külla.
Kulda õues, kulda toas
nurme-ema lahkel loal.

SINISED SÕNAD

Mets on siniudemes
udemes udemes
sinililled on lademes
lademes lademes
maa südamed sädemes
sädemes sädemes
sinised sõnad silmale
suule suule huultele
meile teile maailma!e
kas näete? kas kuulete?